

Цырендулма ДОНДОГОЙ

Шамбалын сэсэгүүд

ЦЫРЕНДУЛМА ДОНДОГОЙ

ШАМБАЛЫН СЭСЭГҮҮД

Улаан-Үдэ
2013

УДК 89
ББК 84 (2 Рос=Буря) бу
Ш 191

Ш 191 Шамбалын сэсэгүүд. / - Улаан-Үдэ; «Буряад үнэн»
Хэблэлэй байшан, 2013. - 266 нюур + үнгэтэ зурагууд 0,5 п.л.

2011-2014 ондо бэлүүлэгдэхэ «Буряад хэлэ хадагалан үлдөөжэ, болбосоруулан хүгжөөхэ» гэнэн Буряад Республикын гүрэнэй программын хэмжээн соо Буряад Республикын соёлой министерствын «Уран зо-хёолой юртэмсэ» гэнэн грантын мүнгөөр хэблэгдэбэ.

Яруунын аймагай нютагай өөһэдын захиргаан (толгойлогшонь Ц.Г. Шагдаров), «Буряад үнэн» Хэблэлэй байшан (директор - ахамад редактор В.В. Хартаев) мүнгэн дэмжэлгын талаар өөһэд өөһэдынгөө хубита оруулаа.

УДК 89
ББК 84 (2 Рос=Буря) бу

© ИД «Буряад үнэн», 2013

ISBN 978-5-905958-04-5

ОРОЛТО ҮГЭ

Буряадай үнэн нэххэлтэ сэтгүүлшэдэй, үндэр долгиго яруу найрагшадай түрүү манлайда Яруунаһаа гарбалтай Цырендулма Цыреновна Дондогойн нэрэ онсо толорон мандажа, сагай ошохо тума саглашагүй удхаяа нэмэжэ байһандал юм.

Би байгаа хүсэл зоригоо, эрдэм мэдэсээ эршэдүүлэн, нара буляалдаанай тэмсэлдэ шармайн ороһон хүлдэ хүрөө ехэтэй буряад эхэнэр хубиингаал алдар суугай түлөө бэшэ, арад түмэнэйнгөө түлөө ами наһаяа зориулһан гээшэ.

Гүрэн түрын зүгһөө Ц.Ц.Дондогой үндэр зиндаа нэрэ зэргэнүүдтэ хүртөө. Өөрөө өөртөө, арадтаа гол хайра шагналынь хадаа халуун хүсэлһөө байгуулһан яруу найрагайн, хүзэг бишэрэлэйн оршон болоно.

Буряадай арадай поэт Цырендулма Цыреновна Дондогойн мүнхэ дурасхаалда зориулагдаһан энэ ном хадаа үгүүлһэн үгынь сэнтэйе, хэһэн хэрэгэйн хэмжээлэшээгүй ехые, уянгата шүлэгүүдэйн ульһатай эршэтэйе гэршэлнэ.

Хатуу хабтаһатай халуун мүнүүдтэй энэ ном соо поэдэй удаа дараалан хэблэн гаргаһан номуудһаа шүүбэринүүд шэлэн абтаһан, үе саг болон уран зохёол тухай өөрын һанамжата статьянууд, зохёохы ажал тухайн шэнжэлэлтэ бүтээлнүүд үгтөө.

Зон соо золтойгоор бадаран байг лэ элитэ поэдэй алдар нэрэнь, аялгата шүлэгүүдын, абаралта хүзэг бишэрэлын. Иигэжэ үнэн зүрхэнһөө хүсөөд, шэнэ номоорнь амаршалайл даа, та бүгэдэнөө, уншагшадаа.

**“Буряад үнэн” Хэблэлэй байшангай коллектив,
“Ярууна” нютагай эблэлэйхид.**

ЦЫРЕНДУЛМА ДОНДОГОЙН ПОЭЗИ ТУХАЙ

Буряад арадай мэдээжэ, элитэ поэт, журналист, оршуулагша, ехэ талаан бэлигтэй, зохёохы ажалаараа буян хэшэгтэй, найхан сагаан сэдхэлтэй, олон тоото залуу поэт, журналистнуудые хүмүүжүүлэн дэмжэгшэ, манай эгэшэ нүхэр Цырендулма Цыреновна Дондогойн түрэнэн тоонтонь Яруунын аймагай Эгэтын-Адаг болоно. Түрэл нютагаа магтажа олон зохёол бэшэнэн байна. Нэгэ шүлэг соогоо иигэжэ бэшэнэ:

Эгэтын-Адаг –
Эльгэн найхан нютагни.
Энээхэн дайдада
Эдир наһам үнгэрөө.
Нютагай нэрэнүүд –
Нюуса түүхэнүүд.
Шара-Тала,
Шара-Горхон,
Эдинсэ найхан ногоотой
Эгэтэ, Маарагтын голнууд,
Хархын-Адаг,
Хангира, Тахяаша –
Хаанашье үгыл даа
Иимэ нэрэтэй нютагууд.
Маарагтын хадануудые оройлон
Манан сооһоо мандайха
Буряадуудай тахилта хада
Буурал-Хатан эжы.
Найхан энэ нютагта
Найн хүнүүд хэр угһаа
Найханаар ажаһуугаа.

Үнэхөөрөөшье, поэт Ц. Дондогой Ярууна нютагай гүн ехэ амисхаал, уһата гол горходойнь хүнхинөөн, олон хүхэ нуурнуудай, хада уула, арса жодоогой арюун хангал амсажа, шугы бургаһан соогуур шурган наадажа үдэнэн хадаа, энэ баялигыг зүрхэ сэдхэлдээ шэнгээжэ, уран зохёол соогоо, поэтическэ охин аялга гаргажа шадаһан байна.

«Багахан байхаһаа хойшо уран зохёолшо болохо хүсэлтэй байгааб», – гэжэ Цырендулма Цыреновна нэгэтэ бэшэ хэлэдэг байгаа. Эгэтын-Адагта, гурбадахи классай шаби ябаханаа эхилээд, анха түрүүшынгээ шүлэг, дуу найруулжа туршаһан байгаа:

Хүлэгни, харайгыш, хүлхөөр нэбтэрэн!
Хүбшэргэйтэ хуурни, аялгаа мандуулан,
Хүлгөөтэ сагаа ахижа нэтэрүү,
Хүнүүд тухайдаа дуугаа дуула!

Иимэ хонгёо, солгёон үгэнүүдээр уран шүлэгшын зохёохы зам харгы эхилээ бэлэй. 1958 ондо «Хабарай аялганууд» гэжэ залуу шүлэгшэдэй поэतिकэ согсолбори соо Ц. Дондогойн зохёолнууд түрүүшынхидэ хэблэгдэһэн түүхэтэй. Тэрээнһээ хойшо уран зохёолой уужам дардам харгыгаар поэт Ц. Дондогой урагшаа давшан гэшхэлээ.

Тэрэнэй гуурхан дороһоо шүлэг, дуун, баллада, гурба, найман муртэй шүлэгүүд - миниатюра, сонет, сонедүүдэй гүрлөөнүүд, поэмэнүүд, үхибүүдтэ зориулһан зохёолнууд, бишыхан туужа, рассказауд элбэгээр бэшэгдэжэ, «Байгал», «Сибирские огни», «Октябрь», «Дальний Восток», «Дружба народов», «Крестьянка» гэжэ томо-томо журналнуудта, хамтын элдэб согсолборинууд соо хэблэгдэн гаража байдаг болоо. Украин, казах, тува, яхад ба монгол хэлэнүүд дээрэ оршуулагдаһан юм.

Өөрынгөө найн мэдэхэ, эльгэ зүрхөөрөө дурлагдадаг түрэнэн нютаг тухайгаа, эндэхи байгаалиин гое найхание, мүн зоной абари зангы, эхэ эсэгэ, инаг нүхэр, үри хүүгэд тухай зураглан бэшэхэ, магтах, гуниглаха гэшэ уран зохиолшодой, поэдэй арюун нангин хүсэл, эгээл дээдын зорилго болоно ха юм. Мүнөөдэр хэһэн ажал хүдэлмэриинь, зохёохы харгы замынь ажаглан шэнжэлжэ үзэхэдөө, поэт Ц. Дондогой зорихон зорилгоёо бэлүүлжэ шадаа гэжэ хэлэхээр.

Жараад онуудай буряад поэзи урдахи жэлнүүдэй поэзиһээ тон илгаатай. Юуб гэхэдэ, шэнэ үеын поэдүүд ерэнэн байна. Тэдэнэй тоодо Н. Дамдинов, Д. Жалсараев, Д. Улзытуев, Д. Дамбаев, Л. Тапхаев, М. Самбуев, Б. Халзанов, Г. Дашабылов, Б. Жанчипов, А. Румянцев, А. Щитов г.м. болонод. Тэдэнэй дунда булаг мэтэ бурьялһан бэлигээрээ буряад поэзидэ Ц. Дондогой өөрын онсо нуури эзэлһэн байна.

Уран зохиолой зам харгыда гарахадаа, Цырендулма Цыренов-на өөрынгөө поэतिकэ уянгата хоолой олоһон байгаа гэхэдэ болохо. «Бэшэжэ нураха үень» удаан саг соо үргэлжэлөөгүй. 1962 ондо «Буряад басагай дуунууд» гэжэ түрүүшын шүлэгүүдэинь согсолбори – уншагшадай зүрхэндэ хадуугдажа ороно, тиигээд нилээд согтойгоор бэшэжэ эхилэгшэдэй нэгэн гэжэ тэмдэглэхээр.

Поэдэй энэ тала саашадаа холохон ошохыень гэршэлнэ. Ном соо ороһон шүлэгүүдынь нягта холбоотой, алинийньше нэгэ амьар сэдхэл сооһоонь орьёлжо гараһан шэнги.

Саашань хэлэбэл, Цырендулма Цыреновна буряад хэлэн дээрэ «Эхэ тухай домог» (1966), «Эсэгэдээ бэшэг» (1969), «Эдир наһандаа айлшалбаб» (1971), «Паатааханай зурагууд» (1972), «Песнь о матери» (1973), «Уянгын дэбтэр» (1975), «Лёнхобын дэльбэнүүд» (1978), «Эхэнэрэй үрээл» (1984), «Шулуунуудай тарни» (1990), «Эрөөн марьян дэбтэр» (1997), «Энээхэн ногоон дэлхэй дээрэ» (2002), «Я помню» (2004), «Наян-Наваа» (2007) гэхэн номуудые хэлбэн гаргаһан байна.

Ц. Дондогойн бэшэһэн зохёолнууд алишье талаараа дүрбэн тэгшэ, удха түгэлдэр, баян хэлэтэй байна. Шүлэгүүдэйнь мүр бүхэнһөө шэнэ амисхал, сэбэр мэдэрэл, зориг уншагшын сэдхэлдэ дамжан ородог.

Эжымни, үримни, арадни, дэлхэймни –

Энээхэн наһанайм бүхы баялиг, -

гэжэ поэт үнэн зүрхэнһөөн мэдэрнэ. Авторай лирическэ герой хадаа өөртэнь адли эхэнэр хүн, тиимэһээ өөр тухайгаа, үе саг тухайгаа, эхэнэр, эхэ хүнэй найдал, инаг дуран, гомдол, баяр, зоболон, омогорхол, гашуудал ехэ гүнзэгыгөөр, уншагшадай сэдхэл зүрхэ уярмаар бэшэжэ шадаа. «Һүнийн поэмэ» гэжэ зохёол соогоо автор иигэжэ хандана:

Зоболонто энэ сансарта
Зорюута намайе эльгээгээд,
Хүмүүн түрэлэй жаргалые
Хүсэд амсуулангүй
Оршолоной хогоосон соогуур
Орондог шарбажа ябахыем,
Огторгойм бурхад, табяа һэн гүт,
Ойлгуулыт намда!

Тиихэдэ хүнүүдэй хоорондохи харилсаан, зүрхэ сэдхэлэй байдал, ухаан бодол, уялга, үйлын үри тухай бодолнуудаа ехэ ульһатайгаар, хүнэй сэдхэлэй хубшэргэй дорьбоон, уянгатуулжа бэшэһэн байдаг. Тэрэнэй поэзи хадаа хүнүүдтэ, ажабайдалда, Эхэ орондоо, арад зондоо этигэһэн сэбэр найхан найдалаар дүүрэн:

Намда наһа үршөөһэн дэлхэймни –
Нангин гуламтам – Эхэ оромни.
Арад зонийнгоо нэгэ түгдэрхэйлби,

Ами нэгэн намтай – арадни!
Энээхэн баялигаа алдаха юм хаа,
Элдин дэлхэйдэ түрэнэнэй хэрэггүй.
Оршолон дэлхэйн мүнхэ байхааа
Ондоо баялиг хэндэш хэрэггүй!

Ц. Дондогойн уран поэзи юунһээ эхитэйб гэхэдэ, найхан сэдхэл, булагай уһандал тунгалаг сэбэр мэдэрэл тэрэнэй шүлэгэй эхин болоно. Поэт сэдхэлээрээ нимгэн, үнэн сэхэ зантай, урагшаа ханаатай, солбон хүхюутэй, шог зугаатай, хурса үгэтэй, ехэ үргэн дэлисэтэй, зохёохы ба журналистын ажал дүрбэн тэгшээр бэлүүлжэ шададаг хүн байгаа. Тиимэһээ поэдэй уран зохёолнууд ажаמידаралай гэрэлээр нэбтэрэнхэй, уянгата геройнь амиды юумэн бүхэндэ дурлан хамгаалха зүрхэтэй. Буряад арадай урдаа хараха шэн зоригтой Бабжа-Барас баатар, Бальжан хатан, дээдэ түрэлтэнэй орон мэтээр ханагдадаг Наян-Наваа тухай поэт гоеор домоглон бэшэхэдээ, мүнөө үеын залуушуулда хандан, эхын заншалаар зоригжуулха хүсэлтэйгөөр асууна:

Нэрэ солоёо үргэхөөр
Эрэ зоригтон байна гү?
Али далияа хабшаад лэ,
Ами амиаа харанхай гү?
Булан тохойгоор шэбээлээд,
Улам дүрөөгөө һуладхаад,
Буряад хүбүүднай хитэжэ
Буряад гэдэргээ сухаряа гү?

Гое найхан, сэхэ сэбэр юумые магтан дуулаха гээшэ поэдэй бэлигэй онсо шанар байна. Нютагайнгаа хүнүүд тухай, өөрынгөө эжы тухай, инаг дуран тухай, басаган, зээ хүбүүн тухайдаа ехэ гоёор, найханаар, сэдхэлээ долгитуулан бэшэнэн байдаг.

Эхэ!
Эхээ нэгэтэ алдабал,
Эхэдэшни адлишье хүн
Нарата юртэмсэ дээр
Наһан соошни харагдахагүй.
Эхэнээ бэшые хуу олохош,
Эхээ дахин олохогүйш.
Хуушанай үгын удхые
Хожомдожол ойлгодог нүгэлтэйбди...

Буряадхан уянхан хэлээрээ
Бууралхан эхээ дуулабаб.

Мүнөө поэдэй зохоохы замые сэгнэн бодожо үзэхэдэ, Ц. Дон-
догойн сэдхэл соо поэзийн мэдэрэл хүгжэн бадаран байгаа гэжэ
хэлэмээр. «Гансахан зэбсэгнэ – / Гуурхамни хургандам адхаатай.
/ Сэдхэлхээм орьёлһон үгэнүүдээ / Сээжэнхэн урдахуулан бэшэ-
бэб», - гэнэн үгэнүүдын, поэт лэ болохо гэжэ түрэнһениень гэр-
шэлэн харуулна.

Одоо тиигэбэ яабашье,
Ондоохон хүлэгие ургалааб –
Жэбжэгэр хурса туруутай

Жэгүүртэ Пегас лэ тэрэмнай! – гэжэ автор тон зүб
тобшолол гаргана.

«Зэбсэг болоһон гуурһандаа» ехэ дулааханаар, амиды хүндэ
хандажа байһан мэтээр иигэжэ бэшэнэ:

Наһаараа шамтай ханилааб даа.
Наһанайм ута харгыда
Намһаа налангүй,
Намтаяал ябааш,
Намхандаа үнэн Гуурһамни!..

Ц. Дондогойн зохоолнууд дотор лирическэ сэдхэлээ
хүдэлгэнгээр хандалга ба уран гоёор домоглолго хоёр тэгшэ-
эр, тааруугаар зохилдоһон байдаг. Гэбэшье, поэдэй зохоолнууд
соо Ярууна нютагай хүнүүд, тэдэнэй абари зан, ажабайдал гол
түлэб болон харуулагдана. Жэшээлэн хэлэбэл, колхозой эрхим
түрүүлэгшэ Рабдан Цыцектуевич Банзарон, эхин классай багша
Балмасуу Пыловна Мухасанова, дээдэ эрдэмтэй түрүүшын багша
Дулма Дугаровна Дондокова, Яруунын совхозой эрхим ажалшан,
нагаса Дэлэг-Нима, ажалда мээхэй Аюшын Донирой Галсан, Маа-
рагта тоонтотой эсэгэ хүбүүн хоер поэдүүд Шираб, Намжил Ним-
буевтан г.м. болонод. Ургажа ябаһан нютагай залуу үетэниие эхын
заншалаар иигэжэ үрезлнэ:

Нютагаа найханаар сахижа,
Нютагай нэрые үргэжэ,
Ябажа байһан залуу үетэн
Ямар найнууд гээшэбта!
Ум сайн амгалан болтогой!
Уладайм үринэр жаргаха болтогой!

Цырендулма Цыреновна Дондогойн сэдхэл хүдэлгэмэ дуу-

нуудын, уянгата поэмэнүүдын, шүлэгүүдын буряад поэзиин хүгжэлтэдэ, тэрэнэй хилые үргэдхэлгэдэ горитойхон нэмэри боло-жо үгэһэн байна. Бэлигтэй уран зохёолшоёо буряад арад, ерээдүйн шэнэ үетэн хододоо дурсан ябаха гэжэ найдагдана.

Е.Е. Балданмаксарова,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй доктор .

БАРИНАБ ДУУГАА, БУРЯАДНИ

«ЭХЭ ТУХАЙ» номноо. Буряадай номой хэблэл, 1966.

ШҮЛЭГҮҮД

Ленин

Харана намайе, харана хододоо
Ханадахи зурагһаам багша Ленин,
Хамаг юумэнһээ – жаргалайм одонһоо
Харагдана Ленин, уринаар энеэнэл.
Нангин нэрыень дурданам бодолдоо –
Наранай элшэнүүд гунигыем үлээнэл...
Сэдьхэлэйм һэшхэл – Ленинэй хургаал,
Сэхээр ябахыем багаһаам хургаал!

Ами наһан тухай

Алта мүнгэнэй абьяасаар һэшхэлтээгүйб,
Алда торгондошые обтогшогүйб байһаар.
Нэгэл юумэндэ хомхой сэдьхэлтэй агшаб:
Нэлэнхы замбишуу, наһамни ута байһай...
Зүбөөр, тэмсэлэй ольһон соо эдлэгшэһэйб
Зүгөөр энээхэншые үгтэһэн наһаа.
Нойтон түлээндэл
 шиигананхаар зобонгёор,
Носоһониинь дээрэ, дүлэтэн соробхёод!..

1963 он

Эдир наһан

Хүхюун омогтой эдир наһан
Хүхын дуугаар хүүесэ сууряатаад,
Эрьелтэгүйгөөр үнгэрөөшые юм хаа,
Эльгэ зүрхэндэм
 энеэбхилнэ уряар даа.
Үтэлэлгэ маряана һэмээхэн: «Ah-haa!» —
Үһыемни будана, хюруугаар турьяад лэ.

Зүгтөө хобхорногүй,
тэрээни баһанги,
Зүрхэн соом тогтошоһон эдир наһамни!

1963 он

Дуран

Эгээл эртын эдирхэн үедөө гү,
Эдээшэһэн торниһонш хойноо, бү марта,
Ушархаш дурантаяа, ушархаш юрэдөө,
Үглөөнэй наранаар гү, али үдэ багта.
Сэбэрхэн мэдэрэлдэ муушни түригдөөд,
Сэдьхэлшни найхан хүсэлдэ абтан,
Бүмбэрсэг дэлхэе сэсэгээр бүрхөөхөөр
Бэлэн болохолши бүхы зүрхөөрөө!

1963 он

Дуун тухай

«Таб-таб табгайн дуун,
Табан хүлтэ мэлхэйн дуун...» –
Хүгшэн эжын хоолой намдуу,
Хүүхэн шагнаа, дууень хадуун...
Талые дүүрэн бэлшээ адуун,
Талаар эдэлээ хонгёо дуун.
... Дуун гээшэ ажалай залуур, -
Дуунтай эбтэй наһан залуу!

Үхэлдэ

Хохимой үхэл, хёлойно гүш даа нам руу?
Хойшоо байлза, сүлөөгүйем харахадалши!
Тэбхэр зуун жэл болоод намдуу,
Тэргээ хонгиргон ерээрэй хатаргажа.
Харин мүнөө нэшхэлгүйгөөр намнаһуу:
Хамтын жаргал тарилсанам, харгахалши.
Мандаһан золһоомнай тунхаряад лэ, ши
Мянган жэлнүүдэй саагуур сухариха
ааламши?

1963 он

* * *

Бадмахан лёнхобоор халбаранхай
Барандаал суутайхан Яруунамни,
Балшархан наһыем үлгьдэжэ,
Баяраар сэдхэлыем шэмэглээлши.

Харюудань тэрэнэйш дууланалби, -
Ханхинаса дуулаха хүсэлтэйл хүм.
Харгыем, эхэдэмни адляар,
Халуунаар юрөөгыш, Яруунамни!

1963-1965 онууд

Боро хүхы

Чимита Шанюшкинада

Аялгани найханаар донгодожо,
Аляахан зүрхыем домоглуулһан,
Аглагхан Буряадайм шэмэгхэн, -
Алимши, боро хүхыхэн?

Сэлгеэхэн агааршуу сэлмэгхэн,
Сэсэглиг таладаал, тэнюухэн,
Сээжэһээн урдаһан аялгаараа
Сэдхэлхэн зүрхыем сэнгүүлыш!

1962 он

Минии багшада

К.А.Олзоевой 60 наһанай ойдо

Жаран наһаяа
наһалбалта даа, багшамни,
Жаратай болобошье,
сарюухан зандаалта, багшамни!
Дүшэн жэлдэ
ажалай жолоо баряат,
Дүршэл эрдэмээ
шабинар бидэндээ таряат.
Буряад зонойнгоо
заншалые баримталан,
багшамни,

Буряад юрөөл
Тандаа иигэжэ табихамни:
«Ута наһа,
удаан жаргал эдлэжэ,
Урагшаа дабшйт,
улад зонтоёо зэргэлжэ!»

Дуратайлби

Сэнхирхэн дурдам торгоншуу,
Сэлмэгхэн тэнгэридэ дуратайлби.
Сэлгээхэн дайдынгаа шэмэгхэн —
Сэсэгэй дэльбэдэ дуратайлби.

Ангаһан талые ундалуулдаг
Аадархан бороодо дуратайлби.
Аажамхан талаарни долгилдог
Алтанхан таряанда дуратайлби.

Хүгжэмэй аялга дор мүндэлһэн
Хүхюухэн зугаада дуратайлби, —
Хажууһаам нэмээхэн шэртэһэн
Харахан нюдэндэ дуратайлби.

Эрьһээ халиһан горхоншуу,
Эдирхэн наһанда дуратайлби, —
Эсэхые үзөөгүй хүүгэдэй
Энеэдэ, шууяандань дуратайлби!..

1963 он

Заза

Зазамнай, Зазамнай гэлсэнхэй —
Заянхан-Навааниинь энэ гү?
Зазахан Витим хоёройнь
Залгалдаад урдахань гоё гү?

Зазынгаа дабаанай оройгоор
Зантахи ангууд сүлөөтэй.

Задарюун буганууд дуудаж,
Захагүй тайгая сошоонхой.

Зазымнай намарын хэшэгтэй, —
Заадагшым¹ туруунууд улайшоо:
Зантуугаа² дүүргэнээр жэмэсээр,
Заһамал отогтоо бусашооб.

Зазамнай, Зазамнай гэлсээ нэн -
Заянхан-Наваанин энэл байн.
Зазахан Витим хоёройн
Залгалдаад урдахань гоёл байн.

Сентябрь, 1963 он.

ЭХЭ ТУХАЙ ПОЭМЭ

Оролто

Утаһан хучирай аялгааршые бэшэ,
Уянгата лимбын гунигааршые бэшэ, —
Буряад хэлэнэйнгээ баялиг уудалан,
Буурал эхэдээ дуугаа зорюулхам.
Энээхэн дууем шагнахагүйлши даа,
Эхэмни, —
Эхын омогорголоор баясахагүйлши даа,
Эхэмни, —
Энхэржэ намаяа уярхагүйлши даа,
Эхэмни, —
«Иимэл басагатайб!» — гээд хэлэхгүйлши даа,
Эхэмни!
Зорюулаагүйб мэндэ ябахадаш дуугаа, —
Зоригни хүрэдэггүй нэн — гэмшэнэб алдуугаа.
Эхээ наһаараа абажа ябахаб гээд,
Этигэдэг байһамни гайхалшые бэшэ...
Бултанда үзэгдөөгүй эди шэдеэр лэ
Бусажа намдаа гэнтэ ерээл һааш,
Альган дээрээ ямбалан бөөмэйлжэ,
Ашыеш харюулха һэм даа, эхэмни!..
Утаһан хучирай аялгашые бэшэ,
Уянгата лимбын гунигые бэшэ, —

Эхэмни, гэрэлтэ найхан дурасхаалдаш
Энээхэн поэмээ зорюулнам даа!

Нэгэдэхи бүлэг

Бү мэдэе, гурбатай хэн гүб,
Бүри дүрбэтэйшые хэн гүб али
(Бүрүүлээр, зүүдэн мэтээр ханагшаб),
Ухаа орожо эхилхэн байгаа хаб.
Уладта эжыгээ найрхаха хүсэлтэй:
«Хамагһаа ехэ,
Хамагһаа хүсэтэй,
Хамагһаа айхагүй эжытэйб!» — гэдэг хэм.
Таряанай бригаада тогоошон хэн ха:
Табаг, халбагануудаа хонгиргоод,
Олоороо зонй столдо нуухадань,
Уурал бааятар эжымни
Оошороор шүлэ аягалдаг хэн.
Эгээл баһа иимэ үзэгдэл
Элихэнээр ханаандам ородог юм:
Эжымни
Эмниг мориндо мордонхой,
Арын майлада бэлшэжэ ябаһан
Адууе бутара намнаад,
Абаашаа хэн хайшаньшыеб...
Үбэлэй нүүлшын һарада хэн,
Үдэшэлэн нэгэтэ эжымни
Гараараа намайе зангажа,
Газашам дуудажа гаргаба.
— Юун болооб, эжы?
— Юуншые болоогүй. Шагныш.
(«Бү-бү-бүү, бү-бү-бүү», —
Бүдэхи абяан дуулдаба
Бүтүү арын шугыһаа.)
— Энэшни шандаган дуулана, —
Эжы намда ойлгуулба.
— Юун гэжэ дууланаб?
— Саһан тухай дуулана,
Саһанай хайлахада голхорно.

— Үгыень, эжы, ойлгоно гүш?
 Үтэр хэлээд үгыш даа.
 — Хады руу харьялжа,
 Хашараг, буруугай
 ундан болохошнил.
 Уулы руу урдажа,
 Унага, дааганай
 ундан болохошнил.
 Бү-бү-бүү, бү-бү-бүү...
 Бү хайлыш даа, саһан, —
 Гэжэ хэлээд, эжымни
 Гэнтэ шангаар энеэгээ һэн.
 Тэрээнһээ хойшо ходол
 Тэрэшье, энэшье амитанай —
 Алаг туун, ямааншье һаань, -
 Абьяаень анхардаг болоо нэм!..
 Бага наһанай
 Бүүр-түүр үзэгдэлһөөшье,
 Мэдээшье ороһон хойноо
 Миин залхууржа һууһыень,
 Үдэрэй һамбаанда
 Үргэһэндөө дарагдажа хэбтэһыень
 Эхээз хараагүйб оройдоо.
 Шумууһанаар алхалжа ябаһаар,
 Шударгыгаар ажал хэдэгээр,
 Үльгэр таабари хэлэжэ һууһаар,
 Үе наһандаа ажаллажа ябаһаар —
 Эгээл иимэхэнээр
 Эжымни дүрэ
 Эльгэ зүрхэндэм үлэнхэй!
 Энэ дэлхэйдэ үгтэһэн наһанаймни
 Эгээл һүүлшын сагай ерэхэдэ,
 Эхымни дүрэ нүдэндэм харагдаад,
 Энеэбхилхэ аабза гэжэ
 Этигэдэгби юундэшьеб.

* * *

«Хэнһээ гараһан бэлэйш даа?
 Хэлэжэрхил даа»

«Би гү? Би эжйнээ гарааб,
Бэшэ хэнһээшье гараагүйб».
«Хэнһээ? Сэндэмһээ гү?
Хээээшье Сэндэмһээ гараагүйш»,
«Худалаар!»
«Худалшье бэшэ даа, үнэн.
Худал гү, бэшэ гү — эжыш хэлэг».
«Яндала, Яруунынш эхэ, эсэгэ
Яндуул хадашни хүндэ үгөө шамай...» —
Гэхэ мэтээр хороор хошхороошод
Гээ, юрэдөө, юу олодог нааб?
Хүсэд угаагдаагүй, хирэтэй гараа
Хүрхэгэрхэн сээжэ рууш
Хүсөөрөө шэхэжэ,
Хэмээрээ сохилжо байһан зүрхыеш
Зоргон соогоо балбажа,
Зобоһонтой адли агша һэн!
Эрид аршалуулха хүсэлтэй
Эжынгээ нюурые хараадхиаб —
Энээжэ һуухыень харахадаа,
Эжыгээ шоо үзэдэг һэм даа.
Эгээл мүнөө ханахадам,
Энээдэг һэн ха хүсөөр, зүгөөр нюдэниинь!..
Энээдэггүй һэн тиимэ ушарта
Эжымни харахан нюдэнүүд!..

Хоёрдохи бүлэг

Дүрбэн жэл соо
Дүлэ соробхин бужаганаһан,
Хүн зоной
Хүлһэ шуһа адхуулһан
Хүшэр хүндэ дайнай жэлнүүды
Хэн, юрэдөө, мартахаб?!
Хүдөө нютагайнгаа
агаараар амилжа,
Хүн боложо ябаа һэм.
Дайнай аюул гээшые
Даншье балараар ойлгодог,

Наймаяа хүсөөд, юһэдэхее гэшхэнхэй
 Намжар хүйхэр ябаа һэм.
 Колхозой центһээ залуу хүүхэдэй
 Холын гүүртэнүүдээр ябажа,
 Малшадта ном заахаяа ерэхэдэнь,
 Магнайгаа хаха баярлагша һэм.
 Харшийн дэнгэй гэрэлдэ
 Хабшуулдан, түрисэлдэн нуужа,
 Зөөлэн бүхэдэ диилдэ-диилдэтэрээ,
 (Зүүдэн соогоошые үргэлжэлхэш)
 «Үзэглэл» буляалдан нуудагни
 Үзэсхэлэн жаргал бэлэй даа...
 Маарагтын нуурнуудай эрьедэ
 Малда гэрээрээ байгаа һэмди,
 Уруу-дуруу болошонхой
 Уунхайшаг эсэгэмни ерэхэдээ:
 «Дайн эхилээ...» — гэжэ хэлээд,
 «Үнэн» газетэ харбайба.
 «... Фашистнар гэжэ юун гээшэб?»
 «Фашистнар гээшэш ярмаани»,
 «Ярмаани гэжэ юун гээшэб?»
 «Ярмаани юм ааб даа,
 Яагаа басаган бэ энэш!»
 «Яагаа муухайнууд юм бээ
 Ярмаани гээшэдынь?!»
 Гал дүлөөр амилһан
 Галзуу дүрсэнүүдые
 Газетэдэ харажархёод
 (Кукрыникснар лэ тиигэжэ
 Хүрэдэг хэн ха гол аминданы!),
 Иимэл ха юм фашистнар гэжэ
 Этигээ бэлэйб үхибүүн сэдхэлһээ.
 ...Арбаад хоног үнгэрөөдхёо —
 Армида эсэгэмни мордоо.

* * *

Эгэтэ, Үдын уулзадха дээр
 Эгэтын Адаг тосхон бии.
 Үхибүүн бага наһаяа

Үнгэргөө хэнби тэндэ.
Тэрэл дайнай эхилхэдэ,
Тэндэһээ хамаг бүһэтэйшүүл:
«Морин, бэе бэлэн!» — гээд,
Мордохон байгаа сэрэгтэ.
Эхэ ороноймнай алиш буланда
Эгээл иимэ хэн ёһотой:
Эльгэээ бэдьхэрһэн эхэнүүд...
Эхэнэрнүүд, үбгэд, үхибүүд...
Хотон айлһаа зайдугу
Холын Шара горхондо
Эхэмни гүүртые даагшаар
Эльгээгдээ бэлэй тиихэдэ.
Эжэлнүүдынь хэд бэ гэбэл:
«Таабариин түрүү
Тажагар харагшан —
Таа!» — гэдэг Мухагшан,
Эжимни дүү — Дулма абгай.
Энеэжэл ходо ябадаг
Үбгэжөөл Холхоо Радна.

* * *

Эгэтэ, Үдын уулзадхада
Эгэтын Адаг тосхон бии.
Үхибүүн гүлмэр наһаяа
Үнгэргөө хэнби тэндэ.
Артелиин түбэй тэг дунда
Алишье тээшээ сонхотой,
Сэмсэгэр үндэр байшан бии,
Сэдьхэл зүрхэндэм урихан юм.
«Уншахадаа тоти болоошье наа,
Ошыш даа хургуулида, хүүгэм.
Эрдэмгүй эхэ, эсэгэтэйшье наа,
Эрдэмдэ нураха хубитайш», —
Нургаал болгожо юрөөгөөд,
Нургуулида эхэмни түхээрээ.
Наһа бараһан ахынгаа
Натагаршаг сүүмхэ баринхай,

Үдэшүүлхэншые юумэ байхагүй,
Үглөөгүүр ерээ нэм нургуулида.

* * *

Үбэлэй амаралтын боломсоор,
Эжыдээ ошоо нэм айлшаар.
Үбэлэй үдэр богони даа, —
Эрьелдэхэ зуурашни үнгэршэхэ.
Үсэдөөр тэмсэгшэ нэн
Үбэлэй хүйтэнтэй малшад.
Үбһээе өөһэдөө шэрэхэ,
Өөһэдөө шэбхээе малтахэ,
Өөһэдөө малаа адуулха,
Өөһэдөө, өөһэдөө, өөһэдөө, —
Улаан гараараа бултыень
Унаһан малгайгаа абангүй,
Үрдижэ дууһыень бүтээгээд,
Үдэшэнь лэ зэмьездээ орохо.
Эдээлжэ бага амараад лэ,
Эсэһэнээшые балай мэдүүлхэгүй,
Бэшэгүүд тухай, сэрэг тухай,
Бэлшээри тухай хөөрэлдэхэ.
«Сэрэн абтаа, үглөө ябахань ха.
Сэбэг ангуушантай уулзааб.
Бадмаһаа саарһан ерээ ха,
Барһан, эжынь хайратай даа...»
«Яжашые нөөхидүүлнай
Ябана хаб даа, хөөрхынэр».
«Хэршые зобоо һаа, бидэнэр
Хээээшые туйлана аабзабди.
Дайн гансал унжагайрангүй
Дүүрэхэй даа саашаа»,
«Яхаяа, юрэдөө, хүсэһэн
Яр шолмос агшаб — тэрэ Гитлерынь!» -
Гэхэ мэтэ хөөрэлдөөнэй
Гэршэнь алил бологшо нэм.
Үльгэр, таабари заримдаа хэлсэжэ,
Үлэнхэ сээжыем жаргуулдаг нэн.
Хэд нэн бэ зэмьее соо гээл:

Хүгшэн эжы — далаяа шахаһан,
Эжы, абгай, Радна үбгэн,
Эсэшэгүй таабариша Мухагшан.
Бишыхан Бутид-Дари болоод,
Би хүйхэр һэн бээзб.
«Орой болоо даа, нүхэд,
Унтажа амарая даа», — гэлдээд,
Унтаринуудаа заһажа орохо.
Харшиин дэмнай залиржа,
Харанхы болоодхихо.
Энэшье, тэрэшье буланда
Эбһээлэн татажа хэбтэтэрээ,
«Хурр...ах-xxx...» — гэлдэнээр,
Хурхиралдажа орохол даа...

* * *

Наян алда дэлһэтэй
Нарин шарга хүлэгөөр
Хүбэлзэгшэ үүлэнэй дээхэнүүр,
Хүхэрэгшэ огторгойн доохонуур
Наяруулжа ябатарни,
Нянгар Шарик хоёрнай,
Али нэгэ арьяатанай
Ай-сүй добтолһондол,
Абан эдин алдажа,
Амаргүйгөөр хусалдашаха.
Нарын сагаан , бэшэшье һаань,
Нарьмай дэгэлээ хэдэрээд,
Холхиндогоор гуталаа үмдөөд,
Харюусалгатай хүн хойноо,
Газашаа эжымни
Гарагша һэн даа.
“Түүс!” – гэхэ буушье
Тэдээндэ хэн үгэхэ һэм.
Түмэр пезшэнэй хоолой
Түергэжэ, наншажа байгаад,
Хоолой хотынгоо һөөлдэтэр,
Хашхараад эжымни ородог һэн.
“Муха, дулаалаад гарал даа,

Муу бээтэй аад лэ...” - гээд,
Басагандаа ханаагаа зобохо
Баһа далаад наһатай
Эжымни эжы.
Нэгэтэ хүни тэсэнгүй,
Нэхы дэгэлээ хэдэрээд,
“Унта!” – гэхэдэншые болонгүй,
Эжытээе гаралсаа нэм.
Хоёр нохойн хусалдаан.
Түмэр хоолойн түрөөн.
Эжын шанга нээхирээн.
Би тиихэдэнь, юушые харангүй,
Бии шадалаараа хүхирнэб.
Гэнтэ нохойнууднай
Гииналдан,
Хабшажархинхай хүүлнүүдээ,
Хажуудамнай гүйлдэжэ ерэбэ!
Харан гэнээм,
Харанхы сооһоо
Тоо томшогүй улаан согууд
Толоролдожо байхадань,
Тангалайдаа хэлэм няалдашоод,
Таһа эжынгээ хормойһоонь
Таталдаа нэм үүдэ руугаа:
«... Шоно гэнэб, шоно!!!
Шортоо хүнүүд гээшэбта?
Шоно гэнэб, шоно!» — гэжэ
Үбгэжөөлэй ороной хажууда
Үйлөөрөө боложо байһанаа
Үсэгэлдэр мэтээр ханагшаб.
Үбгэжөөл хуга харайжа,
Үмдэншыегүйгөөр гуталаа,
Гүйжэ гараһан бэээрээ,
Гүндүү шангаар хашхараа.
Эрэ хүнэй абяае
Эрид гэнтэ мэдэрээд,
Зутарһан, нэтэрһэн
Зуурангинууд
Зугадаа болоо нэн гээбы...

* * *

Үглөөгүүр эртэ
Үбгэжөөл Радна сайлаад,
Амандаа тамхи хээд
(Анхаржа тиихэдэнь шэртэгшэ нэм),
Аажамаар иигэжэ үгэлөө:
«Хаатаршангууд halaхaya болихонь ха,
Хашаагаа тойруулжа түүдэг табия».
Хүбшэ руу hүүлдэнь хүхээз абаад,
Хүйhэсөө саha махан ошоо hэн...
Үдэшэлэн булта хамhажа,
Үсэдөөр саhыень этэжэ,
Түлээ обоо хүбөө буулгаад,
Түүдэгүүдые табья hэмди,
Тээ холуур хашаагаа хүрээлээд.
Нойрни хүрөөгүй тэрэ hүни:
Нохойнууд хусагша аа гү?
Нохойнуудшыe яhала хусаа, теэд
Абан эдин алдаагүй,
«Ah-haa,
дайралдаа гүт?» гэhэншүү.
Түрүүшынхээ, барhан, эжымни
Түбхинөөр амаржа унтаа hэн.

Гурбадахи бүлэг

... Дүшэн гурбан оной хабар.
Дүнэн сар, hubай гунжадые
Харууhалжа эжымни дүүтээз
Хадын үбэртэ huугаа.
Үнинэйл зуhаландаа зөөхэл аад,
Үдэ мүрэн үерлэшоо.
«Алдаа гээшэ гүб даа?
Алдадаг үгыл хүн hэм.
Бүридхэhэм нэгэн дутаа,
Бэлшээридэнь гаргаад тоолохоб даа”, -
Аяга сай ябууд гудамхяад,
Адуулгандаа гараа hэн эжым.

“Тэнгэри бурхан харалсаг даа...” –
 Тэбдэнгээр шэбэнэн зальбараад,
 ханаагаа зобоһон хүгшэн эжы
 хард бодожо, газаашаа гараад,
 харабшалан хараба
 басаганайнгаа хойноһоо.
 Шэбхэээ арилгаха гэжэ
 Шэнэнэн хашаа соогоо
 Гүнгэнэн ябаһан Дулма абгай
 Гэнтэ шэгээ хобхо татан,
 Гүйжэ гараба тэндэнхээ:
 Шуус байса мөөрөөн дуулдаад,
 Шугы сооһоо,
 һадриг¹ тээһээ
 һаарал гунжамнай гүйжэ гараба.
 Эзэдтээ аюул дуулгаһаншуу,
 Эжэ эхигүй мөөрэнһэнийн
 Шэхэндэм мүнөө хүрэтэр
 Шэнхинэсэ эдэлһээр мэтэ.
 Үрөөһэн эбэрын тэрэнэй
 Үнинэй һорог болонхой һэн.
 Шэртэн гэнһэмнай, тэрэн
 Шэнэнэнэй холтоһон болошоһон.
 Нариихан боожын улаһан
 Натаран задаржа һанжанхай:
 Таһардаһаниинь
 хүзүүндэн бойлторголон,
 Таһа шиилдаһанхай һэн бэлэй.
 Хэмгүй сошоһон Дулма абгай
 Хээрэ абаашаа гунжаяа.

* * *

Долоошыё сохёо һаа,
 Дон гэхэгүй Холхоодой халтараар
 Эжы артель тээшэ зорёо:
 «Энэ бүтэхэээ болибо гэшэ.
 Үтэр яажашыё һаань,
 зөөлгэгты гэхэм».

¹Һадриг – нютагай нэрэ.

Үдэ мүрэн үерлэжэ халинхай.
 Минии эжы һонин зантай һэн:
 Моринтоёо, малнуудтай хөөрэлдэхэ.
 «Адагуусаншье һаань,
 Амитаниие хүндэлхэ ёһотой», —
 гэдэгыень
 Алил дуулаһан, хадууһан байнаб.
 «Морин эрдэни ха юмши даа, —
 Монсогор һүүлдээшье шагтагалжа,
 Хойто бэе гаргыш даа намаяа...
 Хосорһон дээрээ болуужабди», — гээд,
 Булангиртай,
 Бурьялжа байһан уһа руу
 Залаба һэн ха мориёо,
 Зан соохоһонь жолооһонь табяад.
 Хойто бэеын эрьедэ зогсоод,
 Хаража байһан Мухархан дархан
 Хашхараа һэн иигэжэ тэбдүүгээр:
 «Хойшоогыш-ээ, Сэндэмэ-ээ!
 Үхэхэшни гээшэ гү?
 Хойшоогыш,
 уһаншни
 оёоргүй гүнзэгыл!..»
 Хүлд гэтэр уһа руу орохотойнь,
 Хүлгүй гүнзэгы абаһаар эхилжэ,
 Мушхаранги хара долгид огсомоор
 Моринойнь ташаа сохин халиба.
 Шоодборихоншье һаа,
 шэрхихэн Холхоодой халтар
 Шохолзуулаад лэ толгойгоо,
 тамаржа ороо һэн ха...
 Хорёод минута үнгэрһэн хойно
 Конторо соо эжымни орожо ерээд,
 Аадарта сохюулһаншуу,
 уһа һабануулан:
 «Абарагты маниие,
 һэшхэлтэй юм һаа!
 Артелиин зөөри хаража байгаад,
 Алдаха аргамгүй нэгэш толгой.

Мүнөөдэртэмнай зөөлгэгты тэндэһээ.
Мэнэ гэнээр — зуһаландамнай...»
...Түрүүлэгшэтээ, парторгтоёо —
 булта оролдожо,
Түргэн хэмжээ абаһан бэээрээ,
Үглөөдэртэмнай гаталуулаа һэн
Үдэ мүрэниие онгосоор...
Үхэрнүүднай тамаржа гараа һэн.

* * *

Хэнэй үхэрыемнай хүтэлһэниинь
Хүсэд элирээ һэн даа хожомынь.
Сэбүүнэй Жагшай
(нютагыемнай бузарлаһан!)
Сэрэгһээ бодхуултажа ерэнхэй,
Хэдэн жэлдэ тайгаар байрлажа,
Хулгай тонуулаар
Хоолложо ябатараа, баригдаа һэн.
Хоёр зуун шахуу нютагайхим
Хонгор золоо аршалалсаа.
Тэдэнтэй адли эсэгэм ябалсаа, —
Тэхэрижэ ерэхэ хубитай һэн.
Теэд нютагайхидһаам —
Олон лэ хүн бусаагүй —
Олохон эжынэр мүнөөшье
Хүбүүдээ хүлээһэн зандаа,
Хүлээ-хүлээһээр мордонол даа...
Зугадаха хүн байгаагүй...
Зумбараан зүрхэтэ Жагшайһаа ондоо!
Зэмэээ амасааш,
 аймхай бодхуул,
Зэмэээ,
 нүгэлтэ хара зэмэээ!
Амитан зоной улаан шуһаараа
Аршалжа ороноо ябахадань, ши
Артилиимнай малнуудые хүтэлхэдөө,
Ажалша нютагаархинаа тоноходоо,
Амияа,
 гансахан хара амияа
Абаржа ябаа һэн гүш?!

Дүрбэдэхи бүлэг

«Басагамни институт дүүргэжэ,
Багша болохонь мэнэ», — гээд,
Буурал найхан эжымни
Бултанда омогорхон хөөрэдэг нэн.
Хүлээдэг нэн гэртээ бусахыем,
Хүлээдэг нэн даа тэсэмгэй.
Хүлээхэдэ саг удаан даа,—
Хүлэг бэшэ —
Хатаруулхагүйш дурандаа!
Зүгөөр амаралтадаа ерэхэдэм,
Зүрхээ баяраар халаяжа,
Хүлынь угаа хүнгэдэжэ,
Хүлөөнэн урмандаа жаргадаг нэн.
Эдээнэйнгээ
Эгээл амтатайень
Элбэгээр табижа хүндэлхэ:
— Үнэнэн хүхэ болошоош —
Үдэр, хүнигүй
Үзөөл хаш даа номоо.
Эдээлэ найса, — гээд,
Эжымни ойром нуугаад,
Энхэржэ намаяа ханахагүй...
Бусабаб нэгэтэ гэртээ.
Бодолгото болоһон шарайтай
Эсэгэм угтаба гансаараа.
«Эжы хаанаб?»
«Эжымнай... мордошоо».
«Юу?! Мордошоо?..»
Юртэмсын байдал гэнтэ
Юрэ бусаар хоһоржо,
Нажарай сэлмэг үдэрсье наань,
Наранай шангаар шараашье наань,
Шэб харанхы урдаһаам
Шэртэбэ нюдэ руум гамгүй...
Эрдэмэй табсангаар дүүлижэ ябаһаар,
Эхэмни, шамаяа алдабалби, —

Энгэрдээд үхэлые
замһааш зайлуулхаар
Эдитэй байхаяа яагаабиб!..

* * *

Эжымни гоёор ажалладаг юм хэн.
Этигэгты:
 гоёор гэнэб,
 гоёор!
Хэдышые эжыгээ нажаахадаа, нэ! —
Хүрэдэггүй хэн даа минии ноёо.
Хажуур сохиходонь,
Ханалгүй магтамаар.
«Хажуур дүшэ хоёройнгоо
 хоорондо
Забһар байлгаха юм,
 үбһэнэй багтамаар.
Забһаргүй наа,
 хүлхэнтэшэхэ хажуурш».
Эжын сохиһон хажуураар сабшахада,
Эльбүүргэ ногоон өөрөө унажа,
Хүбхэгэр мүнүүд болон һунашаха,
Хүлһэншые магнайда гарахагүй
 бушхалдан.
Эжынгээ өөрөө сабшажа эхилхэдэнь,
Эзэлүүдгүй зогсогшо нэм
 (залхуураад бэшээ!)
«Хи-уус! Хи-уус!» —
Хүгжэм зэдэлшэхэ
Хилгаанһан хуурһаа
 һайхан гэгшээр...

* * *

Ганса һудаһа шүрбэһэн болошоһон
Гарыеш ойндоо оруулнаб.
Адхадаш бахим баригдаагүй
Ажал гэжэ байгаагүй.
Ганзагата, эмээлтэ мориндоо
Газарһаа хүрөөд мордодог

Габшагай наһанһаан эхилээд,
Хэрэлсы гү, али хорёодо
“Хүлдүүлээд” мордодог болотороо,
Ажаллажал, эжымни, ябааш,
Ажаллаһаар наһантаяа хахасааш.

* * *

Энээхэн дэлхэйдэ гансахан
Эхэмни!
Нюдэнэйнгээ сэсэги мэтээр
Үргэһэн үриез тэжээгээш.
... Хадхалаатаад бишыхан байхадаа,
Халуураа һэн хаб ушаргүй.
Эсэгэмни мориёо хүллөөд,
Эхэмни
Энгэртээ намай үбэртэлөөд,
Эмшэндэ абаашахаа гүйлгэлдөө.
Харанхы хүниһөө далтиржа гү,
Хашабаа шаргын шааяанһаа гү,
Эжынгээ сээжын халуунда
Энхэрүүлэн жэгнүүлээд гү,
Унташооб.
Садаад үргэһэндөө
Һэрихэдэм:
Саб сагаан таһалга,
Саб сагаан унтари,
Саб сагаан эмшэн
Эжымни үбсүүндэ
Эм түрхижэ байгаа һэн.
- Яагаабши, эжы?
- Яагаашьегүйб даа, унта даа...
Үри бэеынгээ түлөө
Үбсүүгээ хүлдэһэн
Эхын аманһаа гараха
Энэ үгэ: “яагаашьегүйб даа...”
Эхэмни, хайрата эхэмни!
Энхэржэ үргэһэн урмандаш
Һэшхэлгүй үхэлэй хара һабарһаа
Һэргылжэ бираагүйб шамайгаа...

* * *

Эхэ!

Эхээ нэгэтэ алдабал,
Эхэдэшни адлишье хүн
Нарата энэ юртэмсэ дээр
Наһан соошни харагдахагүй.
"Эхэнээ бэшые хуу олохош,
Эхээ дахин олохогүйш» -
Хуушанай үгын удхые
Хожомдожол ойлгодог нүгэлтэйбди...
Эхэ!.

Аглаг дэлхэй дээр эхэнүүд
Адлихан нэгэл абаритай:
Үхибүүндээ – һүүлшынгээ хүсөөг;
Үриингөө садхалан лэ байбал,
Үлдэн, даараһанааш мартаха. ...
Үнгэрөөшэ дайнай үедэ,
Үргөөрөө газар наншатарая,
Эхэмни ажаллажа ябахадаа,
Эдеэлдэг нэн гү, һананагүйб.
"Бари даа, би садааб,
Басаган, ши эди"...

Эхэ!

Хүмүүнэй түрэлтэниие таһалдуулхагүй
Хүшэрхэн заяатай Эхэ!
Бэрхэшээл тудог – зүрхэндөө
Бүмбэрсэг дэлхэе багтааха,
Аюул соо хэзээдэш орхихогүй
Агуухэ Эхэ!
Хүн бүхэн энэ нэрые
Хүрин улаан зүрхэндөө
Нангин һайханаар тахижа
Наһан соогоо ябадаг һай!..

1962-1966 онууд.

Эсэгэдээ бэшэг

Амар сайн, ашата эсэгэмни!
Амаршалнал даа басагантнай.
Үнихэнэй хожулан уулзаагүйбди,
Үбгэржэл ябана хат, тухайлнам.
Ашата эжымнай манһаа мордохоор,
Аяар долоон жэл болошобол.
Аяар долоон жэлэй туршада
Амяараа хүгшэнтэй ажаһууналта.
Зэмэтэйшые бэшэл даа тэрэ хүгшэн.
Зэмэтэй бэшыень мэдэжэл байгаад,
Аргамгуйл даа «эжы» гээд нэрлэхэ:
Аманһаам алтан унашаха шэнгил.
Эбсэжэ шадахагүй сэдхэлэйм түлөө,
Эсэгэмни, намаяа хүлисэнэ бэээт,
Эжыемни амидыдань хүндэлдэг байбал,
Эгээл намайе ойлгоно бэээт...
Хэр бэ даа бээетнай, хүлтнай?
Хэм тухай соохоноо аабзат?
Моринойнгоо һүүл, һамбайень али
Монсойшотор боогоод, гүйлгэдэг
зандаа гүт?

Наранай малгай „сэржэмэйхитэйгээр»
Наанаһаатнай ябуулаа һэм, абаа бэээт даа.
Хубсаһа хунараар дуталданагүй гүт?
Хуушараа гү үнөөхи самсатнай?...
Һайн ябанаб битнай, яахабиб, —
Һанаагаа зобожо бү байгаарайт:
Түргэн поездын гүйдэлдэнь һүрэжэ,
Түргэдэдэг хаһамни үнгэрөө ха юм даа.
Бээмни һайн, нюдэмнишые бараг,
Бэшэ нүхэдһөө дутуугүй ябанаб.
Саарһаяал шагаажа һүниин зоргоор,
Сабиргайнгаа яншатар һуудаг зандааб.
Эхэ тухайдаа поэмэ бэшэһэн аад,

Энэ жэлдэ хэблэжэ гаргааб.
Эсэгэмни, баяртай!
Баяртай уулзатараа!
Эсэгийнгээ нэрые нэрлүүлэгшэ
басагантнай.

1966 он

Эхэдээл адли гүүлэнэйб

Эхэмни
Эмнигтэ угаа бэрхэ нэн —
Эхынгээ шэгшыеньшые хүсэхэгүйл хаб.
Эгээл тэрээгээр...
Хуумайлгаад шэхээе,
Хуухирһан,
Сог шэнги нюдэтэй
Соохор улаанай
Дэбхэрэн байтар,
Дэлһэндэнь аһажа,
Эрэ хүндэл солбоноор
Эмээлдэнь саб хүрэжэ,
Хии һалхин мэтээр
Хиидэжэ ябашадаг бэлэй!..
Собхорон, булгин,
Согожо байһан эмнигынь
Гурбан хоногой туршада
Гудагархан болошодог нэн.
Харин би — басаганиинь —
Хазаар, ногтодо дүрэгүйб,
Тэршээ зэрлиг эмнигүүдһээ
Тээ холуур ябадагби.
Одоо тиигэбэ яабашье,
Ондоохон хүлэгые ургалааб —
Жэбжэгэр хурса туруутай
Жэгүүртэ Пегас лэ тэрэмнай!..

1967-1968 онууд

Шаналал

*Арбадахиие дүүргээд, Яруунын аймагай
Иисэнгын совхоздо хаалишанаар хүдэлжэ байтараа,
гэнтын аюулһаа наһа бараһан минии хайрата шаби,
комсомолка Цыбэн-Дари Содномовагай дурасхаалда.*

Хайшаа, хайшаа яараабши даа, хүүхэмни?
Хайлажа байнал сошоһон зүрхэмни.
Арбанхан найман эдирхэн наһандаш
Аюул тудаж, хаанаһаа аһалдааб?

Хүүхэн шарайшни сэлмэгхэн бэлэйл.
Хүсэд сэсэглэнгүй юундэ залирбаб?
Хүсэлшни холые зоринхой бэлэйл,
Хүсэлдэнгүй иихэдээ юундэ таһарбаб?

Олохон дахин нургуулиин ендэрһээ
Ошотой солгёоноор шүлэг уншахадаш,
Аляа нүхэдшни, хүгшэдшье эсэнгүй,
Альга ташалгаар угтагша һэн даа.

Хаа-яхан дэбтэрыеш шалгажа нуухадаа,
Харадаг һэмби нюуса шүлэгүүдыеш,
Дууншни шангадажа үрдезгүй, халаг даа,
Дуулахал һэнши эршэтэ үгэнүүдээр...

Аняад нюдэээ, зогсожо байхадам,
Амиды зандаа харагданаш мihэрэн.
Мантаяа али хахасаагүйш, хай даа,
Манан соо хоргодобол, гаража ерэ!..

Хүсэжэ хойноһоошни бусааха гэхэдэ,
Хүсэгдэхөө болиһонш ямар харамтайб!
Үтэлһэн гү, али эдирхэн гү гэжэ
Үхэл илгадаггүй — ямар харатайб!

1966 он

Тэмсэл

Залинда сохюулһан модые
Зазын дабаанда хараа нэм.
Оройһоонь бууһан залин
Оройень шуу сохёо юм.

Харин тэрээхэн модон
Хабартаа намаалһан зандаа.
Амидаран ургаха хүсэлыень
Аадарай залин хосоргоогүй.

1968 он

* * *

Набша намаа мүшэрнүүдтэ
Наранһаа элдэбээр үнгэтэн,
Шэмэгэй һубһа, шүрэнүүдтэл,
Шүүдэрэй дуһалнууд мүнгатөө.

Мүшэрнүүды дайрабаб гараараа:
Мүнгэн бороо — үй түмэн.
Һалганаба намаанууд аргаахан...
Һанаандам ороо Уитмен.

1966

* * *

Сагни гүйнэ
Сахилгаан мэтэ түргөөр.
Сабшажа нүдэээ үрдеэгүйдэм,
Нажар болоод байтараа,
Намарай ольбоор задарна.

Сагни гүйнэ
Сахилгаан мэтэ түргөөр.
Сабшажа нүдэээ үрдеэгүйдэм,
Наһамни хорожол байна даа, —
Нарбынгаа сайтар юу хээбиб?..

1966

* * *

Морин дээрээ ташаалдин һуунхай,
Мундуушаг янзын нэгэ хүбүүн

Харгыһаа гараад, хажуу тээгүүрнь
Халбайса гүйлгэбэ мэдээтэй мэдээгүй.

Тахын хурсада таһа гэшхүүлшэһэн
Ташарайгүйхэн ногоое обёоржорхёод,
Аминиинь таһарба хаш даа гэнэмни,
Аргаахуун даа үндыгөөл тэрэмни!..
Нарай ногооншые үхэхэ дурагүй,
Наран тээшэ зүдхэнэ шадалаараа.
Намае гэшхэхэгүйш даа, үйлэ хубим
Мамаа бэшэ, бишни Хүн гүби!

1966

* * *

Бултанай нюдэнһөө зайдуу
Бургаанһата майлын бооридо
Булагхан газар сүмэлөөд,
Бур-бурхан бурьялаал.

Энээхэн булагые бү баһаарайш, -
Эрьеэ нураагаа үдышые хаа,
Нэгэл эхилһэн зүргөөрөө
Нэтэрүүгээр урдахыень харыш.

Мүрлэ-мүрлэнһөөр,
Мүрэн боложо,
Дабша-дабшаһаар,
Далайда хүрэхэ аалам!

1966

Хадын оройнууд (Баллада)

Хадын оройнууд,
Хасууринууд олон эндэ.
Барууни Тюрингын оройнууд,
Баянхан Буряадһаам мэндэ!
Хүһөө шулуудынь барбайлдаад,
Хүмэдхөө буулгаһан шэнгинүүд, —
Хариин эхэнэр байһандам,

Харилхаад, табиса эринэ гүт,
Хадын оройнууд?

„Хадын оройнууд
Харанхы хүни нойрмогтой...» —
Хаана иигэжэ оройтоод,
Хангюурдаа нэм даа Гёте?
Кихельһан хада, шинии
Хэмхэрһэн хабсагайн хормойһоо гү?
Саһан-Толгой, шинии
Сагаан халзан оройһоо гү?
Хадын оройнууд...

Хадын оройнууд
Халхалагдаа манан хушалтаар гээ:
Крематориин утаан орёогоод,
Хорёод жэл соо хушаһаар гү?
Хараал шэнгээһэн Бухенвальд
Хажуудатнай шахуу бэшэ наал?
Хүнүүдэй шуһанһаа бухиндаад,
Хүлбэрһэн арьяатан шэнги нэн,
Хадын оройнууд!

Хадын оройнууд,
Харахада яһала үндэрнүүдта, -
Харадаг нэн гүт хүни оройгүй
Хамагыё тэрэ үдэрнүүдтэ?
Сэб сэхыень асуугааб:
Шэб аняад лэ нюдэээ,
Шэбшэдэг нэн гүт гашуугаар,
Шэхэээ таглаад: „Бү мэдэээ...»,
Хадын оройнууд?

Хадын оройнууд,
Хандуулыт баруулжань шэхэнүүдээ:
Түгдэрнэ хүрьһэн, шоройнууд, —
Түн-түн, түн-түн гэшхэлэлдээн.
Туулга шудхуулһан бахалзуурһаань
Туулган хашхараан соностоо:

„Драй, драй!.. Гот ист унзер!
Дранг нах Остен!! Остен!!!»¹
Хадын оройнууд...

Хадын оройнууд,
Хаалта хэрэм бологты!
Шулуулиг тархинуудаа шоройлгоод,
Шугшылдан нуухаяа болигты!
Хамаг эхэнүүдэй захяа,
Хамаг намгадай захяа
Ханаглан зүрхэндөө тахяад,
Ханданам таанарта дахяад,
Хадын оройнууд!

* * *

Дуулимхан дэлхэй дээр
Дуумнай мүнхэ,
Дуунаймнай эхин
Дуранһаа юм гэхэ.

Дууһатарнь наһанайнгаа
Дурлажа ханахагүйб,
Дуран тухайдаа
Дуулажа эсэхэгүйб!

1969 он

* * *

Дураншые дэлхэйдэ үгы гээд,
Дуруухан юундэ ябанаш даа?
Нэбхихэн эхэнэр гү гээд,
Нэргылэнгээр харана аалши?

Тунгалаг найхан дуран соом
Туяагаа обёорхо нюдэтэйл наа,
Үндэртэ хүрэтэр намайгаа
Үргэхэл нэнши, бүһэтэй хүн!..

1969 он

* * *

Хүйтөөр урдаһаам бү шэртэ, —
Хүйтэрнэ досоомни адли.

Сэдьхэлдэм нэжэг түрүүлхэдэш,
Сэбдэгтэй болоһон шэнги.

Дулааханаар намаяа шэртэ,
Дуран тухайда хэлэ:
Сэдьхэлни найхан болохол,
Сэсэглэжэ наһандаа ябахал!

* * *

Мүнхын зула мэтээр,
Мүшэнэй туяа шэнгээр
Мүндэлөө, зүрхэн соом бадаран,
арюухан дуран.
Дуран тээшэмни хэн
Дурамаар хёлойжо гэтэн,
Дугташахаа ханааб шуһаар,
буу шагаан?
Үгы! Хойшоогты! Зайлагты!
Үгэхэгүйб дураяа дайсадта, —
Үгы болон соёрооройт
далайн оёороор!
Энээхэн дэлхэй дээрээ
Эхэнэр зоной дурые
Энхэрэн, зүрхэмни түбэрнэл,
юртэмсые тэбэрин!..

1969 он

Нарамни, дулаасуул!

Намжаахан юртэмсэ дээр амидархадам,
Наран намда хэрэгтэй, Наран.
Наартайхан элшээрээ намаяа шарахада:
Наһамни шиниил гарта баран!

„Нагшагар халуун!» гээд гүйхэлби,
Наратайда «Хүйтэн!» гэдэгби гонгилзон.
Нарамни, хүлисэ: бишни тогтууригүйхэнби.
Нарамни, хүлисөөрэй эхэнэрэй аяг зан.

Нарагүйгөөр ямаршые түби дээрэ
Набшаһа, ногооншые амидардаг бэшэхэн.
Нарамни, Нарамни, Нарамни, мэдээрэй:
Намһаа буруу эрьебэлшни, үхэшэхэб!..

1969 он

Бэшэг

Д-дэ

Танил хүнтээ эльгээһэн мэндыеш
Талархан абажа, ойндoo тогтоогооб.
Бараг түбхинэһыеш, амар мэндыеш
Баясан дуулажа, сэдьхэлдээ тоогооб.
Намга абажа, үхибүүтэй болоош наа,
Һанажа ябаһаншни хүрөөл байна даа.
Үнгэрһэн юумэн хоггүй мартагдан,
Үгы болодоггүй гэжэ үнэн байна даа.
...Хани халуун ябаһан хаһамнай
Хаана гээгдэшoo бэлэй һэм даа?
Хүхын дуунай хүнинүүд һэмнэй, —
Хүсэгдэхөө болин ошоо ха юм даа!
Хорин табатай ябааб тиихэдэ, —
Хориёо гүйсөөгүй хүүгэндэл һэмби.
Абьяас халуунтай дураншни тиигэжэ,
Арбаад жэлыем хуулажархёо һэн лэ!
Дүлэн шэнги дурамнай хүнөө:
Дүрэжэ барагдаа гү — хэн мэдэбэ даа.
Зэмэтэй хүмнай олдохогүй мүнөө, —
Зэмэшые бэдэрээд яаһамнайб даа?
Гажардагби нэгэл юумэ һанаадхихадаа,
Галаар хайруулһандал болодог агша:
Арюухан сэлмэг дурыемни яахадаа
Атаа жүтөөгөөр тамалдаг һэмши?
Танил нүхэдтээ «мэндэ!» гэлсэхэдэм,
Талада ябатараа уурлашаш өөрөө:
«Тэрэшни хэн бэ, юун бэ ? — хэлэхэдэ —
Тиимэхэнээр урдаһааш хараад үнгэрөө...»
Энеэдэтэй шэнги даа мүнөө һанахалаар,
Энеэдэһэм хүрэдэггүй һэн лэ тиихэдэ.
Хашартай жүтөөнһөөш далтира-далтирһаар,

Хазага мориндол болошоо нэм тийхэдэ.
 Аргамжын утань үзүүртээ барагдаха,
 Амитаанай тэсэбэришье дууһадаг заал хаа.
 Бороогоор шэдэлһэн намарай хаһада
 Буруу эрьежэ холодоо нэм шамһаа...
 «Найн ябана гү? Бэень ямар бэ?
 Найса мэдээрэй!» — гээд, нүхэртөө захяаш.
 Тэрээхэн үедэ нюдэндөө хараалби
 Тэбхэгэр ээмыеш, шарайеш дахиад.
 Нанаагаа зобоош нэгэшье дахин, —
 «Найн даа!» гэжэ баяр хүргэнэб.
 Үнэндөө, дурыеш зүрхэндөө тахин,
 Үнгэрһэн жэлнүүдтэ ябаагүйб, мэдэрнэб.
 Ядаржа ябана гү гэжэ бү нанаарай, —
 Ядархаар эхэнэр бэшэ нэн гүби даа.
 Алдаагүйб үнөөхи хазаарлаһан унаагаа
 Анда нүхэдшье олон бии даа!
 Найхан лэ ябыш даа ши өөрөө, —
 Найнаар нүхэртөө, бүлэдөө хандаһайш!
 Амар жаргал шамда юрөөн,
 Амаршалан дохинол даа Дондогойш.

1969 он

ДҮРБЭН МҮРТЭЙ ШҮЛЭГҮҮД

КАЛАМБУРАЙ САХИЛГААНУУД

*«... Даже финским скалам бурым
 обращаюсь с каламбуром»
 (Д. Минаев.)*

1. АЛҮА МҮРНҮҮД

Шамда

Намжаа энэ үдэшэ

Намай гэртэм үдэшэ,

Намдаа тиигээд үнэншэ, —

Налгай гансам — үнэнши.

Гуйлта
Сэбэрхэнши, дуран, угаа,
Сэдьхэлыем арюудхан угаа.
Тойроод намайе бү ошо, —
Тогтоогыш зүрхэндэм ошо!

Хурада сохюулһан хура
Нэтэрүүгээр набирна хура,—
Нэбтэ сохюулшоо хура:
Наартайхан даа, шаб шара
Нарамнай, гараад шара!

Мэгдэһэн Намсарай
Намсарай намтай сасуу.
Намайе харан сасуу,
Гаргангүй үбэрһөө гараа,
Газаашаа гүйжэ гараа.

Элүүр ябаха гээ хаа...
Эдидэг болоорой тараг, —
Энхэ бэээршни тараг:
Эльгэн, шуһан, хото
Элүүр ябахал ходо.

Аршаан дээрэ
Шулуун ханая ташаад,
Шүдэндэм хаха ташаад,
Харьялаа энээхэн аршаан
Хамаг мууем аршаал.

2. ХАДХУУ МҮРНҮҮД

Хүрэг

Бурхан багшын хүрэг
Буланда һуухань хүрэг, —
Сохом тэрэнэй үгы
Соносоһон хүн үгы!

Хэн бэ?

Ажал гэхэдэ — үү татай! —
Архи гэбэл — амтатай!
Һамган эринэл алимент:
«Һарынш мүнгэн алим теэд?!.»

Хардаашанда

Досоошоол шагаажа хара, —
Доторшни тортог хара:
Элдэбын зоной ами
Эдижэ садааш — аминь!

Зэмэтэй эрэ

Һамгаяа айнгяар хараа:
«Һайсал намаяа хараа...
Алдаалби дүшэ, таби...
Ажалдам зүгөөр табиш!»

Жаргаһан үргэншэ

Хуряагдаһан поли үргэн,
Хулгана татана үргэн.
Хушалта холоомоо үргөөд,
Хулгана шалаана үргөө.

Билдагуушын гомдол

Шааригта атаарханаб сэдьхэлээрээ:
Шадажа ядалсаад хэлээрээ,
Шаалгааш һаа даргадаа, һүүлээрнь
Шарбахал һэм даа һүүлээ.

3. ЮРЫН МҮРНҮҮД

* * *

Хохимой үхэл хоёрдохёо
Хойноһоом хоёр дохёо.
«Һалахаяа болиһон гай хаб?» -
Һанаандаа иигэжэ гайхааб.

* * *

Наһамнай мүнхэ бэшэ —
Намтараа өөрөө бэшэ:
Хожомоо тэрэшни түүхэ.
Хойто үеынхид түүхэл.

* * *

Мандалхан Байгалай эрье
Мартангүй ходо эрье:
Досоошни наран гараг..
Долоо гү, мүнөө гараг?

* * *

Баряад лэ хүхэгүй эшэ,
Байхаяа эндэ эшэ.
Сагнайн, нюдөө бү сабша,
Сарба хүхөөрөө сабша!..

* * *

Митаб ажалда бэрхэ,
Миин нуухань бэрхэ.
Нарьдагай саһа махаад,
Найсахан зобооно мяхаа...

* * *

Тоомтой минии аба,
Тогтоон бэлэгийем аба!
Мүнгэн гаһаһаяа нэрэ.
Мүнхэлхэб шинии нэрэ!..

1967 он

* * *

Эдирхэн ябахадаа, ямар эгсэнүүдбибди?
Энээхэн наһаяа хахадлаадхибал даа,
Энэрхы сэдхэлтэй, зөөлэн болонобди,
Элдүүлнэ гүбди ажабайдалай талхида?!

1966 он

* * *

Бэхын шэргэхые бү гайха, —
Бэлигэй шэргэшэбэл, ямар байхаб?
Бэхые дахяад эдхэхэлши бушуу, -
Бэлигшни бэхэ бэшэ бшуу!..

1966 он

* * *

Энхэрээд, үбдэгыень дэрлэхэ гэхэдэм,
Эхэмни үнинэй үгы гүб даа.
Эльгэлжэ, уйгаа тараахаа ерэхэдэм,
Эгэтэмни, найханаар угтаналши даа!

АЯНДА МҮНДЭЛНЭН ДУУНУУД

САГААН НАРААР!

(Поэмэ)

Эхилхэм баһал дуугаа
Эгээлэй баатар тухай.
Шэбшэхэ аргам дууһаа,
Шэртээд холын огторгой.

Тэнгэридэ нарын эбэрхэн, —
Тэрэшни — Сагаан нара.
Ази түбиинхидэй нэхэрэн,
Амараа хэлсэдэг нара.

Шэнэ сагаан нараар!
Шэнэ жэлээр золгоё.
Дабхасуулан гар гараа:
«Дахин танда зол!» — гэе.

Сагаан нара... Энэ
Сагаан эдеэнэй нарал.
Дэлэнтэйл малһаа мэнэ
Дэлбэрхэнь хүн, тараг...

Хүйтэн нарал ха зүгөөр, —
Хүрээтээд байна, манатай!
Урданай хүнэй үгөөр,
Уршагтай байха, зудтай.

Энэ иихэдээ яанабиб,
Элдэб юумэ ажаглахадаа?
Яахадаа миин ябанабиб?
Яарһуу хэһэн ажалдаа...

Эхилхэм дуугаа шэнээр
Эгээлэй баатар тухай.
Үзэг бүхэнөө шэгнээд,
Үгэнүүд намай угтанхай.

Гүнзэги удха бэдэрээд,
Гүйлдэнэ зарим поздүүд.
Гүндүү ажалша баатарыем
Гүйхэн удхатай гээ гүт?

Ажал — хоёр гарни,
Ажал — наһанайм философи.
«Ажал» — манай тарни,
Арюудхахал даа досоохииш.
Заха эхигүй шүлэгөөр
«Замбиин зулай» магтаад,
Сэсэргэнэ хүбүүд шүлһөө,
«Сэсэнэй долгино» абтаад.

Балар удхатай үгүүлэл
Баян философи гэжэ гү?
Хонгёо дуушан гүүлэхын
Хогоосон арга бэшэ гү?..

Эхилхэм энээхэн дуугаа
Эгээлэй шүлэгэй мүрөөр.
Хаха уралаа зуугаад,
Хабшыш даа дала мүрөө.

Эгээлэй хүнүүд тухайл
Энэ дуумни, мэдыш.
Шүүмжэлхэ гээ гүш? Ухай!
Шүлэг бүхэниием мүрдыш.

Шүлэгийем мүрдэхэ һамбаандаш
Шүмбэгэр агтаяа ургалхам.
Хэрэглэнгүй шинии һамаарал,
Хээрын малшадта арилхам!

Жабар хүринэм нэтэрүү
Ардаг моринойнгоо жолоо
Адхабаб нара бүтүүгээр.
Бэлэн бэшэ зооло
Бэдэрээд ерэхэм түүгээр.

Бухиндаад байһан агтам
Бурьюулан саһа хатарба.
Ташуурай орондо гартам
Танилхан гуурһам алтарба.

Наран элбэгээр хаяа
Нахидай дээгүүр туяа.
Улайрна тэнгэрийн хаяа:
Угаа жабартай хаяа?

Мэнгээрһэм хүрэшөө — ян-тан!
Мэндээ, Хорго¹, сайн гүш?
Маниие хүлээжэ ядан,
Манаран тооһоржо байна гүш ?

Сагаан нарын бэлэг —
Сагаан тооһон жабар гү?
Нуурнууд угтаа бэлэн,
Нюдыем мүльһөөр шабанги.

Гулбай, Яруунын нуурнууд
Гурбан зуугаад юумэл даа.
Тэдэнэй нэгэн нюур руум
Тэсэхээр бэшээр амилаа.

Жаалда, хубсаһам бурзайшоо;
Жабар-Үбгэн гэнэ аалам?
Хула моримниш сайшоо,
Хурдан хүлынь абараа лэ...

¹Хорго - Яруунадахи нуур.

Малшад иимэ жабарта
Малгай шуугаад хүдэлнэл!
Энеэдээр бүүхэн шабарда, —
Эдээниие ши хүндэлэ!

Холын мүшэдэй туяа
Ходол дуулажа байнхаар,
Малшадта дуугаа заяа:
Магтахаар хүнүүд байхал даа!..

Хоймор тухай шэбшэлгэ

«Мэндээ, Сэдэб ахай!»
«Мэндэ сайн! Ойроһоогта?»
«Холоһоо зорёоб нахы».
«Хоймортó гарыт, хоймортó».

...Хүндэтэй айлшанаа хоймортоо, —
Хүндэшэ Буряадайм заншал.
Эрэ, эхэнэрш наань — хоймортó, —
Энэ сагаймнай заншал.

Уужатай хүнэй гэшхэхэдэ,
Уужам бэшэл хэн дэлхэй.
Хамаг сээрнүүд шэхэндэ
Хажараар дуулдадаг бэлэй.

...Ямаадаа нэгэ хүгшөөдэй
Ябагаар бэдэржэ ябахадаа:
«Шу-шумнай хараа гэшээгтэ-ээ?» —
Шууяса нурагшалдаг хэн ха даа?

«Ямааемнай хараа гүт?» — гэхэ
Яахадаа аргагүй хэн ааб?
Яалда даа, хадам эхэнь
Ямаан нахилтай хэн даа.

Эдирхэн ябааб - арбаадтай.
Эгэтын-Адагта, танигша нэм,
Одхоной намган алдартай,
Оройбшо малгайтай хүгшэнии.

Хоёр гарайнь альган
Хобиилдон досоошоо хатанхай.
Модоной үндэһэн аягаа
Морхигор хургадынь адханхай.

Зоной һонирхобол, үтэрхэн
Зобоһон намтараа ярихал:
«Эхэһээ анхан түрэхэдөө,
Эрэмдэггүй гарааб, арюухан.

Наһаа гүйсөөд орхиходом,
Намаяа гэртэхим хадамнаа.
Хадам эхэм сохихол даа,
Халбага зөөхэй харамнаад.

Эхэнэр гүби даа — бурхан
Эхэ болохыем заяагаа.
(Гэргэн болонгүй, баарһан,
Гэртээш түрэхэн найб аяараа!..)

Адхарха шуһанһаам эртээнһээ
(Адхамарнуудш үхиеэ яаха нааб?)
Булайгаар тэдэш этээрхээд,
Палаахаа үргөө нэн заһаһаань.

Гэмтэй нэм бэри байһандаа! —
Гэр доронь нарайлхадаа,
(наари үбэл байгаал даа)
һалхи татааб — халаг даа...»

Эмгэйнэрни, дуулан уйлан,
Эрхэгүй сагта һуугаалта.
Эхэнэр зоной «үйлэ»
Эдлэжэл ябадаг байгаалта.

Ашатнайб — гуша, дүшэш наа, —
Аяар холынтнай саданарайб.
Эртэ үглөө, үдэшэш наань,
Эрдэм номдо саданагүйб.

Дуу, шүлэгтэй ханилааб,
Дууланаб буряад хэлээрээ.
Анда нүхэдөөр танилсааб,
Аяншалан ябахадаа дэлхэйгээр.

Уужатай хүнэй гэшхэхэдэ,
Уужам дэлхэй болоо,
Хажар сээрнүүд шэхэндэ
Хабирсалдахаяа болёо.

Гэбэшье зарим үбгэдүүд
Гэмэр-гутар гэмшэнээр:
«Саг хубилаа; гэргэдүүд
Сабаагүй болошоо – үбшэмөөр!»

Тэдэнэй гэмэрээн-гутараан
Тиимэш аймшагтай бэшэ,
Огторгойн нара хараад,
Онгойтороо бороһондол бээ?

Уужатай хүнэй гэшхэхэдэ,
Уужам болошоо дэлхэй.
Золтой дуунууд шэхэндэ
Зориг нэмээн зэдэлэнхэй.

Хонидой дулаан амин

Сэпилмаа — Сэдэбэй хүгшэн
Сэдхэл найтай эхэнэр, —
Долдоһон хүн даа гэгшэл:
Долоон хүүгэдэй эхэ юм.

Наран, халхин долёогоо —
Налархай шарайнь хүрилшоо.
Түрхисөөр нюураа гоёогоод,
Түбэрдэгүүдэй нэгэн бэшэ бшуу.

Харанаб тэрэниие найшаан:
Харахан нюдэниинь галтай.
- Хонидто ошохо гүт айлшаар?—
Хошонгуу үгэнь гайтай.

- Ошоёл! — гэбэб хонирхон,
Онхогор малгайгаа үмдөөд.
- Забһаргүй хурьгалжа хониднай,
Забда олгоогүй хүниндөө.

Нойр дутуу ябахадаа,
Нойгон алдахаш зүдэрөөд,
Сэхыень хэлэхэдэ, хүндэ даа, -
Сэпилмаа иигэжэ хөөрөө.

Хушуу холбон ябажа,
Хонидой байра хүрэбэбди.
Дабхар үүдыень абажа,
Дахасалдан оробобди.

Халуун аминай агаар
Хамар сохин угтаа.
Шэбхын хангал угаа
Шэгжүүн шэнгээр гутаа.

«Шэнгэрһэ гэшхэдэг хүлөөрш
Шэбхэ гэшхүүлһэйб» гэнэн
Ябаган зугаагай үгэлөөн
Ябууд ханагдашоол нэн.

Шэхэ дүлиирсэ зэдэлээ
Шэнгэн, бүдүүн маараан...
Абьяастай хурьгад дэхэлэй
Амтан найхан маамаа.

«Тээгэ, тээгэ...»

Хун сагаахан түлгэ
Хурьгаа голон дэбхэрбэ.
Тэндээ Сэпилмаа түлгэн,
Тээгэлжэ гоёор эхилбэ.

Гамныш эзееэ, хонихон!
Гансаараа эндэ бэшэлши:
Табан зуугаад лэ ханинарш,
Тамирлиг зангаа болилши!..

Ямбалжа хонин бүхэни,
Яжа урдань ороноб даа?
Малша буряад зүрхэниинь
Манагүйл — нэбтэ харанаб даа.

Табан зуугаад хонидынь
Табан зуугаад аягтай, —
Табан зуугаад оньһоды
Таажа мэдэжэ абалтай.

Эгээл хахадынь хурьгалаа,
Эхирлэнэнш хонид биил даа.
Түрүүшын хурьгад таргалаа:
Түлгэнүүд мэтэ бүмбылдэн!..

Хониды хаража ябахадам,
Хонгёо хоолой гаранал даа, —
Үнөөхи Сэпилмаа аялгалан,
Үнөөхил хониёо аргадаа:

«Хабарай үдэрнүүд ерэхэл даа,
Харалган ашаа тээгээд.
Тиихэдэл хурьганш эрхэлхэл даа,
Тээгэ,

тээгэ,

тээ-ээ-гэ!..»

Голоһон эхын сэдхэлдэ
Гологдоһон хурьгынь абхуулха
Хэды хүшэр гэхэбта?
Хэдэр арһыень хуулахаар!

«Уян хоолойһоо ондоо,
Уран хүргад хэрэгтэй —
Хониной сэдхэлдэ одоо
Хүрэжэ шадаха шэдитэй», —

Хүгшэн эжымни үни даа
Хүүнэн хэлэн һуугаа һэн.
Хурхиржа, нюдөө анитараа,
Хурьгад тухай асуугаа һэм...

«Хабарай үдэрнүүд ерэхэл даа,
Харалган һалхи тээгээд.
Уурагыш юуншни хүхэхэб даа? —
Ууга,
тээгэ,
тэ-ээ-гэ!...»

Тэршээ багахан байхадаа,
Тээгэ шагнадаг һэм ходол:
Тээд мүнөөхимни — гайха даа! —
Тэрээнһээм ташха ондоол.

Юунэй гайхал бэ эндэ?
Юрын малшан өөртөө
Зохид соохоһонь юундэ
Зохёоһогүйб тээгэ, юрэдөө?

«Дэлэншэ шубуун ерэхэл даа...»
Дэбхэржэ байһан хонин
Хурьгаа үнэсэн энхэрбэл даа,
Хуумайн «миһэрбэл» — хонин.

Аялгалан, тээгэлэн нэтэрүү,
Абхуулжал халаба хурьгыень.
Бахардан шэртэбэб түрүүн
Бадайранги арбан хурьгыень...

Сэпилмаа эсэһэн шэнги,
Сэдьхэлынь зүгөөр хананги.
Энэл даа малшанай шэди,
Элинсэгэйм дүршэл — ханагла!

Хоридохи зуун жэлдэ
Космосоор хиидэнэбди хушууран...
Хоридохи зуун жэлдэ
Хонидой зан хуушаараал...

Үшөө нэгэ шэбшэлгэ

Эхэнэр хүниие малдал
Эгээл адляар бододог
Үнгэрһэн сагыё манда
Үмөөрхэ хүнүүд олдодог.

Хүшэрхэн тэрээхэн үеые
Хүндэлдэг ахир хүн
Толгойдоо юутэйб гэе:
Тахяагай уураг тархихан!

Тахяае алтаншыё гэртэ
Тахидаг бай — ойлгохо аал?
Тэнэг хүнүүд эгтээ
Тэрээн шэнги байхал даа.

Яахамнай гээшэб тэдээгээр?
Яагаашыё наань, гэдэргээ
Тэхэрихээ болёол хээээдэш
Тэрэ сагууд, мэдээрэй!..

Хамаг эхэнэр мүнөө
Хамтын ажалша болонги.
Харшалха сагууд хүнөө.
Харалши — иимэ оломди:

Багша, эмшэн, инженер,
Балта-хадуур баряашадшые —
Хуби заяагаа шэнээр
Хубилган гартаа баряашад лэ.

Тугаархан Сэпилмаа тээгэшын
Тухагүй үедэнь тудалби:
Түмэнэй хэрэг бүтээгшэ
Түрэ засагтаа депутат лэ.

Үдэшэ ажалһаа орожо,
Үдэшын хоол бариһаар,
Һунгагшадтаа харюу бэшэжэ,
Һууба бодомжолжо нарыар.

Депутадта ерэнэн бэшэгүүд
Дэлгээтэй стол дээрэнь.
Дүтынхидтөөш зариман бэшэнгүй,
Депутадтаа ябуулна мэдээгээ.

Баярайшые, гомдолойш охинууды
Багтааһан эдэ бэшэгүүд
Хүнүүдэй зүрхөөр сохилһон
Хүндэтэ найдал бэшэ гү?

Халиргай, тунайша, гүйхэн
Харюу үгэхэ бэшэлши,
Сэпилмаагай гуурһан гүйхэнь —
Сэдьхэлэйнгээ үгэ бэшэлши!..

Сэдэб ахай

Намайе угтагша хүмнай
Налархай, даруу зантай,
Суутай Сэдэб ахамнай
Сула, шамбай бээтэй.

Һаял табиндаа шаханги.
Һаншагтань хаа-яахан
Сагаан үһэнүүд гаранги:
Сагууд далаяараа дайраал ха.

Хүрьһэлиг улаан нюурынь
Хүйтэндэш, халуундаш даданхай:
Уулзуур Хорго нуурай
Уурал бээдээ татанхай.

Бугын эбэр Һалаатан,
Буланда үлгэсэ болонхой,
Һогоон үнинэй Һанаандань
Һолонго татуулхаа болинхой.

Хорхой ехэтэй ангуушан
Холуур хаагуурш хэсэгшэ даа, —
Амархан гэртээ һуужа,
Агнуури хэхэ бэшэш даа.

Агнууриин болзор богони, —
Агнаад бусахаш түргөөр даа.
Һанаань зобоохо хонид:
Һаари хүйтэндэ турана аа гү?

Сэпилмаа нүхэрынь гэртээ.
Сэдэб тэрээндээ найдадаг.
Хүбшөөр харин тэнэхэдээ,
Хүгшэнөө ехээр хайрладаг...

Халтар шара нохойнь
Хаяадаа мүнөө хэбтэнхэй.
Нойртоо хусахадаа, хай,
Нохоонидо гүйнэ хэбэртэй...

Зуун арбан хурьга
Зуун хонинһоо абаха —
Угаа ехэл даа уялгань:
Улайха нюур байхал.

«Ямба нэрээ гутаанхаар,
Яһаа хухарһан дээрэл», —
Бэрхэшээл Сэдэб угтахаар
Бееэ зэһэнги гэлдээ һэн...

Хашаадаа хонид хушууран,
Хашуулан, туулган оролой:
Газаа хүрөөтэй шуурган
Галзуурһан юумдэл годоорлой.

Мүнөө хүнийн шошобой
Мүнөөхи Сэдэб ахай.
Үдэртэл гэрэлтэйш байг,
Үшөө фонарь баринхай.
Түрэхэ хонидоо илгаад,
Тээ тэндэхэнэ таһалаа.
Наахануурын тэдэнээ хаагаа
Нариихан хаамаг таһалгаар.

Шуурган шэдэлжэ саһаар,
Шуухирна газаа хүндэл...
Сэрэгэй нэгэ саһаа
Сэдэб һанаадхёо үзэгдэл.

Зуун арбан хурьга
Зуун хонинһоо абаха —
Угаа ехэл даа уялгань:
Улайха нюур байхал.

«Ямба нэрээ гутаанхаар,
Янаа хухархан дээрэл», —
Бэрхэшээл Сэдэб угтахаар
Бее зэһэнги гэлдээ нэн...

Хашаадаа хонид хушууран,
Хашуулан, туулган оролой:
Газаа хүрөөтэй шуурган
Галзуурхан юумэдэл годоорлой.

Мүнөө хүнии шошобой
Мүнөөхи Сэдэб ахай.
Үдэртэл гэрэлтэйш байг,
Үшөө фонарь баринхай.

Түрэхэ хонидоо илгаад,
Тээ тэндэхэнэ таһалаа.
Наахануурын тэдэнээ хаагаа
Нариихан хаамаг таһалгаар.

Шуурган шэдэлжэ саһаар,
Шуухирна газаа хүндэл...
Сэрэгэй нэгэ саһаа
Сэдэб ханаадхёо үзэгдэл.
... Нэгэтэ фашис нохосууд
Нэтэрүүгээр хэды добтолоо.
Добтолгонь тэдэнэй хэсүү,
Долоодохёо наашаа обтолой.

Нэрэгүй үндэртэ бүхэжөөд,
Нэрэгүй манай геройнууд
Гээлтэ, хоролто үзөөш наа,
Гэдэргээ сухаряагүй оройдоо.

Хүбүүдтээ снаряд хүргэхэ
Хүшэрхэншые нэгэ даабари
Сэдэбтэ тудал: «Түргэхэн!
Сэрэгэй рядовой, табара!..»

Харгыгаар (харгыш гэлтэй,
Хахалагдаһан газар мэтэл)
Сэдэб: «Машинам бэлэн», - гээд,
Сэхэ дараба ха мэтэр.

Аадар шэнгээр забһаргүй
Адхарна һомон урдаһаань.
Амияаш шэбшэхэ забдагүй
Автояа Сэдэб дондоруулаа.

Урдахи шэлынь — хан-ян!..
Үү! Ээллэбэ хаш, гэмгүй...
Машинань һиинана хаа-яа,
Мотоорынь лэ бүтэн юм гү.

«Ашаан дээрэмни унажа,
Адхамарш тодхор татагшаб?» -
Забһартань шофёр бодожо,
Залана машинаа урагшань...

Хүндэ ашаагаа бүтөөр
Хүргэнэн габьяагайнь түлөө
Дайшалхы медаль үгтөө,
Дайрадал һорьбо үлөө!...

Шуурган шэдэлжэ саһаар,
Шуухиран газаа эшхэрнэ:
Хагсуу хабарай сагаар
Хамсыгаа шаман эршэдэ!

Намжараар хонид һажана.
Нарай хурьгадшыё нойрсонхой,
Электролампанууд һанжана,
«Эрбээхэй-фонарьшыё» носонхой.

Үдэртөө ото һалиржа,
Үдэшэ болоходо эсэхэш.
Үе мүсэнүүдшни һуларжа,
Үргэнэнтээ мэнэ тэмсэхэш...

Бахана түшэжэ һуугаад,
Багаханаар Сэдэб нажаба.
Нойртоо абтан сасуугаа,
Нойрмоглон зүүдэлжэ амжаба:

Угаа олон шононууд
Улина хажуудань ерэшоод,
Буугайш хүрэхэдэ, ошоногүй, —
Бүзар даа — бурхан үршөөг!..

Хүлэршэнхэй, сошожо нэрээд,
Хүл дээрээ бодошобо.
Хайшаашьеб харайха гээд,
Халта найгаад, тогтошобо.

Шононууд бэшэ, харин
Шуурган утаар улиһаар.
Байз, дүлинэ гү даа хонин?
Баармаш, түрэхэнь гү? Алим?.. аа?

Үшөө дахин инсаглаба.
Үү! Хоёрдохи хурьгахан!
Дүшэдэхинь эхирые асарба,
Дүшые хоёрто арьбадха!

Ай хөөрхы! Хонин эхэ
Амин хайра хурьгадаа
Долёоно даа сүлөөгүйхэн:
Долёожо, халайень арилгаг даа...

Тэрэ хүнндөө зайгүй
Тэбхэр хориниинь түрөө.
Тархяаш Сэдэб хазайнгүй,
Табаржал хоноо, хүлэртэрөө.

Авторай гурбадахи шэбшэлгэ

Сагаан нарын жабаршые
Сагай ерэхэдэ сухарилай.
Шугын саһан шоморжо,
Шолбы хагданшые гаралай.
Хүшэр сагые үнгэргөөд,
Хүнгэрһэн хонид бэлшэнэ.
Хулай! — гэжэ хүхирөөд,
Хулаяа Сэдэб нэшэнэ.

«Зуун эхэ хонинһоо —
Зуун арбан гурба!»
Энэ баярта хонинһоо
Эршэ зориг гараба.

Ажал соогуур түрөө
Ажалша хүнэй зориг.
Урматай нүхэдни үсэдөөр
Урагшаал ходо зориг!

Амжалта ерээгүйл өөрөө,
Ажалай хүлһөөр нэбтэрэнхэй.
Һүниие хэхэш үдэрөөр,
Һүниш үдэртэ дүтэрхы.

Үргэһөөш абаха сүлөөгүй,
Үдэртөө һалирхаш заримдаа:
«Хэлэнэнээ хооһоор үлөөнгүй,
Хүрэхэл байна зориндондоо!..»

Иимэл бүхэриг малшад
Илажа гарадаг һайшаалтай.
Тулжур юумэнһээ урмашан,
Тулаха бэшэл ташаагаа...

Алхам бүхэнөө солхообто
Алгадгүй бододог нүхэдые

Уладай дунда олохолта.
Ушараа нэм нэгэ хэдые.

Тиимэ зониие илалта
Тээ тэрээгүүр тойродог.
Мүнгэн юу илталааб?
Мүнхэ бэшэл оройдоо!
«Шэжэр алтаар шабханаа
Шэмэдэг саг ерэхэл», —
Иигэжэ нэгэтэ шангаханаар
Ильич бэшээ нэн сэхэл.

Тэрэ сагай ерэхэдэ,
Тэгшэ найхан сэдьхэлһээ
Ажал, ажал хэхэбди,
Абари зангаа сэхэлдээд.

Урмаа хухармаар хүнүүд
Ушарба гэлэй алил.
Үлүү даа эндэ үгэнүүд,
Үгэхэгүй тэдээндэ ажал.

Эдээд лэ, миин хэбтыш —
Эгээл шанга хэһээлтэ.
Нүхэдшни ажаллаха эбтэй,
Нүхэдэйш нюдэн — хэһээлтэ!..

Миинтэ эдээ зооголхы
Мүнхын золдо бодохо
Нимһал сэдьхэлтэй зоболго
Нялуун тэжээбэри болохол.

Тэжээбэриһээ ондоо нэрээр
Тэдэниие хэнш нэрлэхэгүй.
Ямбагүй тэдээндэ, нээрээ,
Ямар байха ааб, мэдэхэгүй.

Ерэхэл даа тиимэ саг —
Ехэ мүнгэнш хэрэггүй.

Ажалша гараал аса —
Арюухан золтойш хүрэнгэ!..

Дахин уулзалга

Нүхэдэйнгөө илалта тухай
Нүгөөдэртэнь дуулаһаар,
Аяндаа дахин мордонхойб,
Аялга дуугаа дуулаһаар.

Танилхан болоһон нүхэдни
Тарагаа барин угтаа.
«Айраг, тараг» гэхэдэмни,
«Архи» гээд бү ойлгогты.

- Амжалтаар таанараа, нүхэд,
Амаршалхаяа зорижо ерээб.
Яриит намдаа гэхэб:
Яагаад илалта ерээб?

- Амжалтааш бү найрхануу.
Ажалаа хэбэл гээлтэгүй,
Бүтэдэг юм даа хуу.
Бүдэржэ унаа гээлтэгүй...

Үгэ үсөөнтэй Сэдэбһээ
Үгэ алдуулха бэрхэтэй.
Зангаар даруу сэдхэлээ
Замагдаад ябана гэлтэй.

Сэпилмаа мihnэд гэжэ
Сэдэбэйнгээ урдаһаа хараа.
Улхан соо тараг хэжэ,
Урдаһаам дэлгэбэ гараа:

— Сагай найханай тэмдэг лэ —
Сагаан эдээ баригты...
«Ажалай нюуса» гэлдэнэл.
Алим бэ тэрэнь? Орхигты!

Хүдэлөөл бээзбди яһалаар.
Хүдэлэнгүй хэбтээ наамнай,
Ажал бүтэхэ юм наал?
Амжалта гээшэ ханаанай.

Үнэгэн дэгэл хэдэрүүлжэ,
Үүлэндэ манаа бү хүргэгты.
Үгы юумые хэтэрүүлжэ,
Үлүү ехээр бү дэбэргэгты.

Үгэнүүд – өөрын сэнтэй.
Үгэдөө гамтайгаар хандаха
Бэшээшэд хэр сэнэгтэйб?
Бэшэгты үнэниие. Уншагдаха! —

Сэпилмаа иигэжэ намда
Сэхэ асуудал табяа.
Гэр соонь ехэл намдуу:
Гэнтэ хуряагдаа абяан.

– Хүлисэгты, – Сэдэб хэлээ. –
Худалханаар заримашуул хорһодон,
Бэшэдэг лэ газетэдэ элдэбээр,
Бэхэ, саарһанай хоромто...

* * *

Хабар, намарай һалхинда
Хасар, нюураа һааритан,
Хонидоо адуулан алхидаг
Хонишодыем бү баһаарайт!

Хори буряадай гуримаар
Хошонгуу үгынгөө забһараар
Шүүмжэлээдхихэл даа наринаар,
Шэхэндээ хадуухаш абаһаар.

Үнэхөөрөө, уһа юулэхэндэл,
Үгэнүүдтээ хандадаг зон бии.

Шэгшын зэргэхэн юумэнүүды
Шэмэдэг, гоёодог зан бии.

Малшад тиимэ бэшэ даа, –
Малые тэжээхэгүйш худалаар.
Тэбшынь хооһороо гээшэ хаа,
Тэсэжэ амар нуухаал даа?!

Гомдолой мөөрөөн, маараан
Голдош хүрэхэ бэшэ юм аал ?
Хибэдэнээр дүүрэн амаараа
Хээээш бархирхагуйл даа мал...

Дүүргэлтын шүлэгүүд

Малшадай соло, нэрые
Магтажа наһандаа бараха гүб?
Малшан хүнэй үрил нэм —
Малшадһаа таһарха эрхэгүйб!..

— Хоридохи зуун жэлдэ
Хонишод тухай бэшэжэш даа... —
«Сэсэшүүлэй» үрөөһэн жүлдэ,
Сэсэрхэбэ нэн бээш даа?

Хиргуулжа ногоо хажуураар,
Хилайхаш сүлөөгүй ябахада,
Үлэн боргооһод хажуугаарш
Үлүү гаратараа һииналдаха.

Һэбшээнэй үлээбэл, һалаха даа,
Һээгүй хиидэжэ арилшаха.
Тэрээн шэнгээр һанагдаа
Тэрэ өөдэрхүү „абаралшни!»

Замбуулин, космос тухай
Залгуулан дуулахын тула,
Хонишод, малшадаа магтанхай
Хонгёо дуугаараа тула.

Малшад, таряшадай гаргүйгөөр
Мандаха гү, хамаг илалта?
Мяханда мүнгэ гаргангүйгөөр,
Масагладаг бэшэл хаямта.

Хоёршье наһанай үгтөө наа,
Холонхой, ажалша гарнуудта
Хонгёо дуунуудаа хүртөөхэб:
Хоротон лэ намай хардуужан!

Үбсүүгээ тоншоно бэшэб,
Үгэлнэгүйб, сэсэргэн шүлһөө.
Бүхэриг ажалшадтаа бэшэн,
Бэлэг үргэнэб шүлэгөө.

Аюуша хадаг бэшэ бшуу
Аянайм эдэ шүлэгүүд:
Ажалшадаа дуулаһан бэшхүүр,
Ажалшадаа түүрээһэн үгэнүүд.

Үргэнэб шүлэгүүдээ дээшэнь,
Үндэрэй оройдо хүргэнэб.
Ажалаймни дуунай дээжэнь
Ажалша нүхэдтэм хүрэг лэ!..

Аяншалгам энээгээр түгэсөө,
Агтамни һайса хүлэрөө.
Дуумниш аянтаймни үгэсөө,
Дуулаһаар бусабаб һөөргөө...

1967-1969 онууд
Ярууна - Улаан-Удэ

ХОЛЫН ХАРГЫДА

Холын харгыда ябахадаа,
эжынгээ үрээл ханадагби,
Холын харгыда ябахадаа,
эсэгынгээ захяа ханадагби.
Холын харгыда ябахадаа,
хүүгэдээ ханажа зободогби,
Холын харгыда ябахадаа,
нүхэдөө ханажа уярдагби.
Холын харгыда ябахадаа,
нютагаа сэгнэжэ һурадагби,
Холын харгыда ябахадаа,
арадайнгаа нэрые ханадагби.

СОЛО ДУУДАЛГА

1

Угсаата зонойнгоо заншалые хубилган,
Урилдаанда гараһан мориной соло дууданаб.
Буурал эсэгэнэр бүүхэн уурлаг лэ,
Буряад аялгаар мориной соло дууланаб.

«Дүүмэгэр хоёр шэхэнэйшни үзүүрһээ,
Дүрбэн хурса туруунһааш, - гэжэ аялгатуулнаб, -
Дүлэн бадараал...» Морин хүзүүгээ
Дүхэригтүүлэн, хун шубуун шэнгээр матаруулна.

Ган булад тахатай туруугаараа
Гал сасартар газар сабшан үүрһэнэ.
«Хээгшэнэй унаганби!» - гэжэ дуугараад,
Хэлэтэйл хаа даа,
гайхуулха бэлэй хүнүүдые.

Эхэшни - буряад үүлтэрэй хээгшэн,
Эсэгэшни - Баруунһаа асарһан азарга...
Буряадтам мүндэлбэш, шэнэ гүйгөөшэн,

Бусадта гартангүй,
үүлэн дээгүүр хатаралза!..

2

Мориной соло дуудалга
хуушараа гээшэ гэнэ гүт?
Мотоцикл унаад омогтой,
адуушанай хүбүүн гүйлгэнэ.
Огторгойн тооноор,
хаяагаар
абяаниинь хожомдон гүнгинөөд,
Олон, олон самолёт
зура сохин үнгэрнэл.
Совет хүнүүдэй бүтээхэн
мантан томо онгосонууд
Солбондо, Марсда, нарада,
холын түбинүүдтэ ошонол,
Газарай татасые хүндөөр
гаталан гарахадаа зогсонгүй,
Гал дэлхэтэ хүлэгүүдтэл
ульгэр соохи оршон лэ...
Мориной солын орондо
хүнүүдэй габьяа магтан,
Молоной үгөөр бэшэ,
шэнэ удхатай үгөөр
Соло дууланаб шангаар, -
тэдэнэй габьяа алтан:
Солбондо хүрэхэн ракетэ
соробхино улаан үнгөөр!

3

Галабай сагта
Галактикануудта хүрэжэ ошоод,
Газарһаа бусаһан
Гал дэлхэтэ хүлэгүүдэй
Соло дуудахаар
Солошон боложо түрэшоод,
Шүлэг уншадаг даа
Шэнэ дэлхэйн хэлэн дээр!..

* * *

Хүгшэрхэ наһандаа нюрганшни сэхэл хаа,
Хүнгөөр ябаһанай тэмдэг гэлсэдэг даа.
Хэмжэхэ аалши, теэд хүнэй ябадалые,
Хэды шэнээн жаргаһые, зобоһые?

Оршолон юртэмсын хамаг зоболон
Оёортонь хүрэтэр амасааш болбол,
Хүндэхэн ашаандань дарагдангүй зааш,
Хүгшэн эжымни мордоол һэн даа!

Үтэлэлгэ хүндэ элдэбээр ерэхэ,
Үлэнхэ, өөтэгшэ болгон эрьехэ,
Һайхан аад, шанга сэдьхэлтэйл хаа,
Һайнаар үтэлдэг юм гэгшэл даа!

* * *

- Горхон, горхон, хаана зорёобши?
- Газаа далайда хүрэхэ һанаатайб.
- Горхон, горхон, шадалшни хүрэхэ гү?
- Гангалжа урдаһамни ямар байнаб? -

Гэжэ харюусаад лэ горхон
Гэдэргээшье эрьежэ харангуй,
Шолшогоносо, шааяса урдаһаар,
Шугы соогуур саашалба.

- Ааяма халуунда шэргэнгүй,
Адагтаа хүрэхэшни болтогой!
Далайда дуһалшье нэмэри, - гээд,
Даллаа бэлэйб хойноһоонь.

* * *

Юу бутээхэ аад, юу хэхэ аад,
Юундэ иитэрээ яаранабиб?
Миин хосорһон минутаа харамнаад,
Мэнэл юундэ гажарнабиб?

Набшаһа шарлуулан, һэрюу дахаад,
Намарни хүрэжэ ерэбэ гү?
Нарата дэлхэй дээрээ амидархаар
Наһамни ээлтэй үлэбэ гү?

Хэды жэлдэ амиды ябахаяа
Хэмжэжэ мэдэхын аргагүй.
Хүдэлэ, яара - үрдижэ абахаяа:
Хэхэ юумэншни захагүй!

НИМБУУ-БОРШОГОР

*Поэт Шираб Нимбуевай
дурасхаалда*

Болдогшьегүй һаа, шулуутайхан
Боршогор талын хяагы
Болгоон байжа залуухандаа
Булад хажуураар хиргаа нэм.

Эгэтын жэргэмэлэй далижаһан,
Эдирхэн наһанайнь үлгы.
Эсэгынь нэрээр алдаршаһан
Элдин нютаг юм - үлзы.

Нимбуу гээшые мэдэхэгүй
Нялха жаахан хүүгэдүүд
«Нимбуу-Боршогор» гэлдэхэ юм,
Нилээн шулууень түүхэдээ.

ДУРАН ТУХАЙ ДУУН БОДОЛОЙ ХҮЛГӨӨН

Дүшэдэхи намарни нэмээхэн
Дүтэлжэл байна даа зайлашагүй.
Үгтэһэн хэмжүүртэй наһамни
Үнгэржэл байна даа зогсошогүй.

Эдирхэн наһамни хэзээдэш
Эрьехээ болёол даа намаяа.

Залуухан басагандал яахадаа
Загнана, аашалнабиб заримдаа?

«Түнихэн болохоор болоош», - гэн,
Түрэлхид, нүхэдни ойлгуулна.
Түгсүүл боложо үмхирхэээ
Түрөөгүйб энээхэн дэлхэйдэ!..

* * *

Яншаһан шэнгээр зүрхэмни
Яахадаа гэнтэ шэмшэрнэб?
Эжэлээ гээһэн энгиндэл,
Эгтээ юундэ гунигланаб?

Үдэр, хүнигүй хэниешьеб
Үгылһэн шэнги - жэгтэйхэн
Хүхын дуунай хүнинүүд
Хүлгүүлһэн зандаа гү, жэнтэйгээр?..

* * *

Дүрбэн арбаяа тулатараа,
Дүримэй уйтахан хаалта соо
Баряанай шубуун мэтээр
Барижал ябаагүйб зүрхэээ.

Нүгэлшье, буяншье хэгдээ,
Нүхэдшье, дайсадшье байхал даа.
Ааяма халуунда, хүйтэндэш
Амидыл ябахада һайхан даа!

* * *

Ай даа, арайл хожомдоош!
Айдар наһамни хаанаб даа?
Сэсэгхэн дундаа ябаал наа,
Сэнгэхэл һэм даа шамтайгаа.

Сэдьхэлэйнгээ гүн оёорһоо
Сэгээхэн нара мандуулаад,

Сэнгэхэл нам даа шамтайгаа,
Сээжэрхэг залуу хүбүүхэн!..

Д. Р-дэ.

Дуугаа найханаар дуулахадаш,
Дуулим болоно дэлхэй,
Үгэ бүхэнийеш дабтананшуу,
Үнгынгөө сэсэг дэлгээд.

Огсом солгёон аялгашни
Огторгой өөдэ хөөрөөд,
Ондоо түбинүүдтэ ошоно хаш,
Оройень сүмэлэн хүсөөрөө.

Тэрэ найхан аялгыеш
Тэнгэрийн хүүхэд шагнажа,
Газарай дууша хүбүүндэ
Гараа харбайхаа ханагшаб.

Наашаа хараад дуулыш даа,
Намда дуугаа зорюулан.
Хадуухаа аялгыеш наһандаа
Хажуудаш ерэбэб зорюута!..

* * *

Туяатуулжа замыем байхаар
Толомни болохош.
Тулгардаха сагай ерэбэл,
Тулгамни болохош.

Хаража дахажа ябахаар
Харгымни болохош,
Хагсуу шуурганай үедэ
Халхабшамни болохош.

Омог зүрхэээ нюугаад,
Ооглоноб шамай,
Ондоо эхэнэрые найшаан
Орхихогүйш намай.

Самсаяа тайлаад үгэ –
Сагтань угааһуу,

Сабагыень шэнээр эмхирээд,
Шагта хадануу.

Эгсэ дабаанда зорёо нааш,
Этигэлшни болохоб,
Энхэрэл шамда хэрэгтэйл –
Эхэшни болохоб!

* * *

Элдинхэн дэлхэй дээр амидархада,
Этигэл хэрэгтэй, даамайхан этигэл.
Зүрхэндөө этигэл бадаруулжа ябахата,
Зүндөө бүхы юумэн бүтэхэл.

Сэдьхэл гээшэш этигэлэй барагдабал,
Сэбдэг мүльһөөр хушаатай мүрэншүү.
Дахяад досоомни этигэлэй бадарбал,
Далайе нэтэ харайхыем мэдэнэ гүш?

ШАМДА

(Үлхөө шүлэгүүд)

* * *

Хаанаһаа шамтай ушараабиб даа?
Харалсаагүй ябаһамнай дээрэ нэн даа.
Хашхараад зүрхэмни, улаанхан голоороо
Хахара гантаад лэ үлэхэнь даа.

Хубиингаа жаргалые урдаа баряад,
Хумхаарһан шэнгеэр тэмсэшэхэ гэхэдэм,
Хүрьһэтэ дэлхэйдэ эсэггүй үлэхэ
Хүүгэдэйш нюдэн нэшхэлыем
химэлһэндэл.

Арбанхан найматай сэсэгүүд ябахатаа,
Алгасалдан хаагуураа үнгэрөөбиди даа?

Аглагхан дэлхэймнай уужамшьел аад,
Аргагүй уулзуулhaniинь юрөөлтэй даа.

Сэсэгһээ мүндэлдэг жаргалай орондо
Сэнгэжэ байһаншуу гэгээн үдэрнүүд
Сэдьхэлэйм оёрто, зула мэтээр,
Сэгээнхэн галаар бадархал мэдэрэлдэм...

Ушархал гэхэн үйлэмнай тиимэ гү?
Уулзаашгүй ябаа һаа, болохол һэн даа,
Улаанхан зүрхэмни үбшэнтэйгөөр яншан,
Оройгоороо гантаад үлэхэнь лэ даа.

* * *

Наһанайм эгээл жаргалтай үдэрнүүд
Намарай хюрууда хушагдан үнгэрөөл.
Хэнзэлэгшэл гэнтэ улаалзай сэсэгшье,
Хэзээ, жаргални, эрьехэбши һөөргөө?

Түбэрһэн һуеыһөөм шарьяһан шэнги
Түрүүшын саһаншье бэшэ аад, хюруу –
Сэдьхэлыем химэлһэн мэтэ һанагдаа
Сэбдэгтэй модо хюрөөдэһэн хюрөө.

Минхэлзэһэн шарайеш зүүдэндээ хаража,
Минии һанаан жэгнэгдээ дулаанаар.
Хүдэрхэн гараараа энхэрэн хүзүүдээд,
Хүлгүүлһэн шэнгиш бодолыем дураараа.

Зүүдэлээд һэрихэдэм, тойроод хогоосон,
Зүүдэнэй мэхэ ямар гашуун бэ?
Наһанайм эгээл жаргалтай үдэрнүүд
Намарай хюрууда юундэ хушуулбаб?..

* * *

Түргэлыш, инагни, үргэ дээшэнь,
Түбһэн хундага бэшэл энэшни.
Дүүрэтэр аягалааб дуранайнгаа дээжэ -
Дүлэ бадарма хорзо гэнэгши?

Хорзо бэшэл даа - этигэ, инагни,
Хоро шамдаа һананхай бэшэлби.
Хаанашье ябаа һаа, намайе шагна,
Халима золтой ябыш гэгшэлби.

Дураар билтарма хундагыем шэлээгээд,
Дураа мэдээрэй - шиниилби баран.
Үлүүсэ гараһан эхэнэр бэ гээд,
Үзэн ядахашье - шинии дуран.

Харин мүнөө үргэ дээшэнь,
Ханхинаса мүргэлдэг хоёр хундага:
Халитар аягалааб дуранай дээжэ,
Харгыеш шэмэглэг һайхан аялга!

* * *

Зүрхэнэй дуран гээшэ
иимэ юм гэжэ
Зүүдэндээш оруулаагүй ябааб -
тон гайхалтайл.
Үдэршье, һүнишье хододоо,
хаанашье ябахадам,
Үншэн хабһанайм оёорһоо
гаранагүйш - яалтайб?
Ушаржа заяагаа холбохо
аргагүй байһандаа,
Ушараа алдан гүйжэ
хэниие зэмэлхэбиб?
Зоболон жаргал хоёрой
дүүрэн хундага
Золтойб гэжэ амасаад,
нютагтаа үлэнхэйлби.
Зүрхөөрөө гунгарваа хэжэ,
дурыеш тахин,
Зүүнэй холо зүгые
ходол шэртэхэб.
Аяын хангалтай нэрыеш
аманһаа унагаангүй,

Ами наһандам үгтэһэн
нарамни хиртэхэ.

Нүгшэхэ сагайнгаа ерэхэдэ,
«эжы!» гэмсээрээ,
Нэрыеш аалин дурдаһаар,
нюдөө анихаб.
Хойто наһандаа уулзажа,
тамын орондошые
Хоюулан жаргахабди гээд...
ами табихаб.

* * *

Огсомхон абаритай,
Ошотоһон нюдэтэй,
Омогхоншые наа, гэнэхэнши.
Энэ дэлхэйн
Эрэшүүл сооһоо
Эгээ найханииншые бэшэхэнши,
Хайшан гээд
Хайра сэдхэлыем
Хайлуулжа, тезд шадаабши?
Ушараа алдаһан
Ухаан зүрхыем
Оёортонь хүрэтэр шатаабалши!

* * *

Хүхын дуунай хүнинүүд бэшэл,
Хүхэ ногооншые шарлажа байнхайл.
Хүүхэн хорёод наһандаа бэшэб,
Хүлгэн досоом юундэ гуниглааб?

Сагаанаараа эрьедэг хүнинүүд бэшэл,
Сагаан сэсэгээ мойһоншые гүбинхэй.
Салбуу хорёод наһандаа бэшэб,
Сарюун дуран хаанаһаа бурьялааб?

* * *

Огторгойн сэнхирые сүмэлөөд,
Орогүй зүүлээ самолёт.
Гараараа даллахаар, улыһөөр,
Газартаа няалдан үлөө нэм.

Үнөөхил миһэлзээд найханаар,
Үүлэнэй саанаһаа бултайхаар
һанан шамаяа досоогоо,
һанаа алдан зогсоо нэм.

* * *

Натагар хара үүлэнһээ
Намарай бороо һабирaa.
Хахасалгын гашуун нёлбоһон
Хасар дээгүүрни һубарья.

Олон үдэр үһээрээд,
Огторгой сэлмэн миһэрбэ.
Наранһаа ёлгоһон нюдэндэм
Найдалай нёлбоһон мэлмэрбэ.

* * *

Шарахан үбсүүтэй хараасгай болоод,
Шамдаа хүрэжэ ошоол һаа даа,
Шабжарһан хэлээр дуран тухайдаа
Шалихал нэм, огто эсэнгүй.

Тэнгэрийн тооноһоо газар дээрэ
Тэб гэжэ бууһан бэээрээ,
Тэбхэр ээмдэш гараа хүргэһөөр,
Тэбэрихэл нэм, хүнһөө эшэнгүй.

* * *

Ханын хажуугаар зогсоһон бэрээдые
Харасашни шэрбэнэ гү даа -
жүтөөрхэнэм.
Хорёод жэлдэ ханилһан гансадашни
Хоро һанаашьегүй һаа — баһал жүтөөрхэнэм.

Ханилсан гансаяа эльбэһэн мэтээр
Ханданал хаш машинадаа -
жүтөөрхэнэм.
Хамаг юумэнһээ шамда жүтөөрхэнэм...
Харин тиимээр намда жүтөөрхэйш!..

* * *

Үргэн Ононойнгоо эрьехэнээр
Үрээ морёороо жороолходоо,
Ходошье бэшэ хаань, заримдаа
Холшор намаяа ханаарай.

Сагаан нарын шэнэхэндэ
Сагаан сэдхэлтэ нүхэдөөрөө
Энеэлдэн, зугаалан хоноһоноо
Эрхэ бэшэ ханаарай.

Дуран зүрхыем буляжа,
Дуранай зула бадаруулжа,
Сэнгүү жаргал бэлэглээш –
Сэдхэлдээ хайнаар ханаарай.

Гараһан, түрэхэн талаараа
Газигаа жолоодон ябахандаа,
Улаан-Үдынгөө найхание
Ухаан зүрхэндөө ханаарай!

* * *

Хахасажа ошоһоор тэбхэр долоо хоноболши,
Хамаг юумэн шамайе хануулна, яахадааб?
Гэртээ ороходом, дэлгээһэн номшни хэбтэнэ,
Гэшхэхэн асфальтыеш харанаб, газраа гарахадаа.

Шэхэндэм ходо дуулдажал байхадал гэнэ
Шэнгэншэг аад, хашангир хоолойшни - урихан.
Элеэ гү, али бүргэд боложо хубилаад,
Элинэ гүш орой дээрэмни? Барихам!..

...Хахасажа ошоооор тэбхэр долоо хоноболши,
Хамаг юумэнтэй шамаие холбон хананалби,
Шумууһанаар гэшхэлэн, хэрэлсэдэ хүнэй
түбэрхэдэ,
Шурд бодожо, үүдээ нээгээд хараналби.

Амитанай хэлэнһээ хүрдэхээ болиһон
янзатайб,
Аняад лэ нүдээ, хэзээш уулзахаар бэлэнби.
Далайншы саана гарая гэжэ хэлэбэлшни,
Дахажа шамаие, хаанаш ошохоор бэлэнби.

Хахасажа ошоооор тэбхэр долоо хоноболши,
Хамаг юумэн ходол шамаие хануулна...
Намарай тэнгэрийн туулган хүндэ үүлэн
Нангин нёлбоһыем тээгээд, зүүлжээ нүүнэ...

* * *

Мэдэнэб даа,
Мэдэнэб найн -
Минии болохогүйш хэзээшье!
Мэдэжэл байгаад,
Мэнэл юундэ
Мэдэрэлни шамда дугташанаб?
Мэдэнэлби даа,
Мэхээрэйшы зэргээр
Мэлзээгүйш намдаа, мэлзээгүйш.
Мэдэнэн мүртөө,
Минии сэдхэлдэ
Мэнэл юуншыб дутастана.
Шамдал - ханаамни.
Шагаанаб сонхоороо,
Шалатараа хүлээнэб удаан.
Шамаие хүлээнэб,
Шамаие ооглоноб,
Шангаар ооглоноб зүүдэндээ.
Дүүрэн шарайта
Дүрүеш хараад,
Дүтэлжэ ошоноб удаань...

Хүсэгдэнэгүйш...
Хүлэйнгөө улахаа
Хүрэхэдэнь нэринэб үүдэндээ...
Харин ши
Халюунхан талаараа
Хатаргажа ябахадаа хүлэгөөрөө,
Сэдьхэл зүрхэнһөө
Сэгнэжэ намаяа
Сэдьхэлдээ дурсана гүш өөрөө?

* * *

Шарлаһан набшын шэбэнээ
Шагнаархан гэшхэлнэб аалихан.
Шабжархай табин ниидэдэг
Шарахан үбсүүтэй хараасгай
Шабархан уурхайгаа орхинхой.
Шархаангяар нажарни сухарина,
Шархаангил миниишье досоо.

Дальбараагаа бултыень дэгжээһэн
Далитай, үдэтэй амитадынь
Дабаата хадынгаа саахануур
Далда орон холодобо.
Дадалсан гансыем хараал хаа,
Дамжуулыт зүрхэнэйм мэндые гээд,
Даллаад гараараа үлэшэбэб.

Гангалиг талынгаа харгыгаар
Газигаа жолоодожо ябатараа,
Галуунай хушуурхые харабал,
Гансата байлгажа машинаа,
Ганганахыень шагнажа үзэһэйш:
Гажарһан зүрхэнэйм абяханиие
Ганганаан сооһоонь танихал нэнши!

* * *

Хойшоо хориггүйгөөр ошобо гүш, инагни?
Хоёр нарын үнгэртэр нэгэшье мэндээ

Хоёршые үгөөр холбожо ябуулаагүйш, инагни,
Хойшоо хориггүйгөөр ошобо гүш эндэнээ?

Эльгэ зүрхэндөө бүлхитэй боложо бүтэнхэй
Эхэнэр бии - гажарна, хүлээнэ гэжэл
Эрын хатуу сэдхэл соогоо мэдэнэйш,
Эльгэ зүрхэнэйм бүлхиие аргалхал нэнши.

Ямархан бодол бодожо ябанабши, инженер?
Яруунын басагые нананагши хаа-яа энхэрээд?
Яһанда хахаад эдэгэнхэндэл, мартаагши үнийнэй?
Ямархан бодол шинии толгойдо эрьенхэйб?
Яана гээшэбиб, гэнтэ зэмэрхэжэ байхадаа?
Ямар эрхэтэйбиб, шамһаа мэндые хүлээхэ?
Ямбархажа нуухаар хатаншни бэшэ хамнайб даа,
Яана гээшэбиб, сэдхэлэй хёмороондо үлээлгээд.

Эрхэтэйшые гэлэйб, үгышые гэлэйб, инагни,
Энхэржэ шамайе ябахыем хэн хорихоб?
Энэ дэлхэйдэ гансал шамайе нанангиб,
Эрхэтэй бэшэш гэжэ хэн захирхаб?

Хээрын һалхяаршые дамжуулыш мэндэээ -
угтахаб,
Хэрбээ хэлхээ-холбооной түргэниие нэжэглэбэл.
Хэлэгдээгүй шүлэгөөрөө гансал шамаяа магтахаб,
Хээрын һалхинтай хэтэ һаһандаа эжэлшэхэб!

* * *

Ханымни часын годлинууд
арбан хоёрто дүтэлөө,
Ханхинаса сохилхонь гээшэл,
дохёо манда татаһаншуу.
Хуушан жэлэй календарьта
һүүлшын хуудаһан үлөөд,
Хуурмаг үгын нюусагүйгөөр
гэнтэ һанаа алдаһаншуу.
Шимни мүнөө хаана
Шэнэ жэлые угтахашниб?

Шэнхинүүр абяата хундага
холонхой гартаа баряад,
«Шинии түлөө!» гэжэ
шэбшээд ханаандаа гудамхихагши?
«Шэнэ жэлээр! - гэнэлби, -
Шиниил энэ духаряа!..»
Үнгэрhэн замаа яаралгүй
шэбшэжэ үрдезгүйб нэшхэлhээ,
Үнгэршэбэл энэ жэл -
шамтай золгоhon жэлни.
Үетэн нүхэдтээе булта
үтэлбэбди нэгэ жэлээр,
Үтэлжэ ябаhанаа сэхыень
үшөөл мэдэрхээ эшэнэлди.
Байгаалиин жама ёho -
үри хүүгэд ургаха:
«Байзагтыл даа, гарбалнай,
үгэгты манда жолоогоо, -
Баяртайгаар нэгэ үглөөгүүр
иигэжэ маниее аргадаха, -
Барhаднай, үтэлөөлта даа,
игаажа хэбтэхээр болоо гүт?..
Тэрэ сагай тудатар,
hанаандаа үшөөл hэргэг,
«Тэрхэгэрхэн үри хүүгэдтээ»
hургаал хэлэжэ садаагүй,
Тэмсэхэбди шадалай хүрхысэ,
хүсэлдүүлэн наhанайнгаа хэрэг..
Тэрэ сагай тудатар
тэмсэжэл ябахабди сусаагүй!..
...Ханымни часай годлинууд
арбан хоёрто дүтэлөө,
Ханхинаса сохилхонь гээшэ
дохёо асаран шууд.
Хуушан жэлэй календарьта
hүүлшын хуудаhан үлөөд,
Хуурмаг үгын холисогүйгөөр
гэнтэ hанаа алдаhаншуу.

Шимни хэнтэй, хаана
Шэнэ жэлье угтахашни ааб?
Шэнхинүүр абяатай хундага
холонхой гартаа баряад,
«Шинии түлөө!» гэжэ
шэбшээд ханаандаа уудаг найш!
Шэлээхэнээ ханана гүш даа
Сагаан харын духаряа?
Шэнэ жэлээр, инагни!
Шэнэ жаргалаар билтаран,
Шэрүүн халхинай минаада
шэрбэгдэнгүй шимни ябаһайш.

Шэнэ жэлээр, хайратамни!
Заяата одоншни алтаран,
Шэрэм жолоото мориеш
Болдоггүй замаар дахуулһай!..

* * *

Намар бэшэ, хабар байхада,
Намаа сэсэгэй зүлгэлиг байхада,
Наранай туяагай хурсахан байхада,
Наһанайм замай эхиндээ байхада,
Золгохоо шамтай яалайбиб?

Сагай ябасын удаахан байхада,
Сахилза ногооной хүхэхэн байхада,
Сахилгаан галһаа жэгшээгүй байхада,
Сад хонходол энеэдэг байхадаа,
Золгохоо шамтай яалайбиб?

* * *

Аршаан мэтээр бурьялһан дурье
Амталжашье үзэхэмни - һайн даа.
Тангилхан шарайеш зүүдэндээ харан,
Тамаяашье үзэхэмни - һайн даа.

Зоболон жаргал хоёртоёо тэгшээр
Золгожошье үзэхэмни - һайн даа.

Энээхэн наһанаймни харгы дээр
Энеэбхилэн үзэгдэһэншни - һайн даа!

* * *

«Хаража ябаарай мартангүй намай...» -
Хахасахадаа дүрээз бэлэглээ һэнши.
Харажал ябадагби, мартанагүйб шамай,
Хаража дурыеш ханадаггүйб бишни.

Зурагһаа шэртэһэн дүрэнһөөш үлүүгээр
Зүрхэндэм амиды дүрэшни шэнгэнхэй.
Зүүдэндэм үзэгдэн, һанааем хүлгүүлээш
Зурагаараа бэшэ, амиды шэгээрээ!

* * *

Хангал сэсэгүүдэйнгээ анхилаае сасаһаар,
Хабар дахяад нютагтам ерэнэн аад,
Хадын оройн хүхэрһэн модондо
Ханхинаса донгодохо хүхынь алин бэ?

Харахан зүрхэндэм нойрсонон дурые
Халиса дэбэргэн үзэгдэһэн лэ аад,
Хажуудам зогсоод харажал байхаар
Ханилсан гансымни нюдэн алим бэ?

Ургы сэсэгтэй хибэсээ дэлгэһээр,
Урихан хабар нютагтам ерэнэн аад,
Уулын оройн хүхэрһэн модондо
Уранаар донгодохо хүхынь алин бэ?

Улаанхан зүрхэндэм нойрсонги дурые
Ульһа татуулан дэбэргэһэн лэ аад,
Урдамни зогсоод харажал байхаар
Ушарсан гансымни нюдэн алин бэ?

Сэсэрлиг һайхан тэрлигээ хэдэрэн,
Сэлгээхэн хабар нютагтам ерэнэн
Сэрбэгэр наһанай оройдо һуугаад,
Сэнгүүгээр донгодохо хүхынь алин бэ?

Сэдьхэлэймни оёрто нойрсонги дурые
Сэлмээн бадарган үзэгдэнэн лэ аад,
Сэхэл урдаһаам шэртэжэл байхаар
Сэлюурсэн гансымни нюдэн алин бэ?

* * *

Хани нүхэсэлөөр
наһаяа холбоошьегүй һаа,
Халуун дуранаймнай
һайхан дурасхаалда
Баглаа болгон
эдээхэн шүлэгүүдээ
Баринаб шамдаа -
зүрхэнэйм гансаханда.
Эдир наһанайнгаа
түлэгтэнь бэшэшье һаа,
Энэ тортогто
даруулангүй дураяа
Сахижа ябаабди —
һананал ёһотойш даа
Сагаан һарын
үрээлтэ духарья!
Буурал һаншагтай
болоһоншье хойноо
Буряад оронойнгоо
нэгэ буланда
Золгохо сагай
тудаал юм һаань,
Золтойб гэжэ
хэлэхэлби бултанда...
Хани нүхэсэлөөр
наһаяа холбоошьегүй һаа,
Халуун дуранаймнай
һайхан дурасхаалда
Баглаа болгон
эдээхэн шүлэгүүдээ
Баринаб шамдаа –
зүрхэнэйм гансаханда!

* * *

Бартаа шэдхые нэтэлжэ гараад
 шамгүйгөөр,
Баһал мүнөө гансаараа нуунаб
 шамгүйгөөр.
Баярни намда баяр болоногүй
 шамгүйгөөр...
Барһамни, хаагуур төөринэ хабши
 ...намгүйгөөр?
Хүлдэшни дулаан оймһон дутана гү
 намгүйгөөр?
Хүлһэндөө нэбтэрээд, самсашни хайрана гү
 намгүйгөөр?
Хүнүүдэй дунда зүдэржэ бү ябыш даа
 намгүйгөөр?
Хүнгэн бэшэл байна намдашье
 ...шамгүйгөөр.

«ЛЁНХОБЫН ДЭЛЬБЭНҮҮД»
номхоо. Буряадай номой хэблэл. Улаан-Үдэ, 1978.

ДУУГАА ДУУЛА

Сагай ябаса угаа түргэн болобол,
Сахилгаан мэтэ гээл наа, зүйтэй.
Сагнайлгажал яаралгүй гэшхэлжэ яабал,
Сагайнгаа гүйдэлһөө таһархалши - һүйдтэй.

«Өөрынгөө үе сагай тухайда
Өөрөө хөөрэхэб», - поэдые дабтаад,
Өөнтэггүйгөөр ходо ханажал байхадаа,
Өөдтэй юу хэжэ шадахабши угтаа?

Хүлэгни, харайгыш, хүлһөөр нэбтэрэн!
Хүбшэргэйтэ хуурни, аялгаа мандуулан,
Хүлгөөтэ сагаа ахижа нэтэрүү,
Хүнүүд тухайдаа дуугаа дуула!

Июль, 1975 он.

БУРЯАДНИ

Дуулажа ябаһан дуунуудни,
Дурдан шэбшэһэн шүлэгүүдни –
Дууһан шамдаа, Буряадни.
Баян тала, байгаалидаа,
Бархан уула, Байгалдаа
Баринаб дуугаа, Буряадни.
Сарьдаг үндэр арюун даа –
Саяан ууладаа, Яруунадаа
Сасанаб сэргэмээ, Буряадни.
Ялхитай харгыда дүнгөөрэй,
Ядаха болоо наам, үргөөрэй,
Ямарш наа үришниб, Буряадни.
Хаанаш ябахадам, анхараарай,
Харгыһаа хадуурбални, хараагаарай,
Хараалшни үрезл юм, Буряадни.
Шэнхинэтэр дуулаһан дуунуудни,
Шэбшэжэ ябаһан шүлэгүүдни
Шиниил барандаа, Буряадни!

* * *

Энэ хүни эжыгээ үзэжэ зүүдэлээб,
Эжымни тархиием эльбэжэл нууна хэбэртэй,
Энеэбхилхэн нюдэниинь юундэшьеб гунигтай шэнги.
Энэ хүни эжымни зүүдэндэм үзэгдөө.

«Олон жэлдэ оройдоол уулзаагүй ябаабди,
Одоошье уулзабабди, эжы, эжыхэмни!» гэжэ
Ооглоод шангаар, арбагад гээд хэришооб.
Олон жэлдэ эжыгээ зүүдэлээгүй ябааб.

Уулзажа зүүдэлээд, угаа ехээр мэхэлүүлээд,
Уруугаа харан уйлааб, үхибүүн мэтэ.
Урихан шарайень ухаандаа хэргээжэ ядааб.
Уулзажа зүүдэлхэдээ, угаа элеэр хараалби!

Бүлсылдэһэн худаһатай бүхэриг ажалша гарынь,
Булайгаар эсэжэ, бүлхын алдаһан нюдэниинь,
Буурал толгойнь ами аминдаа харагдаха юм.
Бүлсылдэһэн худаһатай бүхэриг гарыень таалаһайб!

Үгэлэн хэлэһэн үнэтэ найхан нургаалынь,
Үсэгэлдэр шагнаһандал, үлэнхэй юм даа зүрхэндэм.
Үхэһэн хойнонь лэ үгыень сэгнэдэг болонобди.
Үгэлэн хэлэһэн үгэнүүдэйнэ зүб гээшэнь!

Октябрь, 1975 он.

* * *

Энээхэн сагаан түби дээрээ
Эрын дээжэ боложо түрөөд,
Эсэгын нэрые нэрлүүлэн ябаханаа
Эрхим жаргал байха юм гү?

Энээхэн ногоон дэлхэй дээрээ
Эхэнэр боложо түрэнэн бэээрээ,
Эхын жаргал эдлэжэл ябаханаа
Эрхим юумэн байха юм гү?

Хүнхинөөтэ энээхэн юртэмсэ дээрээ
Хүмүүнэй бэеые оложо түрөөд,
Хүнэй жаргал эдлэжэ ябаханаа
Хүндэтэй юун байха юм даа?

1973 он

* * *

Заха хизааргүй гэгдэдэг
Замбуулинда тоогүй олоор
Эмнилдэжэл байһан мүшэд соо
Элһэн шэнги бишыхан лэ
Энээхэн газарнай гэлсэдэг.

Элдин һайхан Газарайнгаа
Элһэнэй шэнээхэн юм һаань,
Үргэмжэтэ ногоон нюруудань
Үдэжэл байһан хүнүүдые
Үгы гэжэ тоолохоор гү?

Элһэн шэнги бишыхан
Энээхэн Газарайнгаа нюрууһаа
Галактиканууд тээшэ үнинэй
Гараа һарбайнабди үнинэй,
Галта хүлэгөө зэхээд!

Июль, 1975 он.

* * *

«Огторгойн олон түмэн мүшэд соо
Одоншни, заяата одоншни байдаг юм.
Одоной ошотон унахые хараал һаа,
Одоо минии бэшэ гээд ооглодог юм», -
Үбэлэй хүни хожулан гарахадаа,
Үүлэгүй сэлмэг байхые обёорон,
Хүгшэн эжымни тэнгэри шэртэн,
Хүүгэн намдаа ойлгуулдаг бэлэй.
Хүнхинөөтэ замби тэрэ гэхээр лэ,
Хүрдэ голоо хэды тойроо хаб?
Олон одоной унахые харааб.
Ооглодог байгааб: «Минии бэшэ-ээ!»

«Минин одон бэшэл!» - гэхэдээ,
Минии ханаан юундэ амарнагүйб?
Минии бэшэ хаань, хэнэйб?
Минии нүхэдэй одон аалам?
«Танигдаагүй хүнэйсье одон бү залираг!» –
Тарни шэнгээр шэбшэнэб ханаандаа.
Хэрбээ одоной унахые хараал хаа,
«Хэнэйсье бэшэ!» гэдэг болонхойб...

Июль, 1975 он.

БАЙГАЛАЙ ОЙРО БУЛАГ

Байгал далайн хажууда
Байсын шулуу сүмэлэн,
Бурьялан гараад урдабал
Булагай уһан мэлмэрэн.

Байгалай ехэ уһанда
Балгашье нэмэри болохоёо
Байгал тээшэ урдалай,
Байгалдаа шудхажа орохоёо.

Баран бүхы шүлэгүүдни,
Балгашье далайда асардагхан
Багахан энэ горхондо
Бага бэшээр атаархагты!

1975 он.

ГОДЛИ-МУРНҮҮД

1

Мидайлдаад - сэргэ бурхан шэнгинүүд,
Милайлдаад – бодолоор угаа шэнгэнүүд,
Барагхан ябахадаш, шамтай барагууд,
Багтайхан болоходош, шамда бардамууд.

2

Тушаал дааһан тэнэгыг хараарай:
Туламтай орооһон шэнги хүжүүн даа.
Тушаалһаа буухадань, баһал анхараарай:
Толгойнь эрьелдэхэ бэгсэргын хүзүүндэл.

3

Уладай дунда гурбан зоболон:
Унамхайгүй морин малшанда зоболон,
Уулагар эрэ намгандаа зоболон,
Ухаагүй ноён уладта зоболон.

4

Аглаг түбидэ гурбан баатар:
Алаг шаазгай хорхойдо баатар,
Аляа миисгэй хулганада баатар,
Адаг эрэ намгадта баатар.

5

Абаха тээшээ «ам!» гэхээ ядахагүй,
Аманиинь ангайбал, орой садахагүй,
Үгэхэ болоходоо «үү!» гэжэ гэншэхэ,
Үгьтэй ядуугаа дурдан гэмшэхэ.

6

Алдуудашни магнайгаа хаха баясан,
Ама аманһаа хобуудаа абалсан,
Агуу хэрэг бүтээһэн хэбэртэй
Аглаг түбидэ амидарагшад хайратай.

7

Ухаагүй уһан тулам хүндэ
Ухаа заахань угаа хүндэ:
Ухаандаа юумэ шэнгээдэггүй тэнэг –
Уһа баридаггүй соорхой хүнэг.

8

Дэлхэйдэ юумэн бүхэн ээлжээтэй,
Дэмы бардамлаха гээшэш хэлсээтэй.
Эмгэрһэн хүниие бүүхэн баһаарай,
Ээлжээмни болохо гэжэ ханаарай.

9

Хойшоогыш даа, хойшоо байл даа,
Хорёошо шарбагануур нохойдом адляар,
Нюурым долёожо, бү орхил даа,
Нюргандам гараад, халаабша табихал аад!

10

Үхэһэн хүниие хургаараа заахадаад,
Үхэһэн бэеыень нэрбэн хараахадаа,

Бодохоо болиһондонь дээрэлхэбэ гээшэ гүш?
Бодото бээмни мүнхэ гээ гүш?..

САХИЛГААНАЙ САХИЛХАДА...

Эсэгэ ороноо хамгаалгын
Агуухэ дайнда баатарай үхэлөөр алдалһан абгынгаа -
Аюшеев Цыренжап Бадмаевичай дурасхаалда
Сахилгаанай гэнтэ сахилхые харахадаа,

Саян алда далитай сахали шубуун
Сагаалхитар далайн уһа дэбин-дэбин,
Саагуур ниидэнэ ха гээд һаналайб.

Сахилгаанай гэнтэ сахилхые харахадаа,
Саанань огторгойн сад-няд гэхэлээр,
Сагаан һахалтай үбгэднай хура даллан,
Самнана бэшэ аа гү гэжэ һаналайб.
Сахилгаанай гэнтэ сахилхые харахадаа,
Саралсан даие алдалһан дархан абгамни
Сансар тэнгэридэ гарашоод, дайнай зэбсэгээр
Салир, анзаһа хэнэ гү гэжэ һаналайб!

САГАЙ ЭРЬЕСЭ

Эшэгэнэй садахагүй үдэр
Эхилшэбэ хаяа гэтэр,
Эрьежэ нарамнай эмнеэд,
Элшээ мандаа эльгээл.

Саһан дахаяа хэдэрһэн
Сагаан үбэл хэдэрэлдэн,
Саагуур наагуур бордоһолоод,
Саашаа сухарин ходорлой.

Хара шоройгоор һалхилан,
Хабар аашалан, аахилан,
Олон зангаа хүдэлгөөш һаа,
Огто хасарыем хүлдөөгөөгүй.

Яажашье ядаһан хабарнай
Ягаахан нажарта булигдаа.
Ногоохон набшаар амилһан
Номинхон агаартань залгигдаа.

АЛЬБИНА ТУХАЙ ШҮЛЭГҮҮД

1

Алагхан зүрхэндэм мүр сараа үлөөнхэй
Альбина гэжэ угаа бишыхан хөөхэй,
Зүүдэндэм ходол үзэгдэжэ ябахань хэбэртэй,
Зүндэмни зула мэтээр бадарха шэнжэтэй.

Энээхэн зохидхон басагаханиие абажа үргэхэдэн,
Эхын энэрхы сэдьхэлээр тэнжээхэ гэхэдэм,
Хоритойхон эхэнь угаа ехээр харамнан,
Хонгорхон нюдэндөө уйдхартай болон харанал.

Хүнэй үриие буляаха аргагүй хадаа
Хүндүүлхэй зүрхээ зоной нюдэнһөө нюухадаад,
Албанайнгаа хэрэг бүтээхэ шадалаа гээжэ,
Анха түрүүнээ хооһоор бусахам гээшэ.

Алагхан зүрхэндэм гүнзэги сараа үлөөнхэй
Альбина гэжэ тохойн шэнээн хөөхэй
Үдэр, хүнигүй нанаан зүрхыем тамалан,
Үнихэн зобоохол, хамаг досоохиим малтан.

2

*Үргөөд Альбиные гэр соогуур гэшхэлээ нэм,
Үнэрынь самсымни энгэр, хамсыда шэнгээ лэ.
Нарай үхибүүнэй хангал ямар найхам!
Нангин дэлхэйн санзай шэнги аятайхан.*

*Мансытаяа гэртээ үлэһэн Альбина өөрөө
Манажал хэбтэнэш сохом амтатайхан нойроо.
Гэдэһэн дээрэш хэбтүүлхэдэнь, ираглан мүлхинэ гүш?
Гэнэн хонгор эхээ хараад лэ хүхинэ гүш?*

*Жэлнүүд хойно - хойноһоо хубарин үнгэрхэл,
Жэгтэй сэбэр басаган болошоод гэнтэхэн*

Үүдъем сэлин орожо ерэбэлшни - таниха гүб?
Үндыхыеш али үзэнгүй, нюдээз аниха гүб?

Жабарта хайруулхагүй, халуун губида ангахагүй,
Жаргалтай басаган болоорой яаха аргагүй.
Мүнөөдөө залуу ябаһан эхэшни хүгшэрхэ:
Мүрыень дааруулангүй,
сэдьхэлыень гомдоонгүй үргэхэш!

3

Альган дээрэмни багтамаар Альбина, Альбина,
Ая гангашуу хангалшни, муха, алин бэ?
Амтан маамаадаа садажа ядан уурлаад,
Аргагүй хайратайгаар абья гаранагши уйлаад?

Альган дээрэмни багтамаар Альбина хүүхэнээ
Амтархан таалахал нэм даа, энхэрэн, хүхэнэн.
Хэбтэһэн нойроо таһалан хүниндөө уйлахадаш,
Хэзээ һуухабиб, үлгын дууе дуулахадажа?

Альган дээрэмни багтамаар Альбина хөөхэйм,
Арбагархан гараа наашань һарбай, хөөрхэйм!
Харахан нюдэнэйш бүшмэг ута һорьмоһод
Харагданал үдэр хүнигүй намайе уриһандли.

Альган дээрэмни багтамаар Альбина, Альбина,
Арюухан хангалыеш үндэнэйб - алин бэ, алин бэ?
Залуухан эжыдээ, хөөхэйм, бүүхэн уурлыш даа.
Замби дэлхэймнай һайхан лэ - бү уйлыш даа!

4

Баяртай мэдээсэл мүнөөдэр гэнтэ дуулаад,
Бахардан алдааб, нёлбоһон хоолойдом тулаа.
«Басагатай болохом, басагатай!» - гэжэ зүрхэнэйм
Барабаан шэнгээр сохилон байһаниинь хүрхэйл хэн.

Эхэ мэдэрэлэйм улаан шуһан бүлээхэн,
Энээхэн үдэрые хорин жэлдэ хүлээгээб.
Элдин дэлхэйдээ эхэнэр боложо түрөөд,
Эхын жаргал үзэхэ байбалби үхэтэрөө.

Эхэ болоһон хамаг амитанай түлөөдэл
Эб найрамдал хэтэдээ мандаг лэ үглөөдэр.
Үри бэеынгээ түлөө үхэлые илахаар
Үсэд шангаар досоомни шиидэнги яһалаар.

Бүрбэгэрхэн жаахан минии хөөхэй Альбина,
Бүрхэнги сэдхэлыем сэлмээбэ гээшэлши - зальбарнам.
Тухандаш хүрэтэр амиды ябаһайб гэнэлби,
«Туһалыш, заяамни!» гээд, һанаандаа мүргэнэлби!

5

Альбина мүнөө минии гэртэ ерэнхэй,
Амтатайхан угжаяа хүхэн-хүхэн хэбтэнхэй.
Намае хараад, угаа зохидоор мihэрнэ:
Намае эхэмни гэжэ зүрхөөрөө мэдэрнэ.

Шаажан тэбшэдэ заахан бэеыень угаахадам,
Шалюун зангаар уһа сохижо наадахадаад,
Абья гаран, юуншьеб тухай зугаалнал...
Альбинымни бэе ямар гоё, сагаан бэ!

Хожомоо шарлаха шэнжэтэй харахан үһэнэйн
Хоргы торгоной һэбэрдэһэншүү зөөлэниие үзэһэйт!
Эрбэгэр харахан нүдэнэйн һорьмоһон хитардаг,
Эрхэлэн басагамни гар дээрэм хатардаг.

Альбина мүнөө минии гэртэ нойрсоно,
Аняад нүдээ гараараа энгэрыем носоно.
Намда няалдан, үргэһэн соогоо мihэрнэ:
Намае эхэмни гэжэ зүрхөөрөө мэдэрнэ!

6

Мүнөөдэр Альбинын һайндэр - басагамни нэгэтэйл.
Мүнхэ һаһа басагандаа бэлэглэхэ шэдитэй һайб!
Эхэ хүнэй сэдхэл яһан хомхойб?
Энэ дэлхэйн мүнхэ һаһанда обтонхойб.

Басагамни, нэгэшье һагсарангүй ехэ болыш даа;
Басагамни, угаа бэрхэ хүн болыш даа;
Үдэр бүри үндын, өөдөө ургыш даа,
Үльгэр соо хэлэдэгтэл, түргөөр ургыш даа.

Хүлдэ ороходош, хүтэлөөд ябахаяа хүсэнэб.
Хүйтэн аминда бү дайруулхай гэжэ тэмсэнэб.
Нэгэтэй боломсоорш, хоёртой болохыеш хүлээнэб...
Нэгэн-хоёр үгэ хэлэжэ хүхээнэш.
Мүнхэ юртэмсэдэ хүн боложо түрөөд,
Мүнөөдэр минии Альбина үендөө хүрөөл.
Үшөө хэдыхэн нарын үнгэрхэлөөр, басагахамни
Үргэн долдой болоод, намаяа баясуулхал юм.

7

Басагамни хэлэндэ орохын заха үзүүлээ,
Басагамни олон үгэ хэлэжэ эхилээ.
Баяртайгаар намаяа угтан, урдаһаам гүйнэл.
Бахархалаа мэдүүлэн, бишыхан гараа үгэнэл.

Үдэр хоногой ошохо бүри энхэрэн,
Үбдэшэнэ аа гү гэжэ зобоно зүрхэм.
Үримни садхалан байг - юуншые хэрэггүй,
Үнгын эдээршые бээе орёохо дурамгүй.

Хүнэй хэлэһые хүүгэм хуу ойлгоно,
Хүрхэгэр арьяатан болоод намаяа «айлгана».
Ханадахи радиоһоо хүгжэмэй соностон адхарбал,
Хамаг бээе нэжэрэн твист хатархал.

Басагамни хүсэд хүн боложо эхилээ,
Басагамни олон үгэ холбуулан хэлээ.
Баяртайгаар намаяа ооглон, «мама!» гэнэл,
Бахархан, дэбхэрэн, бишыхан гараа үгэнэл!

1976-1977.

* * *

Тохойн шэнээн байхадаа,
Тохоног, гарыеш дэрлээд,
Тонхон амар унтадаг нэм.
Толгойем таалан энхэрһээр,
Томохон болгоош, эжихэм.
Энээхэн бээе бээлээд,
Элдинхэн дэлхэй дээр ябахадам,

Эгээл зөөлэхэн дэрэшые
Эжымни гарта хүрэнэгүйл.

Үхибүүн балшар наһандаа
Үргэнэнэй баатарта диилдээд,
Үбдэг дээрэш тарайгаад,
Үлгэдүүлдэг бэлэйб, эжыхэм,
Үһыем эльбэжэ һуудаг һэнш.

Энээхэн беез бээлээд,
Элдинхэн дэлхэй дээр ябахадам,
Эгээл зөөлэхэн олбогшые
Эжым үбдэгтэ хүрэнэгүйл.

Үргэнэн хайрата эжынгээ
Үбдэг, гарые шалаан,
Үйлыень үзүүлдэг байһанаа
Эхэ болоод лэ ябахадаа,
Эльгэ зүрхөөрөө ойлгооб даа.

Энээхэн бишыхан басагахамни
Эхэнэр түрэнэн хубидаа
Ээлжээгээ баһал эдлэн,
Эхэ болоходоо мэдэхэ гү.

1977.

* * *

Ажалһаа һалираад ерэхэдэм,
Аабагархан хүүхэмни угтанал даа.
Энеэдэ зугааень харахадаа,
Эсэһэн бариһанааш мартанаб даа.

Наранай толоншуу шарайтай
Нарайхан үримни угтанал даа.
Зохидхон аашыень харахадаа,
Зоболомни жаргал мэтэл даа.

1977.

БАҢАЛ ШАМ ТУХАЙ ДУУЛАНАБ

(Үлхөө шүлэгүүд)

Эрын ёһоор зорихондоо хүрэхөөр
Эдитэй байһан бэшэл аад үнэхөөр,
Яахадаа сэдхэлэйм найдал бадарааж,
Ягаахан тэрэнги ургуулһан хүмши?

Түймэр шэнгихэн дуранайм галһаа
Түдэгэсэн хүрдэжэ үгы болохол аад,
Уянхан сэдхэлэйм найдал бадарааж,
Улаалзай юундэ тариһан хүмши?

Сэдхэлэйм арюуниие сэгнэжэ шадахаар
Сэнэгтэй байһан бэшэхэн аад,
Алагхан зүрхэнэйм найдал бадарааж,
Анханһаа юундэ дүтэлһэн хүмши?

* * *

Хам гэтэр шамайе гартаа оруулхаар,
Хаба намдаш байгаагүй гээ гүш даа?
Хамаг сэдхэлыеш дууһан эзэлжэ шадамаар
Халуун зүрхэншье намда биил һэн даа.

Хатан абгайншни нюдэнһөө далтирангүй - сэхээр
Хаража шадаха зоригшье дутаа бэшэл даа.
Хаб хара бодолоор сэдхэлээ билтаргаад,
Хара амияа харанхаар гээд, орхёогшоб даа...

* * *

Зүрхэн соомни тунашаһан шини дурье
Зулгаажа хаяха гэхэдэм, ямар үбшэнтэйб?
Зүүдэ зүндөө нэгэтэшье намай оруулаа гүш?
Зугаалжа намтай ябаһаншни мартагдаа гээшэлтэй?

Ангир шубуунай ганганаа һанана гүш даа?
Агаархан далайда тэрээхэн дууниинь шэнгэнхэй.
Ангир шубуунай халуун ороноо бусахадань,
Аргаахан абяаень шагнаад, зүрхэмни шэм гэнхэй.

Хонгор шинии дүрэ зүрхэндэм тунашоол:
Ходолжо хаяха гэхэдэ, ямар үбшэнтэйб?
Хоног, жэлнүүд үнгэрнэл - харагдана бэшэлши!..
Холодожо ябаһыеш огто мэдэнэгүй гээшэлтэйб?..

* * *

Огторгойһоо мүшэ абаад бэлэглэхээр
Омогорхон хөөрэнэн үгэшни алин бэ?
Одоёо гэртэм асаржа носоохыеш
Олохон жэлдэ хүлээжэ ябаналби!

Огторгой хүрэтэр өөдөө хүрэлгэн
Оройдоош бэлэхэн бэшэ байба гү?
Оёоргүй нүхэ руу унахаяа байһандал,
Оодорхоо болин, хии мориншни айба гү?!

* * *

Уулын хормойгоор намар нэгэтэ ябатараа,
Улаалзайн хэнзэлһые хараад, гайхаа бэлэйб.
Улаалзайе хайрлан уяржа досооһоо байтараа,
Уулзаһанаа шамтай гэнтэ ханажархёо бэлэйб.

Намарай хэнзэ сэсэгхэн хюрууда хүлдөөд,
Наршын хосорһон байгаал юм ааб даа.
Намарай улаалзай мэтээр дурамни мүндэлөөд,
Намае яатараа зобоогоо юм хааб даа?

Юумэн бүхэн саг сагтаа хайн даа -
Юртэмсын жама ёһон тиимэ гээшэл.
Юрэ бусын юумые хүнүүд гайхалдаад,
Юрэдөө, тэнсүүринь олдохогүй зоболонтой гэгшэл!

* * *

Хүринхэн хээртээ мордоод,
Хүрэжэ намдаа ерэдэг хайш.
Хамагхан бодолойш нюусые
Харахан нүдэн соош харадаг хайб.

Үнгэрhэн жэлнүүдээ ямараар
Үдэшэдэг байгааbши гэхэжэ,
Үнэхөөрөө жүтөөрхэн асуугаа haаш,
Үнэниень хөөрэхэлби эбхэжэ.

Нахигархан хээртээ мордожо,
Намхандаа хүрэжэ ерэдэг найш.
Нангинхан сэсэг зүрхэндэм
Намаалан задархал - үзэдэг найш!

* * *

Холош даа намhaа,
Холош даа.
Хоногшын газаршье haа,
Холол даа.

Хоногшын газарые
Ходоргожо даа,
Хотогор улааниинь
Хүргэхэл даа.

Хоёрхон зүрхэээ
Холбожо даа,
Хотойхын аргагүй аад,
Хололши даа!..

* * *

Мүшэтэн наранда ялархан
Мүнгэнхэн гааha шамхандаа
Зүүдэндээ бэлэг бариhamни,
Зүнтэйхэн байха гү, яахаб даа?

Улаанхан нюураараа нэгэхэншье
Уулзахаб шамтай үшөө гэн,
hүзэгтэйшүүлэй нэгэн бэшэхэн аад,
hүзэглэн, зүүдэндээ үнэншөө хүм.

* * *

Мүнхэ бэшэ наһан хоронол даа.
Мүнөөдэр - минии түрэнэн үдэр.
Харахан нюдэ руумни шэртэн,
Хажуудам шимни зогсоногүйш даа.

Намда бэлэгшые хэрэгтэй бэшэл,
Намда шинии энхэрэл хэрэгтэй.
Энэ дэлхэйдэ ямаршые бэлэг
Энхэрэн сэдхэлдэш оройдоо хүрэхэгүйл.

Мүнхэ бэшэ наһан хоронол даа,
Мүнөөдэр - минии түрэнэн үдэр.
Миниэлзэн шимни ойром зогсоногүйш,
Минии зүрхэн гуниглана шамгүй.

Декабрь, 1975.

СЭНХИРХЭН ИИСЭНГЫН ЭРЬЕДЭ

Оролто

Шэлэтэйхэн, талатайхан Яруунын
Шэнэнэнэй оёор гэлсүүлдэг
Иисэнгын совхоздо багшалха –
Иимэхэн хубитатаяа эблэрээд,
Хүдэлжэ эхилхэн үдэрһөө
Хүнүүдэй байдал шудалха
Хүсэлдэ абтаа бэлэйлби.
Сагаан эдээнэй, мяханай
Сарюун түсэбөөр зоригжонон
Сагаан арюун сэдхэлтэй,
Сахалайтанхай шарайтай
Түрэлхиин малша буряадай
Түрүү ажалые харахадаа,
Түүрээн магтаха хүсэлдэ
Түргэхэн эзэлэгдээ бэлэйлби.

* * *

«Очерк бэшэһүүлби, - гэгһээр
Ороо бэлэйлби рабочкомдо. –
Заяата баатарыем намда
Заажа, хэлэжэ үгэнһйт».
«Дугарова,
Базарова Сэрэмжэдүүд», -
Дуратайгаар харюусаба намда.
Хабтаһа шкафһаа гаргажа,
Харуулбал даа шамдан.
Хоёр мянган литр – үнээн бүриһөө!
Хойто зүгэй уларилтай
Холын Иисэнгэдэ
Хооһон хэрэг бэшэ.
Хоёр мянгые
Холо үлүүлээд,

Хурдалжа өөрөө турша!
Тэдэ тоонуудые
Тэнгэрийнээ буугаад,
Тэбхылдэн жэрыгээ гээд бодонгүй,
Тоонуудай саана
Хүнүүдэй намтарые
Тобтойгоор уншая, тогтонгүй.
...Хурдан ажалаараа
Дугарова шалгаржа,
«Коммунис ажалай ударник» гэгдэнхэй,
Хүндэ ямбада
Хүртэхөөрөө хүртэнхэй.
Хойноһоонь Базарова
Хамсы шаман шангаржа,
Хатуухан зоригоо
Харуулһан түүхэтэй.
Эдээхэн хоёр баатарнуудайнгаа
Эршэтэ ажалайнь габьяае
Эльгэн соогоо бөөмэйлжэ,
Энээхэн дуугаа эхилхэмни.

Нэгэдэхи бүлэг

Бургаана, модод
Бурзайна мүнгэтэн.
Бордоһо, саһанай тоохон
Бурьялаад, арюудхана агаар.
Булайханаар хубилгаба гэнтэ
Байгаалимнай зангаа.
Шэрүүнээр амилаад,
Иисэнгэ нуур
Шэмхээд абана хасар, -
Шүдэтэй юумэндэл, шэнхинүүр,
Шэм гэтэрхэнэ хазан.
Зунай найхан сагуудта
Зоргоороо долгион сэнгэдэг аад,
Сэгээхэн елүүртэ тушагдан,
Сүлөө эрхээе хаһуулһандаа
Сухалдана гүт, Иисэнгэ, та?

Хүн амитаниие өөртөөл
Хүдэлгэхыень болюулжархихаа
Хүсэээ зангиданал ха, юрэдөө.

* * *

Амаргүй хубсалаад дулаанаар
Алхалан ябанаб
Алтанай гүүртэ тээшэ.
«Алтанай?» - гээд таанар
Амыем шэртэхэ гээшэт.
Ажарай мэдэхэб тэрээни, -
Анхан нэгэ сагта
Алтаншые байгаа аалам энэ багта?
Заяанайнь нэрэ сагуудые дабан,
Залгалдан манда ерээ аалам?
Мүнөө таанар Алтанда
Мүнгэ алтанһаа үлүү
Сэнтэй юумэ олохолта, -
Сэдьхэлээ хүдэлгэн зугаалһуу!

* * *

- Амар сайн, Сэсэгмаа!
- Амар сайн!
- Ажал хэр ябажа байна?
- Ажалшые хэгдэнэл даа.
Аяар центрһээ яахадаа,
Алхибат энээрүү ябагаар?
(Арбадахиие дүүргээд, Сэсэгмаа
Ажаллажа байдаг юм.
Алтанай гүүртэдэ наалишанаар, -
Аялдар зулгы хүүхэн даа).
- Хэрэгтэй байгаад алхилайб.
Хүрэлбэлби арай шамай -
Хүйтэн гээшэнь хэсүүхэн даа.
Сэрэмжэд хээтэй бии ха гү? -
Сэсэгмаада хандааб иигэжэ.
- Хоёр Сэрэмжэд хээтэй бии.
Хоюулан тэдэмнай Коммунис
ажалай түрүүшүүл.

- Хамаагүй, хоюуландань хэрэгтэйлби.
 Хаанаб, олгуулыт даа түргэлжэ...
 Намае дахуулаад Сэсэгмаа
 Набтагар харша руу абаашаа.
 Сонхонуудынь нула. Оройгоорнь
 Соо харагдана огторгой.
 Солоомо хушалтань - гайтай даа!
 Сорьёсо сэнтэнхэй, хахир.
 Харин дэбисхэр найтайл даа -
 Хатаһан бутархай хохир.
 Хуушан хашаагайнь ойро
 Хушалтагүй шулуун бааза.
 Саг соонь баряагүй, -
 Сагынь хүлээгээгүй хайраар...
 Хэн зэмэтэйб?
 Хэнхээхэйб тэрэниие, байза!
 - Нэгэ Сэрэмжэд хээтэйнь - энэ,
 - Нэгэ хүгшэнэй ойро абаашаад: -
 Танилсагты, хээтэй, - гэнэ.
 Тангилхан Сэсэгмаа аашатай.
 - Шэнэ багша ерээ юм гээл.
 Ши, басаган, тэрэ гүш? -
 Шэгһээ дулаанаар мийлэлзээд, -
 Шэртэбэ хүгшэн нэрэгүй.
 - Зүб даа, зүб, - гээд хэлээб, -
 Зүгөөр хүлисэгты, хээтэй,
 Наһаар тамни хэдытэй?
 Намдуугаар хүгшэн хэлээ:
 - Хэдытэй гэхэбши?
 - Хэлэхэ аргамгүйл.
 - Табин хоёрдохёо гэшхээб.
 Тамир тэнхэйтэйб, барагби.
 Хүнһөө гээгдэнгүй,
 Хүдэлнэл гээшэб.
 («Үшөө ямараар! – гэнэб нанаандаа. -
 Үри бээынгээ омогорхол ха юм»):
 - Ороёл даа манайдаа, -
 Уриба Сэрэмжэд хээтэй
 Орбогорхон үмхи гэртээ.

Саашань залгуулаад харахадам,
 Сагаан шабараар шабардаһан,
 Набтагар, гажанхай, гажаранхай,
 Набтарнууд гэрнүүд хашаранги,
 Үрзэгэр үһэтэй, зүдэрэнги
 Үншэн һамгад шэнги...
 Оробобди гэртэнь.
 Уйтан энээхэн гэртэ
 Хоёр айл багтаал!
 Орьёлно досоом гомдол,
 Хоромни бусална ходол:
 Иимэ хүнүүдые,
 Иимэ ажалшадые,
 Үглөөнһөө эхилээд,
 Үдэшэ болотор һалирдаг
 Үнеэшэдые
 (Үсөөн даа тэдээн тухай магтаал!)
 Иимээр байлгаха
 Иимэ байрада...
 - Хүбүүем таниха гүт, Володиим?
 Хэр һуранаб, шолмохон? -
 Болохотой гурим олоодүй
 Бодолыем хүгшэн таһалба.
 - Бараг һурадаг.
 Баһа заримдаа залхуушаг, -
 Мүнөө гэнтэ тухайлбаб
 Мүнөөхи хүгшэнэйнгөө обогые:
 Володиин эжы –
 Базарова Сэрэмжэд.
 - Хүбүүем хургагты,
 Хэрэгтэй сагтань хараагты... -
 Хөөрэлдэжэ һууд гээд,
 Хүгшэмни ажалдаа шамдаба.
 Газааһаа оробо нэгэ үбгэн.
 Гарыем шангаар адхаад:
 - Билятиков Илья Михайлович.
 Володиин эсэгэб даа, - гэбэ -
 Та багша гүт?
 - Тиимэ.

- Таниие, хари, хараа нэм.
 Нургуулийн ажал хэр бэ?
 Нурагшад хэр олон бэ? –
 Хөөрэлдэжэ яһала нуубабди.
 - Хүүгэдыемнай нургагтуун,
 Хэмгүйгөөр жаргагтуун.
 - Хаанахибта, Володиин аба?
 - Алайрайб даа, шүдхэр аба.
 Аралтай Яруунада золоо
 Хам золгожо олооб.
 ...Ханадань олон грамотанууд
 Хадаатай байна жэрытэр,
 Харанаб тэдээни һонирхон.
 - Хүгшэнэймни юумэнүүд даа, -
 Хүхюүгээр үбгэжөөл хөөрэнэ.
 Сэдьхэлээр угаа хонгорхон
 Сэрэмжэд хээтэйн намтар
 Сэхээр элирбэ намда.
 ...Түрэнһөөр таби наһанайнь,
 Түрэл нютагтаа ажаллаһанайнь
 Гушан жэлэйнэ ойн
 Гүндүү ехэ һайндэр
 Гэнтэ нүдэндэм үзэгдөө.
 Амаршалганууд,
 Амжалта хүсэһэн үрэлнүүд;
 Зуу хүрэхыень хүсэһэн
 Зүгнэл һайтай үрэлнүүд...
 Хүхюу согтой хөөрэлдөөн,
 Мүнгэн хундагын мүргэлдөөн...
 Аржагар олон грамотанууд соо
 Алтаран илгарна онсо
 Түрэл республикымнай,
 Түрэ засагаймнай
 Хүндэтэ дээдэ хайра –
 Хүндэлэлэй грамота.
 Хүн бүхэниие харалсадаг,
 Хэншые һаань анхардаг,
 Сэсэнхэн гүрэн түрээс
 Сэгнэдэггүй хүниие хараа һэн гүт?

Дугарова Сэрэмжэд - нүгөөдэнь.
Дулаанаар танилсан уулзабаб, -
Шаб гэмээр хүлөөтэй
Шарахан сайень уулсабаб.
Дундуур бээтэй,
Дундуур наһатай.
Хаа-яа сагаан үһэнүүд
Харахан гээгээдэнь ушарнал даа.
Магнайдань сугларһан уршалаануудай
Матаралдан эбхэрээд тэнийхэдэнь,
Намирһан хүрин хилэн дээр
Нариихан сайбар утаһануудаар
Нарилжа угалза татаһандаг.
- Танда хүбүүмни заалгадаг,
Таниха бээт даа Валерыем? -
- Таниха даа.
- Үнээдыем хяа наалсадаг.
Үнээшэн даа. Алеэгыт.
- Садаба, бүри садабаб даа, -
Саашань болгобоб аягаа.
- Уухаяа юундэ ядабат-гаа? –
Угаа голхорбо баргажан маягаар.
- Баргажанай гүт?
- Баунтын баргажанби.
Ярууна ерэхээр һаянайб.
Яһала һайхан нютаг байн.
Баунтдашье
Баһал наалишан ябааб.
Наһан соогоо шудалһан
Наһанайм мэргэжэл даа.
Хүбүүмни туһалдаг. Али
Хүбүүгээ дэмы зарана гүб?
- Юу хэлэнэт, үгы, болиит.
Яахабта одоо зарангүй.
- Ажалда бэрхээр нурахадаа,
Амар ябахал даа бэень.
(Энэ хээтэе харахадаа,
Эхээ *һанабаб*,

Эгээл иигэжэ хэлэдэгыень.)
- Гэр байратнай хуушарангил ха.
- Гэрнүүднай хуушан даа.
Шуурга халхинай шуухирхадань,
Шабарынь хобхоржо даа,
Маатинсаараа доһолходонь:
«Манаа дарагшаб», - гээд бодохош даа.
Газетэдэ бэшээ нэн даа
Гайтайгаар «Халаахайда», -
Абьягүй болоод нуутараа,
Аргагүй уринаар хараад:
«Ажалдамнай дутуу олон даа.
Барһадые, ноёдоошые зэмэлээд,
Бариша ямар олдохоб даа.
Хамаг хэһэн алдуугаа
Хамһажа заһахабди.
Шулуун баазаяа шамдуугаар
Шэллэхэ, хушахабди.
Шэнэ байранууд баригдаха,
Шэнээр түбхинэн жаргахабди», -
Сэрэмжэд хээтэй баталаа,
Сэсэнхэн үгээ удхалаа.

Хоёрдохи бүлэг

Ханхинуур үбэлые түрисэгөөн,
Хабар хангалтан амилаа.
Шугшылдан нуутараа, хүрэлдөөд,
Шубуухайнууд дарья табилдаа,
Гэрэлтэн байтараа наранһаа
Гэрэй һарабша, сонхоһоо
Мүнгэн хүхэлтэнүүд хобхороод,
Мүнгэндэл эдэлээд унаһаар,
«Мүнхэ дуһалнууд» боложол байн.
Шэнхинэсэ энеэһэн хабартай
Шэрүүхэн үбэл тулгаагүй,
Алхам алхамаар сухаряад,
Агаарта хэмээхэн хайлажал байн.
Иисэнгэ тэсэжэ яданги,

Игсуунаар амилан тэршэлээ,
Мүһөөгөө үгтэхэгүйе бодонги,
Мүльһэн хушалтань тэршэгэнээ.
Сэнхирхэн нюдээ нээхэжэ,
Сүлөөтэй амилхань Иисэнгэ.

* * *

«Кубын арадай тэмсэл», -
Хүшэрхэншые, нониншые темэдэ
Алтанда лекци унсахые
Партком даалгаа нэн тээ мэндэ.
Амаралтын үдэрые шэлэжэ,
Алтанай гүүртэ ерээлби.
Мүнхэхэн гуурһаа эршэлжэ,
Мүрнүүдээ мүлижэ эхилээлби.
...Хоёр һарын туршада
Хубилалта яатараа болооб! -
Шулуун бааза хушагдаа,
Шэгэйнгээ сэбэрые мэдэһэн
Шэнэ бэридэл, бэээ
Шэнжэлһэн янзатай.
Шэнэ гэрнүүд олоор
Һубарин бодохоор зэхэжэ,
Һууринуудаа табигдаад,
Һүхэнүүдэй урилдаан зэдэлжэ,
Һүри һөөг зомгооһон һубарилдаа.
Уужам хорёодо тунганууд,
Үһэ нооһоор елэгэрнүүд,
Унагандал хитагар тугалнууд,
Уян нугархай, һэргэгүүд,
Харыт, хойшо урагшаа
Харайлдан гүйлдэнэ, тангаршаан.
- Сайн, Валерын эжы!
- Сайн, сайн!
Сошоболби, нонин танаар?
- Үгыл даа нонин. Жиир.
Үнинэй гүт аянһаа бусаһаар?
- Үнихэнэй болооб.
- Новосибирскын нониниие зугаалыт...

- Новосибирск ошооб золоор.
 Нонин хорьмой байхал даа.
 Ногтонхойб нониной олонһоо.
 - Эгээл шухала нониноо
 Элирүүлжэ үгыт даа намдаа.
 - Эгээл шухалыень гэнэ гүт?
 (Саанаһаань тугалхан ерэхэдээд,
 Сагаан халаадыень дэхэлдээ.
 Энеэбхилээд Сэрэмжэд хээтэй
 Эрхэлүүлжэ, нюргыень эльбээ.)
 Эхээз хүхөөгүй тугал
 Эхынгээ орондо
 Эзээз абашадаг юм даа.
 Һалгаан алдаа һэн даа
 Һагдагархан тугалыем тахал.
 Эмшэд аргалаа, таряа,
 Үбшэниинь тиигэжэ сухаряа.
 Эгээл шухала нонин?
 Эдэнээ эдеэлүүлээдхиһүү.
 Зугаалхаб һанан һанан, -
 Забдатай зааха болоһуу.

* * *

- Эгээл шухала нониноо
 Элирүүлхэ гээ һэн барайт? -
 Сүлөөтэй болоһон хойноо
 Сэрэмжэд хээтэй һураа.
 - Эгээл шухалань гэхэдэ,
 (Энэ наһандааш мартагдашагүй!)
 Нүхэд олонтой болоод,
 Нилээд омогтойб одоол:
 Олон яһатанай түлөөлэгшэд
 Олоороо суглараа гээшэ.
 Хани ёһоной хөөрэлдөөн,
 Халуун арсалдаанш болоо.
 Тон юрын лэ асуудал гэжэ
 Тоонгүй ябаһан юумэншни
 Тобойсо гэнтэ элирээд,
 Тон ондоогоор харагдахал.

Ехын энэ хуралдаанай
Ендэрhээ үгэ хэлэхэдээ,
Партитаяа хөөрэлдэнэб гэжэ
Досоогоо һанан гэхэдээ,
Доһолоод сэдьхэл зүрхэмни
Дэлбэрэн алдажа түгшүүлээ...
Манай райкомой секретарь
Манаа абаад ябаал даа, -
Даша Раднаич, харахат даа,
Даамай, простой хүн даа.
Ябаһан хүн хадаа
Яһа зуугаа хаб даа.
Зоригни нэмэжэ ерээд,
Зүрюухэн уялга абалсааб -
Хоёр мянга табан зуу.
Үдэрэй һанаан,
Һүнийн зүүдэн болошооб:
Унаашье һаа торожо,
Уялгаяа дүүргэхэл ушартайб...
Амиданхай гүйжэ ерэбэ
Аляхан Сэсэгмаа гэнтэ:
- Хэлыт, юун хүрэбэб!
Хүригшэниием хаража үгыта.
- Яагааб даа? - гээд асуухадань:
- Яаһыеньшье бү мэдэе.
Үнгэрөөл бүхэли сүүдхэ.
Үсэгэлдэрhөө түрэхээ һанаад,
Мүнөө хүрэтэрhөө түрэнэгүй.
- Уусаяа унагаанхай гү?
- Унагааһаар үнинэй бэд даа.
- Хаанаб тэрэш тээ?
- Хашаа соо уяатай.
- Эй, хүүхэм, эй яан даа.
Эрхээ бшуу тэрэш уяандаа.
Табиш тэрэнээ, таби даа.
Таһа үүдыень бүхэлөөрэй.
Суhalдуулангүй,
Сошордоонгүй,
Амгалан байлга барһанаа.

Аяг муутайхан үнээн даа,
барнааг...
Сэсэгмаа ошобо гүйдэлөөрөө.
Сэрэмжэд бодолгото болонгёор: -
- Мал - харууһанай хүсэн,
Мяхашье, һүшье абалгада.
Шадаагүй һааш, һалаа түсэб,
Шадаал һааш - жаргалан даа, -
Гэжэ хэлэнһээр, томошогоор
Гэшхэлээ хашаа тээшээ.
Хашаагай арын томог соо
Хашарагууд - тобирнууд гээшэнь –
«Халуу орожо» хёлоосоор,
Харахада, ехэл сүлөөгүй.

* * *

Үбһэн дуталдан алдаашье ха.
Үбһэн муухайшаг юм аа гү.
Олоной дунда
Олдонол даа баһал
Хоёр нүдэнһөө саагуур
Хамтын ажалда хандаашад.
«Хүнэй ама гэтээд лэ,
Хүрхылдэжэ һуухаяа болижо,
Гүрпэг зангаар нэтэрээд лэ,
Гүрэнөө һаахаяа болижо,
Хозрасчёдтой
Холбоё ажалаа!» - сортоотой
Баталаа нүхэр Раднаев -
Партиин райкомой секретарь.
...Пос гэмэ үгэ - хозрасчёт.
Политэкономиин термин аад,
Хүдөө ажалдамнай хам оролсоод,
Хүгшэдэй хэлые тээрмэдээ.
Алдаяа дэлеэд энэ үгэмнай
Алхалан ябана зоримгой.
Сэлигты үүдээ үргэнөөр:
Сэлгеэхэн нэбшээнтэй орог лэ!
Тэрээнтэй нүхэсөөд батаар,

Тэмсэн байжа ажаллахадаа,
Тунайшалха гэшые мартаад,
Тухашардаг болохомнай лабхан даа.
Үжэнхэй, буритаһан үбһэн
Үзэгдэхөө оройдоо болиһой;
Хангалтама найхан үбһэн
“Харалши, өөрөө эдихээр» гээд,
Харахадаа баясамаар байһай!..

* * *

Хүн бүхэнэй ажалдаа
Хүндэтэйгөөр хандадаг болоо һаань,
Коммунис ажалай түрүүшүүл
Хэды олон байха нэм!
Этигэнэб:
Элдин хонгор Иисэнгэдэ
Олон даа
Урагшаа зоринхой хүнүүд.
Эндэһээ иишэ
Эгээш холо бэшэл даа, -
«Коммунис ажалай совхоз» гэхэн
Хүндэтэ нэрэдэ хүртэхөөр
Хүсэн биил даа үнэхөөр.
Хүгжэлтын арюун зам дээр
Хүгжэмтэ дорюун алхамуудыемнай
Хэлбэлзүүлээд үзэхэ һэдэлгээр
Хүлдэ орёолдоно хамхуулханууд.
Залуугуудаа дахин элдэхэдээ,
Зазын нэлэнхы дайдые
Добтолходожо эхилхэдээ,
Дорьбоотой ажалай сууряан соо
Хамхуулхануудыешье
Хахалалсажархихабди!

* * *

- һургуулиинхидай
хүдэлхыень харыттээ!
Һургуули гэшэмнай ондоо даа, -
Дугарова Сэрэмжэд баяртай,

Доһолгоод сэдхэлээ, бодоол даа.
Үрдилдэн, совхозой машинаар
Үхибүүд шэбхэ зөөнэ полидо.
«Хэмнай түрүүлэгшэ ааб?
Хэмнай харуулагша ааб хашанаа?»
«Иочис, Иочис, залхуурхаа болил даа
«Татай сааш,
Табадахи «А» булигдаа!
Татаял буксираар -
нэгэ-хоёр», -
Хүдэлхэ багтаа
Хүүгэдэй хэлэн ульгам даа.
Хэншьеб дуулана гоёор.
...«Шэбхэ - буряадай баялиг», -
Шэхэндэм дуулдаа хэн хаанашьеб.
Хэн хэлээ бэлэй? Али?
Хэн гэлтэй - Даша Раднаич
Намын суглаан дээр
Нам гэтэр хэлээ хэн:
«Хохироорнь хэр угһаа
Хулинсагууднай малдаа
Бамбагархан дэбисхэр болгожо,
Бааяма дулаанаар байлгадаг хэн.
Үтэг шэбхээр тала сабшалангаа
Үтэгжүүлжэ ургуулаад,
Үбһэ ехые абадаг хэмнэй...»
Үрдилдэн, табан машинаар
Үхибүүд шэбхэ зөөнэ хээрэ.
Үхибүүдые тани, ши, найнаар,
Үхибүүдтэ сэдхэлһээ мээхэйрэ!
Эдэшни булта - нурагшадни,
Элдин талаараа холые зоригшод юм.
Энеэлдэнэ, дуулалдана, арсалдана,
Эмнилдэн, харасаяаш агсалдана.

* * *

Амаралтын үдэр хахадлаба.
Ажалаа дүүргээд нурагшадни,
Дууһандаа машинаар дунгинуулан,

Дуулалдаагаар гэртээ ошобол даа:
 «Иисэнгын нуурай эрьедэ
 Иисэнгын хургуулин байшан даа.
 Эрдэмынь олгуулаад бидэндээ,
 Энхэрэн үрээхэнь гээшэл даа.
 Бароо даа, бароо даа, бароо даа,
 Барандаа эбтэйгээр нурая.
 Нэгэ-хоёр нэгэ-хоёр, нэгэ-хоёр,
 Нэгэ хүн шэнгихэн алхалая!!!»
 ...Эхын энхэргэн нюдөөр
 Эрэлхэг нурагшадыем харахадаа,
 Сэрэмжэд хээтэй тугаарай
 Сэдьхэлдээ олые бодоо ха даа.
 Үдэшин наран хэлтыбэ,
 Үлгэн дэлхэйн шарайе
 Үнгын туяагаар будан,
 Ажалша нүхэдэйм шарайда
 Аригуун найханаар тудан.
 «Үтэрыт-өө, наагыт-оо, м-мөө» -
 Үнээд мөөрэлдэн бэлшээринээ
 Ерэбэ субажа,
 Ехэнүүд дэлэндээ мүнөө
 Енгүүрхэнэн шэнгээр лэ.
 Бэрхээр үнээ наахань
 Бэлэн хэрэг бэшэл даа:
 Эрхы хурганай шандааһые
 Эршэлдэг юм гэгшэл даа.
 «Алтанай гүүртэдэ
 Агрегат тодхохомнай гээшэл ха!
 Үнээдээ наахабди зайн галаар,
 Үйлэдбэримнай дээшэлхэнь!» -
 Амга Дамбаич Дымчиков
 Аргагүй хүхюутэй угтаал.
 Хэн гээшэб тэрэшни,
 Хэлыш мандаа гэхэ гүт?
 Хүн бүхэн танихал даа,
 Хүүгэдшье тэрэнии мэдэхэл даа.
 «Хаана ошохошниб?» Партком руу,
 Халта ажал хэрэгээрээ».

«Амга Дамбаич мартахагүй» -
Апил дуулахат иимэрхүүгээр.
Хэн нэгэнтэй зөөлөөршье,
Хэрэгтэй сагтань шангаханаар
Зохид соонь тэнсүүлээд,
Зонтоёо зугаалжа шадахал даа.
«Зохид даа! Понимаешь,
Зуун үнээдтэ - хоёр хаалишан», -
Танда хөөрэхэл Дамбаич,
Тамхяа бааюулан аалихан.
«Олоороо хэлсэһэн өөгүй», - гэжэ
Олон талаһаань зүбшэлдөөд,
Совхозой директор уданшьегүй
Соносохо һэн ха зарлиг.
Агрегат тодхохо хэмжээнүүды
Аргагүй яаралтай абаад лэ,
Автотехник, инженернүүдээ
Алтан тээшэ ябуулаа.
Зоригтуев - ахалагша инженер
Зорёолон иигэжэ хэлээл ха:
«Ойлгогты, нүхэр Дугарова,
Орхихол хат үнээдээ, сухаряд».
«Хамагта хүн нурагша даа,
Хамаагүй, туршахабди даа», -
Зоригтуевай урдаһаа иигэжэ
Зоримгой харюусаа ха Сэрэмжэд.

* * *

Нэгэтэ үдэшэ һамбаашалаад,
Нөөхил Алтандаа ерээб.
Үнээшэд эдеэлээд, амараад,
Улаан буландаа суглараа.
Абханова – зоотехник -
Аятайгаар мэндэ амараа
Бултанда шэдэлһээр
Богоһо алхан бултайба:
«Амар сайханууд,
Абгайханууд!
Ажалай үдэр дүүрэбэ гү?»

«Сайн! Ажал дээрээ!»
(Зайн галай гэрэлээр
Экономическа хуралсалай
Ээлжээтэ үдэшэ
Эхилшэбэ гээ).
«Нүхэд хаалишад! - Люба басаган
Нэгэ удаа хоолойгоо заһасагаан:
- Аһ-һы! Урдахи хэшээлдээ
Ажал дээрээ
Ариг сэбэрые сахилгын
Арюун үүргэ»
Гэнэн багахан темэ
Гараа бэлэй гүбди?
- Тиимэ.
- Зүб даа, түрүүшын хэшээлдэ
Зүбшэлдэнэнэй удаа
Хашаа, хорёо соогуурхияа
Хамаабди,
сэбэрлээбди, -
Зоотехник басаган тойруулан
Зонойнгоо нюур ажаглаба.
«Хаалишаднай, хэнэйш мэдэнээр,
һалаар ажаллахаа болинхой», -
Ахалагша хаалишан Доржиева
Абхановада хэлээдхибэ.
«Зүб хэлэнэт даа,- гээд,
Зүбшөөн дохибо Люба.
- Үнөөдэшэхи хэшээлдээ
Үнээнэй хүнэй шанарые
Үшөө ехээр дээшэлүүлгын
Үнэн аргууд тухай
Үзэхэ ушартай болонобди.
Хэр уһаа буряадууд,
Хэмнайшые мэдэнэ гүб даа,
Һайхан хүтэй үнээе
Һайхашаадаг зантай ааб даа, -
Хоолойгоо баһа дахин
Хос байса заһаад лэ,
Үнээнэй һү һайжаруулгада

Үбһэнэй шэмын найханай
Удха шанартай байдагыг
Онсолон тэмдэглэбэ.
Элдэб һонин холимог тэжээл
Эдюулхэ тухай хэлэбэ.
«Үнеэнэй дэлэн нидхэрэлгэ
Һүнэй шанарыг һураггүй дээшлүүлдэг.
Наһажаал һаалишад, сохом
Намһаа үлүүгээр мэдэхэт», - гээд,
Налгайгаар энеэнэ Абханова.
«Дахиншыг мэдэһэнээ
Дабтахада зай болохо аан?» -
Сэрэмжэд хээтэй тэндэһээ
Сэхэ хэлэбэ һанаһанаа.
Хоёрдохи Сэрэмжэд хээтэй
Хорхойдо хорогүйгөөр мийһэлзээ.

* * *

Хоёр наранай хоорондо
Ходол ажаллажа ябааш һаа,
Эсээбди гэжэ гомдохогүй
Эрэлхэг малшадайнгаа
Гэрэлтэмэ найхан сэдхэлыг
Гэнтэл обёорооб һаянай даа.
Сүлөөтэй сагаар багашыг һаа,
Сүхэрһэн тэмдэггүй шарайдаа.
Эрдэмэй туяа дахажа,
Эрмэлзэн байхыень харыш даа.
Хубилаа сагнай гэжэ
Хуу ойлгоно бшуу дотороо.
«Эрдэм багатан зүдэрөөд,
Этэрүүлхэмнай гэзы», - гээд,
Минии танил эхэнэр
Миин һуутараа гэмэрээл...
Эндэхи гүүртын һаалишад
Эрдэмэй талаар элдэбын:
Арбан класс дууһаашадшыг,
Арай бэшэгтэйшүүлш эндэ бии.
«Юрэнхы эрдэмээ дээшлүүлхээ,

Юрэдөө, хэн дурагүйлхэхэб?
 Наалишадтамнай, багшанар,
 Нанаагаа зоболсохо бэлэйт», -
 Наадандаа холин багаганан,
 Намда Морохонов хэлээ.
 Галсан Цыреновичэй зугаа
 Гаранагүй досооноом зааш...
 Ажалдаашье,
 Нуралсаха эрмэлзэлдээшье
 Адли нэтэрүү наалишадайнгаа
 Абьясыень анхаран обёороод,
 Аласайнь найхание бодоном:
 Мүнөөнэй техникын оньоор
 Мэргэн түгсөөр баригдаһан,
 Дабхар харуул ордонуудта
 Дангигар түбхинөөр байрлаһан,
 Эгээлэй малшан гү, эрдэмтэн гү,
 Эгтээ таахань бэрхэтэй,
 Зоотехник, ветеринар мэргэжэлтэй
 Золтойхон наалишадтай ушархабди -
 Иимэ сагнай ерэхэл гээд,
 Эльгэ зүрхэмни зүгнэнхэйл...

* * *

Наяын жэлнүүдэй Иисэнгэдэ
 Нангай ордон бодохонь –
 Сабхи хадаха юм гэлсэдэг,
 Самса хунаршье оёгдохо.
 Нүүлшын моодоор үһыетнайш
 Нэргээн заһаад үгэхэл даа, -
 Ондоогоор хэлэбэл, быткомбинат
 Олоной эрилтэ хангахал даа.
 Туфлиинтнай хүеы хобхороо гү?
 Түргөөр хадаад үгэхэл.
 Дурдам гү пулаадтнай? Капрон гү?
 Дуратай болтнай,
 Дүхий сүршэхэл...
 Суглаанда иимэ һонинууды
 Соносхон, парторгын дуулгахада,

Энэзэһэнээ, нүхэр, һанана гүш даа?
Этигэхэ дурагүй һуугаалши даа.
«Хотынхидтол, аа-һа, болохоннай?...» -
Хоротойгоор мийһэрдэг һэнш сула.
«Юугээрээ хотынхидһоо доротохоннайб?!»
Юндэн комсорг «бусалаа».
Хүдөөгэйхид гээгдэнги байдалтай гээд,
Хуушанайхьяар бододог гайтай һаа,
Үе сагайнгаа хурдан гүйдэлһөө
Үнинэй таһарааш гээл даа.
Магазинаар дүүрэн эд бараан, -
Малшаднай баян болонхой.
Угаалай машинануудш тараал;
Тугаарай «пылесос» гээ Молонхай.
Барандаа хубсална гоёор лэ
Басагад, хүбүүднай - хараарайш.
Хүдөөгэй һалхинда долёолгоод,
Хүрилэнхэйл юм бээ шарайнь.
«Шопен, Глинка...» - үгэ гаргаад,
Шортоо бү оролдо - булигдахаш:
Яла-сала приёмнигуудаараа
Янзын хүгжэм баридаг юм хаш.
Клубтаа үдэшэлэн суглараад,
Чарльстон, шейк хатарха.
Бэшэдын уншалгын заалда
Эйнштейн тухай арсалдаха.
Уран зохёолнууд - тэдэнэй хилээмэн, -
Уншанхайл библиотеkeyнгээ ботинууды.
Шэнэ журналнууды хүлээдэг.
Шэнэ-шэнэ номууды
Элбэгээр асардаг һай хүдөө руу.
Эндэхиин уншагшадтаа
Этигэдэг бологтыл даа,
Эмхидхэгшэд, өөһэдөө!..
Эдихэ, ууха юмэнэй
Элбэг болоходонь баясадаг аад,
Эшэ үндэһэн тухайдань
Эльгэ зүрхөөрөө тухайлаял!..

* * *

Очерк-поэмээ дүүргэхэ
Ойротоод хүдэлжэ нуутараа,
Гагаринай замбуулин нэтэлхэн
Габьяа тухай дуулахадаа,
Баяртаа хахажа бахардаад,
Бароо хашхаран гүйгөөлби,
Уран шүлэгөөр магтахаа
Уураг тархья хүдэлгөөлби.
Агаарай сэнхирые набагшалаад,
Гагаринай зура сохижо,
Мүшэдтэ нээхэн замыень
Миндаһалан нэхэнэйб ахижа.
Замбуулин,

замбуулин,

замбуулин!

Заяанһаа хүнүүдэй бодолые
Уряалааш,
зоригыень булгюулан,
Орьёлгоод ухаанайнь далайе.
Эрдэмтэн Циолковскийн эрмэлзэл
Эршэтэй далинууд болошобол,
Улаанхан одоной гэрэл соо
Ухаанай шэмэгээр толоршобол.
Соведэйм эрхэтэн - үетэм
Сооложо огторгойн сэнхиры,
Түбиеэ тойрон ниидэбэл,
Түүхэтэ «Востогоор» хүнхинэн.
Алдарта партиин гэшүүн даа,
Алдар тухайда бодоогүйл...
Эхэ оронойнгоо нэшхэлдэ
Эжэлхэш габьяатай, тогтонгүй.
Минишье поэмын баатар
Миинхэн лэ хүн бэшэл даа, -
Коммунис партидаа хабаатай
Хүндэтэ эхэнэр гээшэл даа.
Алдарта мэдээсэл соносоод,
Амаргүй сэдхэлээ долгисоо.
Гагаринай дүрые

Газедтэ харахадаа:
«Валерэм зоригтой ургай,
Барханш, яахаб даа?» - гэ.
Жэгүүртэй болоһоншуу,
тэрэ үдэр
Жэгтэйгээр хүлынь хүнгэдөө:
«Замбуулинаар хиисэһэн туг дор
Заатагүй хүрэхэбди үгэдөө!»

Гурбадахи бүлэг

Хүбшэ тайга гэхэдэш,
Хүбшэ тайгашье бэшэл даа,
Хизааргүй тала гэхэдэш,
Хизааргүй талашье бэшэл даа -
Сэсэг набшаар хангалтаад,
Сэлгээн агаараа дунгиилгаад,
Нажарай сагта һайхан даа
Намжаахан сагаан Иисэнгэ...
Стадионнай тугуудаар шэмээтэй,
Таримал модод - захаарнь,
Талмайнь сэсэгүүдээр элбэгтэй.
Стадиондо абья шэмээтэй.
Сурхарбаамнай захалаа.
Баярай суглаан - түлэгхэн, -
Барандаа хүнүүд хүхюутэй.
Орой дээрэмнай сэлмэгхэн
Огторгойшые баһал хүхюутэй.
Совхозой рабочком Цыбенов
Соносхоно директорэй зарлиг:
Тэрээндэ - баясхалан,
Тэрээндэ - шагнал,
Түрүүшүүл эндэмнай олон.
Тэдээнтэй зэргэлыш огтолон!
Зохидоор миһэлзээд Машанов
(Залуухан даа,
совхозой директор,
Нүхэдөө танилсуулһууб тэрээнтэй)
Нэръемэ альга ташаан дор

«Коммунис ажалай гүүртэ» гэхэн
Хүринхэн гадартай дипломые
Алтанай гүүртынхидтэ барюулаад,
Амаргүй уһан буряадаар
Амаршалгын үгэ хэлээ.
Энээнийеш ородшые гэжэ
Эндэхиин хүгшэд
Этигэхээ болинхой.
Алтанхан бэшэгтэй дипломые
Альган дээрээ тогтоохожо,
Гэдэһээ зорёолон тунжылгаад,
Галсан Цыренович Морохонов
Баяртай шарайгаар маһалзаад,
Баранда иигэжэ хандаа:
«Хамаг туйлаха амжалтаяа
Хорин хоёр дугаар съезддэ
Бидэ булта, алтанайхид,
Бэлэг болгон үргэнэбди!»
Альга ташалган дахинаа
Абьяастайгаар нэрьелэй.
Мийлэлзэн, эльгээ тэбэрин,
Морохонов зондо дохилой.

* * *

«Наймаа - найман хүлтэй», - гээд,
Наймаашад ларёгуудаа нээбэ.
«Сэнгэгты, хүндэтэ нүхэдни», - гээд,
Сэсэгмаагай эжы энеэбэ.
Хүүгэдтэ - яблока, пряник,
Конфетэ - наймаа хурдаар гүйбэ.
Холоһоо эрэшүүлые уряална
Хөөһэтэнги жигулиин пивэ.
Тээ тэндэхэнэ зогсоодхёо
Тээхэгэр машина-ларёк.
Болоһон мяхан хүсөөгөөр:
«Балдан, Балдан, барёо».

* * *

Волейболой талмайда ошогты.
«Болоош, Хорло! Охойш, та-ак!»
«Коммунис ажалай хүүхэн
Хүнгэн байха ёхоороол!»
«Аут» - судья шэрүүхэн.
Агаарта бүмбэгэ хөөрөөд,
Басагадай шүрбэнэлиг хургадһаа
Баһал өөдөө хөөрэнги.
Хоёр фермын хоорондо
Холбоон спортдошые бараг даа.
Барилдаанай талмаие дүхэриглэн,
Баһал хүнүүд зогсошоо.
Дундань хоёр бүхэшүүл
Дундууса оролдон үзэлсэшоо.
«Ягаашье...

Абаад шэдэлыш», -
Ямаан хүхэ һахалтай
Үбгэжөөл, ирзайлгаад шүдэээ,
Үндэгшэн, һуужа ядалай.
Нэтэрүүгээр носолдон байтараа,
Нэгэниинь нүгөөдөө шэдэбэ.
«Владимир Цыренжапов - баатарнай!» -
Баруун гарыень судья үргэбэ.

* * *

Хүгжэм,
хүгжэм,
хүгжэм.
Клубта - залуушуул,
залуушуул.
Хатар,
Ёохор тэгшэ
Хатарна абьяастай залуушуул...
«Хатуухан дүлэн харатай»
Ханилдаг һамуу зантайдаа
Нэлэнхы Иисэнгэ нютагаа
Нүгөө талаһаань суурхуулһан
(Муугаашье нюугаад яахамнайб)

Мунинха зантайшуул бии нэн.
Адхадаа баряад коммунистнар
Амаарнь хазаарлаа барагсаан.
Тэмсэл тиигэжэ хурсадаад,
Тэдээндэ - нилээн хашалан.
Одоо магазин соогуураа
Обоорхоёо болёошье наа,
хагшалан,
«Зоригтой» зариманиинь болоолтой, -
Зонууд торгоно хүлһөөнь:
«Арбан гурбан жолоотой
Ардагаа энэмнай хүллөө гү?»
Хүбүүд басагадһаа бүридэнхэй
Комсомолой патруль хэлэнэ:
«Ажалшадай амарха эрхые
Аршалхаар бидэ бэлэнүүд!..»
Сэнхирхэн Иисэнгын эрьедэ
Сэлгээржэл агаарынь байгшал.
Ерэхэ жэлэймнай найндэртэ
Ерээрэйт, нүхэдни, айлшаар!
Түрэл оронойм карта дээр
Тэмдэглэгдээшьегүй ёһотой
Сэнхирхэн Иисэнгэ, уняартан,
Сэгээн хүхэ огторгойтой.
Түрэл оронтоёо адляар
Сээжэ дүүрэн амилна,
Түмэн зонойнгоо баяраар
Сэдьхэлһээ зониинь баясана.

Нэмэлтэ бүлэг

Энэ поэмын бэшэгдэнээр
Эгээл хорин жэл үнгэрөө.
Поэмыем анхан магтаһан
Поэт үетэмни үбгэрөө.
Үе саг гээшые
Үгэдөө оруулха бэшэш даа,
Халта хүлээгыш гэжэ
Хатарыень зогсоохо бэшэш даа.

* * *

Һаяхан Иисэнгын совхоздо
Һамбаагаар ошоод ерээ һэм.
Баггүй ехэ
Барилга хэгдэшэнхэй –
Урданай Иисэнгэ бэшэ,
Улад зониинь
Уулзаһаар танихаар бэшэ.
Догсон Цыбенонһээ ондоо
Дарганар баран шэнэнүүд,
Сүлөөхэн шамтай хөөрэлдэхэ
Сүлөөгөөр хомор шэнгинүүд.
Боросгоев директор
Болохотой хүбүүн гэлдээ һэн.
Самбуев – парткомой секретарь
Саб гэмээр хөөрэлдэхэл аад,
Нарһата дуудуулһан - туһагүй,
Намтай уулзаха тухагүй,
Наярса гүйлгөөд ябашоо.
Хоёр Сэрэмжэд хээтэймнай
Хоюулан пенсидэ гаранхай,
Ажалгүй болоод,
Амаржа хэбтээгүй –
Аша, гушанараа харанхай.
Залуу комсомол басагад
Залгажа ажалыень абалсаад,
Һаалишад болоо Алтанда.
Һаалиин хэрэг - бултанда.

* * *

Хорин жэлэй саана
Эхин алхамаар хүнхинэнэн
Хозрасчёт одоошье
Эзэн боложо түбхинэн,
Бараниие хабшууртаа
Бахим хабшуулаа.
«Бригада» гэнэн үгэ
Бирагүй хуушан болоо.
Хонишодой, үнөөшэдэй аманһаа

Ходол мултарна
 Хоморой үгэнүүд - «цех»,
 Хонхын хэлэндэл - «чек».
 ...Хонишон Цыреновэйдэ ошолойб.
 Зуунһаа зууе абанхай,
 Зуутан боложо,
 Аймагайнгаа чемпион гүүлээд,
 Ай-суй ажаллажа ябанхай.
 Хорёо соо һамганиинь
 Хонгёогоор ооглоно:
 - Талханайнгаа түлөө
 Таһалжа үгөө гүш чек?..
 - Үгөө аабзаб даа.
 Үбһэнэйхиеэш үгөө һэм.
 Тэдэшни чек абангүй
 Тиимэ бэлээр хобхорхогүй, -
 Үбһеэ хэмжэжэ ябаһан
 Үбгэниинь харюусана.
 Хамаг гаргашыень
 Харуулан тоолоотой,
 Нормо юу хэзень мэдүүлһэн
 Ногоон, улаан, хүхэ чегүүдые
 Намда тэдэнэр харуулжа,
 Намдуугаар ойлгуулжа үгөө юм.
 Сошобоб һанаандаа:
 Совхоз гээшэ гү, завод гү?
 Совхозшые хадаа
 Социалис ажахы ха юм даа.
 Заводһоо яахадаа
 Заатагүй илгарха ёһотой юм?
 Одоо иигэжэ һанахадаа,
 Онгорхой гараба толгой соом.

* * *

Ган гасуурай
 Гасаланда һуунгүй тэсээд,
 Гарта хүлтөөрөө шамдан,
 Гардалдажа тэрээнтэй тэмсээд,
 Сухарюулжа тэрэниие шадан,

Сулахан үбһэ, таряагаа
Жэгдэ соохононь хуряагаад,
Жэл бүри һуугаал һаа,
Жэгтэй гоё байгаа даа!
Үбһэ тэжээл дуталдаа,
Үхэр, хонид туранги.
Байгаалитай дураа гуталдаад,
Байха һуухын аргагүй.
Һахы-һалаг оролдоод,
Һаари үбэлые дабахадаш,
Хашанха хабар годоороод,
Хашалан үзүүлнэ гү баһахадаа?
Янгинама үбэлые малшад
Яба хээбэшье дабаал даа.
Хагданай оёорто ногооной
Хадхуурхан үзүүр бултайбал даа!
Совхоз ургалтын замаар
Соёроол даа урагшаа.
(Уруугаа «ургадаг» ажахытай
Ушарһан хүн олдохо гү?)
Дабшалтань улам эршэдэһэй,
Дабаануудые һэггүй дабахаар лэ!
Хожом нэгэтэ ерэхэдэм,
Холохон ошоһон байха аа гү?!

1960 - 1961, 1980 онууд.

Табин наһанай талаан шэмэг

Алтан Альбина басагантая

Цокто Номтоевтой, Африкан Бальбуровтай

Эгэтын-Адагай дунда нургуулида болохон уулзалга

«Яруу найрагни Яруунаһаал эхитэй юм даа»

Д-Н. Ц. Доржиевтай, М.Р. Чойбоновтой

*Буряадай уран зохёолшод Россиин Федерациин
Уран зохёолшодой холбооной правлениин секретарь
Б.Я. Бедюровтай, Сибирийн Уран зохёолшодой эблэлэй
түрүүлэгшээ В.А. Берязевтай. 1998 он*

*«Буряадай түрүү хүнүүд -2003»
гэжэн хайндэрэй хүндэтэ оршом соо*

Ц.Ц. Дондогой ёһотойл нурган хүмүүжүүлэгшэ байгаа

Сэнгын Эрдэнитэй, Александр Жамбалдоржиевтай

Түрэл сонинойнгоо түүхэтэ гуламтада

А.Л. Ангархаевтай, Д.В. Цыбиковатай

Эрдэни Дугаровай ойн баярай хайндэртэ хабаадагшад

«Буряад үнэн» сониндо болохон уулзалга

*«Одото заяа айлдхыт»
гэжэн номтой танилсалгын үдэшэ*

Хүүгэдтэ зорюулһан шүлэгүүд

Эжыдээ дуратайб

Эжыдээ дуратайб,
Эжыдээ баяртайб.
Эжыдээ зорюулан,
Дуугаа дууланам:

Эжы — минии наран,
Эжы — минии дэлхэй.
Эжым намдаа урин,
Эжым намдаа мээхэй.

Мамадаа дуратайб,
Мамадаа баяртайб.
Мамадаа зорюулан,
Дуугаа дууланам:

Мама — минии наран,
Мама — минии дэлхэй
Мама намдаа урин,
Мама намдаа мээхэй.

Баабайн морин

Үбгэн баабайм моритой,
Үндэр хара моритой,
Мориндоо угаа дуратайл,
Мориндонь бишье дуратайб.

Үдэр бүри баабаймни
Үһэ нооһыень хярмадаг,
Һүүл һамбайень боожорхёод,
Һөөлхэн гоёогоод гүйлгэдэг.

Энээхэн моринойнгоо үбдөөл хаа,
Эмшэндэ гүйжэ ошодоггүй,
Өөрөө шуһыень ханадаг,
Өөрөө аргалжа шададаг.

Үбгэн баабаймни моритой,
Үндэр хара моритой.
Мордожо голдо ошоод лэ,
Мориинь уһалха дуратайб.

Ааханхан эжым

Ааханхан эжым
Ажалһаа ерээд,
Амархаа хэбтээ —
Аргаахан байгыт.

Ажалынь хүндэл,
Ажаллаа удаан.
Ааханхан эжым
Амархаа хэбтээ.

Ажаллаад һайнаар,
Ааханхан эжым
Амархаа хэбтээ —
Аргаахан байгыт.

Таабайн орден

Минии таабай ордентой.
Миинхэн орден бэшэ даа.
Дайнда таабайм ябаһан лэ,
Дайда газараа абарһан лэ.

Улаан Одоной орден
Улайдаг таабайн энгэртэ.
Үшөө олохон медаль
Үлхөөтэй юмдэл ялардаг.

Бархани, минии таабайн
Баруун хүлын дохолон.
Минии таабай ордентой,
Минии таабай — баатар!

Эжымни гамтайхан

Эжыхэм нюдэндөө галтайхан,
Эжыхэм намхандаа дуратайхан.
Эжыхэм намхандаа хайратайхан,
Эжыхэм намхандаа гамтайхан.

Эжыхэм фермынгээ хаалишан,
Эжыхэм ажалдаа бэрхэхэн.
Эжынгээ ажалда туһалхам, —
Эжымни намхандаа гамтайхан!

Эгээл хайн

Энээхэн дэлхэй дээр
Эжыхэмни
Эгээл хайн,
Зэмэтэйшье байхадам,
Зэмэлдэггүй намайгаа.

Эжымни хамагнаа хайн,
Эжыхэмни
Эгээл зоригтой:
Аюулһаашье, юунһээшье
Абархал намайгаа.

Нааданхай

Намдаа эжым бэлэглээ
Наартайхан нааданхай.
Хүнжэлһөө харайжа бодоод,
Хүлэртэрөө нааданхайб.

Эжым намдаа асараа
Энээхэн нааданхай.
Эжйдээ угаа баясан,
Эсэтэрээ нааданхайб.

Сандан хүршэдөө харуулааб
Самолёт нааданхай.
Сандантай хоюулан мүнөө
Садатараа наадахам.

ҮЛГЫН ДУУНУУД

Минии зээ хүбүүн Цэрэндэ

1

Мөөмэр-мөөмэр гэхэдээд,
Мөөмөө хүхэн хэбтээл даа –
Мүнсэгэрхэн хүбүүнийнь
Мүндыхэдэжэ байгаал даа.

Аа-аа, аа-аа-хан,
Бүүбэй-бүүбэйхэн,
Бүүбэй-бүүбэй, бүүбэй-бүүбэй,
Бүүбэй-бүүбэй, бүүбэйхэн!

Мамын хүбүүн эрхэл даа, -
Маамаа хүхэн хэбтээл даа.
Манай Цэрэн бэрхэл даа.
Мандайхадажа байгаал даа.

Аа-аа, аа-аа-хан,
Бүүбэй-бүүбэйхэн,
Бүүбэй-бүүбэй, бүүбэй-бүүбэй,
Бүүбэй-бүүбэй, бүүбэйхэн!

2

Хурьһэтэ дэлхэйдээ
Хүбүүн боложо түрөөлши-ээ,
Хүнүүдэй зэргэхэн
Хүмүүн боложо жаргаарай.

Бааюунай, бүүбэйнэй,
Бааюунайхан бүүбэйнэй.
Элдинхэн дэлхэйдээ
Эрэ боложо түрөөлши-ээ,

Энхэ мүнхэ наран дор
Элүүр найхан ябаарай.
Бааюунай, бүүбэйнэй,
Бааюунайхан бүүбэйнэй.

Замби ехэ дэлхэйдээ
Залан ерэжэ түрөөлши-ээ,
Залуухан эжынгээ
Заяан бурхан болоорой.

Бааюунай, бүүбэйнэй,
Бааюунайхан бүүбэйнэй.

3

Хөөрхэн өөрэ бүүбэйхэн
Хөөрэн байнал үүбэйдээ¹
«Бүүбэй, бүүбэй, бүүбэйхэн», —
Бүүбэйлээлди бүүбэйгээ.
Аахан жаахан бүүбэйхэн
Аалин нойрсоо үүбэйдээ.

«Бүүбэй, бүүбэй, бүүбэйхэн», —
Бүүбэйлээлди бүүбэйгээ.

Зүүдэн үүдэ нээхэл даа,
Зүүнһээ үүрнай сайхал даа.
«Бүүбэй, бүүбэй, бүүбэйхэн», —
Бүүбэйлээлди бүүбэйгээ,

Хөөрхэн өөрэ бүүбэйхэн
Хөөрэн нойрсоол үүбэйдээ.
«Бүүбэй, бүүбэй, бүүбэйхэн», —
Бүүбэйлээлди бүүбэйгээ.

Шагай

Шара, улаан, ягаанууд —
Шагай намда байхал даа.
Нагаса эжым ханзаһаа
Намдаа гарган үгөөл даа.

Шагай, шагай, шагайхан —
Шагай наадан гайтайхан.
Ёрхоо зүбөөр барижа,
Ёһоор харбан наадааял.

Хонхо, морин, бүхэнүүд
Ходол дабхар буунал даа.

Нагаса эжым шагайнууд
Намдаа найнаар бууһай даа!

Гэрэлмаагай трамвай

Түр-нир-нир-нир,
Түр-нир-нир-нир,
Түбэрнэл даа трамвай.
Түргэн, түргэн,
Түргэн, түргэн
Түернэл даа трамвай.
Жаахан бүүбэй,
Жаахан хөөхэй
Хайшаа гүйлгөөб,
Хаана яарааб?

Тар-нир-нир-нир,
Тар-нир-нир-нир,
Табаранал даа трамвай.
Ташуурдуулһан,
Табхарханда
Гүйлгэнэл даа трамвай.

Жаахан бүүбэй,
Жаахан хөөхэй
Хайшаа гүйлгөөб,
Хаана яарааб?

Үшөө нэгэ үлгын дуун
Таб-таб - табгайн дуун,
Тахатай мориной дуун.
Мүнгэн хонхын дуун,
Мүшэтэ хүнийн дуун.

Дуун, дуун, дуун, дуун —
Дууһахаа болиһон дуун.
Дуун, дуун, дуун, дуун —
Дуурахаар найхан дуун.

Хан-хан-ханхинуур —
Халтархан мориной дуун,
Хазаар ногтын дуун,
Харанхы хүнийн дуун.

Дуун, дуун, дуун, дуун —
Дууһахаа болиһон дуун.
Дуун, дуун, дуун, дуун —
Дуурахаар найхан дуун.

Хүн-хүн — хөөхэйн дуун,
Хүүхэнэй ирагуу дуун.
Хурдан часай дуун,
Хуһанхан үлгын дуун.

Дуун, дуун, дуун, дуун —
Дууһахаа болиһон дуун,
Дуун, дуун, дуун, дуун —
Дуурахаар найхан дуун.

Жороо морин, ерыш!

Жороо морин, ерыши-ээ,
Жороолхоор ерыши-ээ, —
Жолооешни бариха
Жокей-хүбүүн байхал даа.
Хүлэг морин, ерыши-ээ,
Хүлөө татан ерыши-ээ —
Хүллэн шамай бариха
Хүбүүн баатар байхал даа.

Эмниг морин, ерыши-ээ,
Эршэгэнээд ерыши-ээ, —
Эмээл тохон мордохо
Эрэ баатар байхал даа.
Ардаг морин, ерыши-ээ,
Ахин гараад ерыши-ээ, —
Амыш татан бариха
Абай баатар байхал даа.

Эрээн марьян дэбтэр

Эгэшэм — най-айн басаган
Эрээхэн дэбтэр бэлэглээ.
Үнгын шэрэ, харандааш
Үзүүрлээд, үшөө бэлэглээ.

Тэрээхэн дэбтэртэй болохоор
Тэшэ ядахаяа болишооб.
Тэрмээлжэ оролдон зурааб —
Тэрэмни вертолёт болошоо.

Санатай ахаяа зурааб,
Самолёт дээрэнь зуралсааб.
Үүлэн соогуур самолёт
Үгы болон зуралзаа.

Улаан, ягаан сэсэгүүд
Угаа олоороо ургашоо.

Сэсэн шарахан зүгыхэн
Сэсэгэй дэльбэдэ шургашоо...

Эрезн-маряан дэбтэрым
Эжымни үзөөд, баярлаа: —
Зурааша хүбүүтэй болохомни,
Зуражал байгыш аяараа.

Амитад ба ургамал

“Хуры, Хуры!”
“Хуры, хуры!” —
Хонидоо хурылааб.
“Хуры, хуры!” —
Хурьгадаа хурылааб.

“Хуры, хуры!” —
Хонидни ургылаа,
Ургын үнэрөөр
Урагшаа харайлдаа.

“Хуры, хуры!”
Хурьгадань дахалдаа.
“Хуры, хуры!” —
Хурьгадаа хурылааб.

Ногоон ургана

Наруули газарай ногоон
Наран тээшэ зүдхэжэ,
Хоорондоо иигэжэ хэлсэнэ:
«Хонидые садхаахамнай гү?»
«Юун хонидые гээбши?
Юундэ хонидые садхаахабиди?
Нарагар эбэртэй үнээд,
Нарадал нюдэтэй морид —
Маанарай ургажа садхааха
Мал адууһан барагдаагүй...»
«Тас-пяс!» — пишаганалдан,

Талые бүрхөөхэ гэгэндэл,
Үбэр газарай ногоон
Үрдилдэн байжа ургаба.

Шандаган

Шугы соохоно
Шугшынхай
Шуран хялар
Шандаган.

Алаг зүрхэнийн
Амаарнь булталзаа:
Арданай нохой
Айлгажархёо.

Харбаһан номонһоо
Хурдан гэгшээр
Харагдахаа болин
Харайшоо.
Бээлэйн шэнээхэн
Бээтэй амитанда
Бээ абархань
Бэрхэтэйл даа!

Яндуулай

Ямаахамни хулгайгаар —
Яндуулай даһаа —
Хорёо руугаа ороходоод,
Зандуулаа таһа.

Һэмээхэнээр орожо,
Һэнгэргүй дэбһээд,
Һэрхиитэр зооголоо
Һэбхэгэр үбһөө.

Ягаан-улаан бургааһаа
Ягшаахай баряад,

Яжашье ядаа сагаагаар —
Ямаамни тэрьелээ.

Ямар хэмэрсье байгаа хаа,
Ямаахам хөөрхэн.
Намхандаал хайратай,
Нарбайжа, хөөрхы.

Унаган тухай

Хотогорхон нюргатай,
Хомогорхон тархитай,
набаадал хүлтэй,
нагсагархан нүүлтэй —
Энээхэн хөөрхэн унаганда
Эмээлхэни тохожо үзэнэйб —
Нааданхай эмээлхэниие
Нахидхан нюргандань тохохойб.
наглагархан намбайтай,
намнагдаагүй дэлхэтэй,
Инзаганай нюдэтэй,
Инсагаалдаг нарииханаар —
Энээхэн хөөрхэн унаганда
Эмээлхэни тохоод мордохойб —
Саадигханаа гороолон,
Саһанай үрхиртэр гүйлгэнэйб!

Хониной шэбхэ

Хониной шэбхэ муухай гү?
Хоохон худал үгэнүүд!
Хониндо дурагүй хүн лэ
Хонидые хардажа хэлээ!

Хониной шэбхын үнэр —
Хонгор добымнай ногоонһоо,
Хотодонь эдешээд гарахадаа,
Хорон шороб болоо бэээ.

Хашаа соомнай ороходоо,
Хамараа бариха хэрэггүй.
Хайрлаһан шэнгээр эжыем
Хараад абаха хэрэггүй.

Хониной шэбхэнээ жэрхээл хаа,
Холуур тойрожо ябагты.
Хониной мяха бү эдигты!
Хонин дэгэлшые бү үмдэгты!

Һаарагшан

Тэнзэгэр ехэ гэдэнхтэй,
Тэбэри дүүрэн дэлэнтэй,
Һарагар хоёр эбэртэй
Һаарагшан томо үнөөтэйб.
Бүлөөхэн уһаар уһалнаб,
Бурдууг ходо эдюулнэб,
Үбһэнһөө хаяад үгэнэб.
Үнөөмнай һүеэл үгэнэ.

Горхон

Горхохон бурьялаа шугыһаа,
Горхолон шамдуухан шуумайгаа.
Голдомнай хабартаа дулаарба,
Горхохон гүнгэнэн дуулаба:
«Голойнгоо харгые олохолби,
Голтойхон мүрэниинь болохолби.
Гандаһан талые уһалхам
Газаахи далайда хүрэхэм!..»

Минии гүлгэн

Бэгзыжэ гүлгэмни
Бээрэн газаа һуунал даа,
Аалиханаар гангинан
Абархыем хүлээнхэй.

Гэртээ абаад ороһом,
Гэмэрбэл даа төөдэй:
«Атай-татай, яахашниб?
Абаад хая газашань!»

Саахар-боохор эдеэгээ
Садатарнь эдюулээб,
Намдаа баяр хүргэжэ,
Намайханаа долёогоо.

Баһал ехээр хайрлажа,
Баһал гэртээ оруулһам:
«Атай-татай, яахашниб?
Абааш саашань!» — гэлдэлэй.

Түргөөр жабар үнгэрһэй,
Түргөөр нажар ерэхэй,—
Бээлэйн шэнээн гүлгэмни
Бээз хүсэд бээлхэл.

Нюдэнииньшье хурсахан,
Шүдэнииньшье хурсахан:
«Атай-татай! һаб-һаб-һаб!» —
Абан эдин алдахал.

Тоншуул

Томохон
Тоншуулхан
Тон-тонхон
Тоншоол даа.
«Тоншоном,
Тоншоном,
Толгойхом
Үбдэнэл.
Тоншонгүй
Байхадаа,
Гэдэхэм
Үлдэнэл», —

Тоншуулхан
Гэнгэрнэ,
Тоншоод лэ
Гэмэрнэ.

Нарһанай сагдуулхан

Наранда дохилзуур,
Нахилзуур гохилзуур —
Нарһанай сагдуулхан
Найганал хагсууда.

Нарһанай сагдуулхан
Намхантай сасуу гү?
Нариихан шэлбээрээ
Намайе шэрбээл һэн.

Һарада дохилзуур
Һабилзуур һэбилзүүр —
Һаглаахай сагдуулхан
Һабалзаа хагсууда.

Дахаараа хушахам,—
Дахалда, хушахан!
Бушуухан ургагты,
Бултадаа жаргагты!

Нохойн хоншоор

Улаан халаахай
Ургадаг шугы соо.
Эшэнь лэ хадхууртай,
Эрхыгээ хадхуулааб.

Улаахан шүрэдэл,
Улаахан жэмэстэй.
Эмгэймни татадаг
Эрхидэл хэбэртэй.

Эгэшэтэй хожулан
Эбтэйхэн ерэжэ,
Түйсөөрөө дүүрэн
Түүгээлди жэмэс.

Амталааб жэмэсээ,
Амтатай байбал даа,
Яһаниинь үһэтэйл
Ямар жэмэс бэ?

— Нохойн хоншоор, —
Эгэшэм хэлээ.
Нохойн хоншоор?
Эдихээ болишооб.

Нооһотой яһаниинь
Нохойн хоншоор гү?
Нохойн хоншоороор
Нохойгоо хүндэлбэб.

Галуун

«Халуун агаар, ангахаар!» —
Галуун шангаар ганганаа.
Амаа угаа ангайлгаад:
«Га-гаа, га-гаа!» — ганганаа.

Гангай газар гантихай,
Галуун амаа хатанхай.
«Га-гаа, га-гаа!» — ганганаа,
Галуун шангаар ганганаа.

Газаам уһан байхал даа,
Галуун, галуун, буугаарай.
Гамтай бэшэл уһамнай —
Галуун, галуун, уугаарай!

Тохорюун

Огторгойн сэнхирхээ
Одон буугаа гэлсээ гү?
Орилоон — грииг-грюуг,
Орой досоом тэсээгүй.

Тоохогор тохорюун
Тонгос-тонгос задарюун.
Томоотой, гангарюун,
Тодоор дуулаа тохорюун.

Дэнгэсээн, донгосоон —
Дэбээ, һэбээ далаяараа.
Дэбхэрээн-һэбхэрээн —
Хатар наадаал аяараа.

Хэшээл, наадан

Дүүжэн-Даажан
Дүүжэн-даажан —
Дүүжэнтэйлди,
Дүүрэн хүүгэд
Дүүжэндээлди.

Дээшэнь, доошонь
Дүүжэндүүлнэ.
Дээдэ хөөрэн
Һүүжэлдүүлнэ.

Даахяа гээһэн
Дааган һайхан —
Даажан-дүүжэн
Даахал байха.
Дүүжэн-даажан —
Дүүжэнтэйлди,
Дүүрэн хүүгэд
Дүүжэндээлди.

ШАНДААҢАЯА ШАНГААЯЛ ДАА

(Физкультминутканууд)

1

Нэгэн, хоёр — бодоёл даа,
Нэнгэн, найган тогтоёл даа.
Альгаа ташан наадаял даа,
Арбагашан ниидээл даа.

2

Бэшээлди даа,
Бэшээлди даа,
Бэшэн-бэшэн
Эсээлди даа.
Барбаадайгаа -
Баарһаханаа,
Долёобороо,
Дунда хургаа
Һэжэрээбди,
Һэлгүүлээбди,
Һэгсэрээбди,
Һэргээгээбди.
Дахин хуугаад
Дабтахамнай,
Бээрэнгүйгөөр
Бэшэхэмнай.

3

Нойгоогүйбди,
Нойрсоогүйбди,
Эрхээгүйбди,
Эсээгүйбди.
Шантагарнууд
Шандаганууд
Шандааһаяа
Шангаая даа.
Шуранханууд,
Шуумарханууд,
Шантагарнууд
Шандаганууд.

Амараабди,
Амилаабди,
Амарханаар
Ажаллая!

4

Һэрюу татаа бороо
Һэбшээн сонхоор ороо,
Агаар мүнөө арюун,
Амилхада һэрюун.

Һэрюу татаа бороо,
Һэбшээн сонхоор ороо.
Һэргээ минии толгой,
Һэргэг намай болгоо.

5

Урагшаа, гэдэргээ
Онгосоо
Һэлюурдээб.
Үбдэгсөө уһан соо
Онгосоо һэлюурдээб.

Эрьедээ туласа
Эрьелдээ онгосом.
Эрьелдээ, эрьелдээ,
Эрьедээ ерээлди.

Тэмээн халаахай

«Тэрүү тэрэ халаахай —
Тэншүү тэмээн халаахай.
Халхай, халхай — халаахай
Хамаг гарым халаагаа.
Болди-солди болдөохой,
Бузар тэмээн долёогоо!» —
Эржэн шангаар орлөохой,
Эжның хэлээ: «Болёорой!»

Хатар наадан

Һамбайнуудаа һаглайтар
Һамнуулаад,
Һабхагуудаа сэсэгтэл
Һанжуулаад,
Газааханаа дэбхэржэ
Наадаалди.
Гарханаараа арбалзан
Найгаалди.
Дэбхэрэлдэн хүлөөрөө
Дэбһээлди,
Эрэмшээжэ хүнгэнөөр
Эрьелдээлди.
Эхилхэдээд дуунуудаа
Дуулаалди,
Эжынэрээ магтажа
Дуулаалди!
Һамбайнууднай һаглайгаа,
Һамбалзаа,
Һабхагууднай задаржа,
Һабхалзаа.

Бишихан Баатарай дуун

Эрезн гүрөөһэн, арсаланууд
Энээгүүрнай байнагүйл даа.
Эмээллэжэ мордоходоод лэ,
Эмгэн эжыдээ асархал һэм.

Эрэ түрэхэн урмандаа,
Эсэгын хүбүүн байһандаа,
Аяндаа гарахам гү?
Африка ошохом гү?

Боро гүрөөһэн зоргоороо даа,
Боожолуулхаа болинхойл даа.
Болохотой, болохогүйгөөр
Боро гүрөөһэ хюданал даа.

Эрэ түрэнхэн урмандаа,
Эсэгын хүбүүн байһандаа,
Аляахан гүрөөһэдөө
Абархаа гарахам гү?

Эрезэн гүрөөһэ эмээллэжэ,
Боро гүрөөһэ боожолжо,
Хара гүрөөһэ хазаарлажа,
Хангай дайдаараа ябахал нэм.

Эрэ түрэнхэн урмандаа
Эсэгын хүбүүн байһандаа,
Аглагхан байгаалияа
Абархаяа мордохом!

Бүмбэгэ

Энхэрээд
Эжымнай
Бэлэглээ
Бүмбэгэ.

Бүм-бүм-бүм
Бүмбэгэм.
Бүмбэлзэн
Бүмбэрбэл.

Мүхэрезэн
Бүмбэгэм
Мухаряал
Бүмбэрэн.

Дээхэнүүр
Доохонуур
Дэбхэрээ,
Дэндэрээ.

Бүм-бүм-бүм
Бүмбэгэм

Эсээл даа...
Эсээб даа.

Эшхэй, гошхой

Хашхараан
Ондоохой-пондоохой –
Ондоохон бордоохой.
Бүмбүүхэй-түмбүүхэй -
Бүдүүрхээ хүбүүхэй.

Балбаахай-залбаахай,
Барбаахай-тарбаахай,
Арбаахай-зарбаахай,
Амаараа зарбайнхай.

Шэгшүүдэй-пэгшүүдэй
Шэмхүүлээ, тэшхүүлээ,
Шэнгээгээ, тэрхыгээ,
Шэхээе дэрхылгээ.

Эшхэй, гошхой
Эжынгээ хормойдо
Энэмнай аһалдаа.
Эрхүүдии, пэрхүүдии —
Эшхэй, гошхой.

Хүнжэлдөө хэбтэнхэй
Хүбүүхэн һэринхэй,
Эжыгээ ооголоо —
Эшхэй, гошхой.

«Һүмбэйгээ уухамни,
Һүмбэйем угжагты!» —
Эрхүүдии гонгиноо —
Эшхэй, гошхой.

«Самсыем үмдүүлыш,
Самсыем шагталыш!» —
Эжыдээ хүндэрөө —
Эшхэй, гошхой!

Аргаадха

Алсагар модон
Аргаадхые хэн
Дархалан бүтээжэ,
Дам саашань табяаб?
Аргаадха нэгэтэ
Алсар-алсар
Аалихан маряагаад,
Аргаахан ерэбэ.
Амяараа ябаһан
Алаг миисгэйе,
Аяшараад хэбтэһэн
Нохойе харбаба.
Борохон үдэтэй
Борбилоо шубуухай,
Шарахан үбсүүтэй
Шабжан хараасгай —
Пиис гэхэн пиисгалдай,
Шиис гэхэн шиисгалдай
Амигүй дууһан унаба,
Аргаадхаһаал һалаба.
Оһолой гэнтэ
Олон болоходо,
Шубуу шонхорой
Үсөөн болоходо,
Аргаадхые барижа,
Аюулгүй болгоод,
Шэдхэ соогуур
Шэдэһэн гэхэ...

Гэдэргэ ээрүү хэлэн

1

Нюур амаяа аршасагаан,
Нюдөө бэлтийнэн хүбүүнийн
Гэртээ орожо ерэхэдээ,
Гэмэрэн эжйдээ хөөрзбэ:
«Нойтон углуугай саанаһаа
Нохойгүй һүүлхэн гараал,
Номгон моримни хусаад,
Нохойгүй һүүлни тангараал.
Һүүрээгээ дэлбэрэн алдаад,
Һүүдэрээ баряад унашооб.
Хоёр шоройгоорни дүүрэн
Хуу нюдэн орошоол!..»
Хүбүүнэйнгээ ээрүү хэлые
Хүгшэн ойлгожо ядаад:
«Энэ гэнэгшни-гүнэгшни!..
Энэ юун гэнэбши?
Аягатай нюураараа наанаһааш
Аягагүй сайеш шэдэжэрхихэб!..»

2

Ангуушан хоһон сумаатай
Агнууриһаа бусахадаа хэлээ:
«Агсаахайн бооридо хулганаашалһан
Араата¹ харажархёо бэлэйб.
Араатамни харатайханаар лэ
Ааг лэ аарашоод,
Арын бургаһа руу
Аматамни² орошоо.

3

Яһанай гантама хүйтэн
Январь һара байгаа.
Жабарай уурал дахуулан,
Жамбал ахай оробо.
Һахалдань няалдан хүрэшэһэн
Һахагар мүльһөө хайлуулан,
Жабдан дээрэ һуугаад,

¹Араата — үнэгэн.

²Амата — буу.

Жамбал ахай хөөрэбэ:
«Шэхэ хасар шэмхэмэ
Шэмэрүүн жабартай байбал.
Бургаанатын бооридо ябатараа,
Булайгаар морим батаганаархаад,
Гүрэмэл ташуураар шангашаг.

Гуя руунь шабхуурдахамни,
Мойхотын голые сагаалхитар,
Моримни тamarжа гараад,
Ноно, боргоондондошье ядангүй,
Нонёор гүйлгэлдэжэ ерэбэлди.
Халуун сайетнай уужа,
Халуу оробо хэбэртэйб»...

4

Сэсэг набшын дэлгэрхэн
Сэнгүүхэн зунай сагта
Агнууриин хаһа бэшэшье хаань,
Агнажа ябаба гээшэб.
Боролжын набшаһан дээгүүр
Боро гүрөөһэн харагдаба.
«Ухайш, а-һайш!» – гээд лэ,
Урагшаа маряжа дүтэлһөөр,
Шагаажа-шагаажа ерээд лэ,
Шабхаяа даражархёо хаб даа.
Ногоомни харайгаад ябашоо,
Номомни саһа үрхиргөөд,
Нобхон хагданда аһажа,
Нонин түймэр шаташабал.

ЭХЭНЭРЭЙ ТАРНИНУУД

(Баллада)

I. ЗОБОГШЫН

1

Хүлгөөтэйхэн энэ дэлхэй дээр
Хүмүүнэй бэе оложо түрөөд,
Хүнүүдэй дунда гансаардан ябаханаа
Хүшэрхэн заяан байхагүй, юрэдөө.

Гансаардуулжа намайе бүүхэн туляа!
Гасалан намда үзүүлхэ гээл наа,
Гаража ябаарай ондоо тээшээ,
Гансаардаха дурамгүй, хажуудаш байгаад!

2

Эхэнэр хүнүүд урбадаг юм гээд,
Эгээ юунһээ баталан хэлэлэйш?
Эсэгымни баруун дайнда ябахада,
Эхэмни тэсэмгэй хүлээдэг бэлэйл!

Намгадай дурандал наруул юумые
Нарата дэлхэйдэ олоод туршаарай.
Нанагшыем буруу гээд элирүүлбэл,
Налаабша нюуртам табяад ошоорой.

3

Хабтагай энээхэн дэлхэй дээр
Ханитай болобоб гэнэмни — ай даа! —
Хамагаа гансаараа зүдхэжэл ябаханаа
Хатуухан заяан үгыл байн даа.

Гансаардуулжа намайе бүүхэн тамалыш,
Гасаха, хашаха гэбэл — хай даа —
Гаража ябыш, намайе орхёод,
Гансаардаха дурамгүй, шамтай байгаад!

4

Архиин хатуугаар тархья манаруулаад,
Аляахан үнэгэн шэнги болонош.
Арсалан, барастал аашалнаш заримдаа,
Альбан шүдхэр, ороолон болонош.

Хажуудам нуугша — хүн лэ гэжэ
Халташые тархидаа бододог найш даа,
Хамаг гэмэйнгээ хахадыешые мэдэржэ,
Халаглан заримдаа гэмшэдэг найш даа!

5

«Эхэнэр хүн эльгэ нимгэтэй юм,
Эхэнэр гээшэ гүш, али бэшэ гү?
Эхэнэр юм нааш, алин гээшэб
Энхэрэн хайрлаха сэдхэлшни?» — гэхэжэ,

Шэрэм ташуураар шабхадаһан шэнги,
Шэрүүн үгэнүүдые шэдэлэн шашаһанш,
Шэрд гэтэр газарта нёлбоһонш
Шэртэһэн болоод, зүрхэндэм шаагдашоол!

6

Эхэнэр хүнэй тэсэбэри ехэ даа,
Эрэшүүлэй аашые яһала даадаг.
Эмээлтэ, хазаарта хүлэгһөө байха,
Энэ хизааргүй замбиешые багтаадаг.

Үнэндөө Хүн нэрэээ мэдэрэнхэйб!
Үнэн харюу бэдэрэн наманшалжа,
Үбдэгөө нугалан бурханай урда,
Үгэлхэгүйб, түбэд тарни амалжа!

7

Улаан зүрхэнэйм гол сооһоо
Урдажа гараһан тарниие шагнаад,
Ухаандаа нэгээтэй бол, хабшуулжа абан,
Ухаалдижа үзөөрэй, шалган шанараа.

Үгыл наашни, теэд яахаб даа:
Үгы юумэн үхэрһөө хашан.
Үелэн шамтай анхан ханилһамни —
Үе наһанайм алдуугай агшан!

II. ЖАРГАГШЫН

1

«Номдо мохоош» гэжэ
Намда хэлэдэг нэн багшанар,
Эхэ, эсэгэмниш баһа...
Ехэл дурамни гутагша нэн.

Эрдэм ном шудалаашьегүй һаа,
Эрхим дээдын жаргалтайб.
Тоһо, мяханда умбажа,
Торгондо хүльбэржэ ябанхайб.

2

Зүб даа, номдо мохооб,
Зүгөөр нэгэл эрдэмтэйб:
Эрбэгэр гоё нюдөөрөө
Эрэшүүлэй дурые эдлэнхэйб.

Сэнхирхэн огторгой дорохоно
Сэбэрхэн түрэнхэндөө мүргэнэм.
Түрэнэн заяандаа хүгэдэн,
Түби дэлхэе тэбэринэм!

3

Эрдэм номдо шунашаһан
Эхэнэрнүүдые үзэн ядагшаб.
Зэргэлжэ тэдэнтэй һуудаггүйб,
Зэбүүрхэн холо ябагшаб.

Хариин мебелеэр дүүрэшэһэн
Хара гэртээ хатанби.
Гардероб дүүрэн хубсаһандаа
Гаранш, оронш мүргэдэгби.

4

Ноён бэшэш һаа, тушаалтайхан,
Нозог даруу үбгэтэйб даа.
Гэртэхи, газаахья тэрэмни
Гэмэржэ ябаад бүтээдэг.

Хариин сигарета бааюулан,
Харажал телевизор һуушаш.

Үбгээ үнгэрүү гэмэрбэлнь,
Үхэндень аһаад номгоруулхаш.

5

Нэгэхэнш номые наһандаа,
Нээрээ, уншажа үзөөгүйб.
Зүгөөр ном суглуулгада
Зүрхөөрөө шунан хүзөө хүм.

Хамаг хайн номууды
Хам шүүрэжэ абанхайб.
Номой наймаанай дарга
Номшо гэжэ наанхай!

6

Үбгэнөө хашажа, тамалжа,
Үмсэдөө машина абхуулааб.
Хүгшэрһэн эхын зөөриие
Хүдэһэн хүнжэлтэйн алдахуулааб.

«Ладынгаа» бүмбэлзүүр һандайда
Лабхайжа һуухада зохид лэ.
Шулуун хушалтатай харгыгаар
Шуумайнабди, хамагы ахин лэ!

7

Сэбэрхэн эхэнэр түрэнхэндөө,
Сэдыхэлһээ баясан мүргэнэм.
Түрэлхиин иимэ золтойдоо
Түбиие дууһыень тэбэринэм.

Үхибүүдш намда хэрэггүй,
Үхибүүдтэ дарагдан набтайхагүйб,
Намнаа жаргалтай эхэнэр
Нарата дэлхэйдэ байхагүй!

III. ЭХЭ БОЛОГШЫН

1

Гурбан үдэр, гурбан хүни үбдэжэ,
Гушан наһандаа эхэ боложо тодорбоб.
Нарата дэлхэйдэ наһаараа бэдэрэгшэ золни —
Нарай улаан нялхам — тэнгэрийн одон лэ.

Нарата дэлхэйдэ наһаараа бэдэрэгшэ золни —
Нарай улаан нялхам — тэнгэрийн одон лэ.
Энээхэн үримни — мяханһаам таһарһан мяхан,
Эдлэхэ жаргалаа альган дээрээ тодобо.

2

Үбдэжэ зобоһомни тэрээхэн дороо мартагдаа,
Үхибүүндээ хүхээ хүхүүлхэм ямар жаргал бэ!
Шад улаахан, ура уршагар нюуртай,
Шашагхан үримни наранай туяаһаа һарганги.

Шад улаахан, ура уршагар нюуртай,
Шашагхан үримни наранай туяаһаа һарганги.
Хүхээ хүхэн, хахажа сасажа хэбтэхэдэнь,
Хүүгээ хөөршөөн һууналби, халташ маргангүй!

3

Элдин дэлхэйдэ эхэнэр боложо түрэхэмни
Энээхэн наһанайм жаргал гэжэ ойлгобо.
Хүнгэрһэн үдэрһөө хажуу тээшээ хазайгаагүйб,
Хүүгэмни һаяхан һагсаржа намаяа айлгаба.

Хүнгэрһэн үдэрһөө хажуу тээшээ хазайгаагүйб,
Хүүгэмни һаяхан һагсаржа намаяа айлгаба.
Үхибүүгээ тэбэрижэ, үргэнхгүй хэды хоноходоош,
Үлтиржэ эсээгүйшэм досоохиим бүри онгойлгобо.

4

Аятай хоншуухан хангалаар анхилна хүүгэм,
Арһаниинь гуужажа, бүриш сэбэрхэн болоо.
Уршагар нюурын элюурдүүлһэн мэтэ мүнсыгөөд,
Угаа хөөрхэн түхэл шарайгаа олоо.

Уршагар нюурын элюурдүүлһэн мэтэ мүнсыгөөд,
Угаа хөөрхэн түхэл шарайгаа олоо.
Харажал һуухадам, эсэгэдээш адлишуу хэбэртэй,
Харааниинь намаяа һажаһан байжа болоо.

5

Үхибүүн ябахадам эжынгээ намда дуулаһан
Үлгын дууе дууланалби мансытай үридөө.
Сэдьхэл соомни анхан сагта шэнгэһэн
Сэбдэг уйдхар мүнөө дууһан түригдөө.

Сэдьхэл соомни анхан сагта шэнгэлэн
Сэбдэг уйдхар мүнөө дууһан түригдөө,
Эхэнэрэй хуби — эхэ боложо жаргаха,
Энээхэн алхамһаа яахадаа айгаабиб, юрэдөө?

6

Ямархан сэдьхэлтэй, ямархан хүн болоод,
Ябаха юм ааб гэжэ гэнтэ һананам.
Харые сагаанаар даража һураһан үримни,
Харгыень харанам — сагаан харгы һунанал.

Харые сагаанаар даража һураһан үримни,
Харгыень харанам — сагаан харгы һунанал.
Зүргэ харгынь һанандань талаантай байг гээд,
Зүнтэй һайхан зүүдэ ходо мананам!

7

Нарата дэлхэйдэ наһаараа бэдэрэгшэ жаргални
Нарайхан үримни үлгэдөө таршална мүнөө,
Ходол сэдьхэлым химэлжэ ябадаг гунигһаа
Хогшые үлэнгүй, галдагдан дэгдэжэ хүнөө.

Ходол сэдьхэлым химэлжэ ябадаг гунигһаа
Хогшые үлэнгүй, галдагдан дэгдэжэ хүнөө.
Эхэ, эсэгэдээ баясан, сэгнэжэ баранагүйб
Элдин дэлхэйдэ эхэнэр боложо түрэхэнөө!

Авторай тарни

Эрэмдэгшые һаа — сэсэшүүл байдаг.
Элүүршые һаа — тэнэгүүд байдаг,
Эд хогшолдо шунаашадшые байдаг,
Эрдэмэй орьёл руу дүүлигшэдшые байдаг;
Эгтээ ямаршые бол, дэлхэйн үринэр —
Энхэ угаа залгадаг эхэнэр.
Энээхэн түбиимнай нюрган хүдэр лэ —
Элдэбхэн үриез бараниень үргэнэл.

Энэ дэлхэйн хүмүүн зонхоной
Эхэ боложо, угыень залганхай —
Эхэнэр хүнэй баярые, гомдолые,

Эхэнэр хүнэй зоболониие, омогорхолые
Эбэр соогоо дууһыень багтаадаг,
Элдэб эсын аашыемнай даадаг
Элдин замби эбээрээ оршоһой,
Эб найрамдал мандаха болтогой!

Элдин замбиин мүнхэ огторгой
Энэл сэнхиртээ мандаха болтогой!
Элдин замби, элдин замби
Эгүүриинш тайбанай хүсэн алин бэ?!
Эхэ Газарнай, тарниием шагна,
Эб найрамдалаа хэтэдэнь гагна!
Эзэрхэхэ хүсэн ошон ошоһой!
Энхэ тайбан мүнхэ оршоһой!

1979-1980

**“ЭНЭЭХЭН НОГООН ДЭЛХЭЙ ДЭЭРЭ”
гэжэн номһоо. “Буряад үнэн”, 2002**

Элдэб шүлэгүүдэй дэбтэрһээ

Хүүгэдни

Эдир поэдүүдтэ

Хүүгэдни, хүүгэдни –
Хурьһэтэ дэлхэйн сэсэгүүдни,
Хүхэ мүнхэ тэнгэриин
Хүбөөгөөр табилһан хүлэгүүдни.

Хүүгэдни, хүүгэдни –
Хүмүүн түрэлэйм шэмэгүүдни,
Хүнгэн бэшэ наһанайм
Хэтэ мүнхын хэшэгүүдни!

Ноябрь, 1996.

Зүүдэндэм ерэнэн шүлэг

Хүхэ мүнхэ тэнгэриин
Хүбэн үүлэн дээрэнһээ
Хурьһэтэ дэлхэйдээ буужа,
Архи тамхинай хоронһоо
Арад зоноо абархаар
Аянгын тангариг үргэе!..

Сентябрь, 2002.

* * *

Хэды олон эгэшэнэрни
Хэтын нойроор нойрсоо нэм:
Дуранай амташые үзэнгүй,
“Дуратайб” гэнэн үгы
Улаахан уралһаа унагааж,
Дулаахан үгөөрөө
Хүнэй хүбүүнэй зүрхы
Хүлгүүлэн баярлуулжа үрдингүй?

Хэды олон эгэшэнэрни
Хэтын нойроор нойрсоо нэм:
Үхибүү түрэжэ үрдингүй,
Үнсэжэ тэдэнээ үзэнгүй,
Нагсархадань зүрхэээ үбдэжэ,
Нанаан сэдьхэлээ зобоожо,
Эхын жаргалай хундагыг
Энэ гэжэ гудамхингүй?

Хэды олон эгэшэнэрни
Хэтын нойроор нойрсоо нэм:
Шатама халуун байлдаанһаа
Шархагшадые абаржа ябатараа гү,
Сасарһан номондо дайруулжа гү,
Салиртал жадаар хадхуулжа гү,
Саазын сахада үлгүүлжэ гү,
Сая тама үзэжэ гү?
Түмэн шэди шудалһан
Тэнгэрийн дангина байгаа хаа,
Далан даяанда нууһан
Дара-эхэ байгаа хаа,
Дайнай боложо байһан
Дайда дээгүүр элижэ,
Галзуу хоротон дайсадай
Гал нюдые анюулаад,
Харашье, шарашье үһэтэй
Хамаг эгэшэнэрээ абархал нэм.
Буурал эжынэртэнь бушуухан
Бүхы басагадыень асархал нэм!..

Май, 1995.

Дойбодлоһон бодолнууд

Худал үгэ хэлэнээр
Хормохон зуура хэрэг бүтэбэшье,
Хотоло бүгэдэдэ жэншгээгдээд,
Хойшонхи хэрэг бүтэхэгүй.
(Тодорхой толиһоо)

* * *

Үдэшын улаан толон
тэнгэрийн хаяае эзэлээд,
Үлгэн дэлхэйн нюрууе
 һүүлшынхээ хаража байһандал,
Нам гэжэ зогсоходоо,
 өөрымни эхые һануулаа –
Нарата энээхэн дэлхэйгээ
 һүүлшынхээ гаража хараһыень.
Үглөөгүүр наран эрьехэ,
 үдэшэ болотор гиигүүлээд,
Үдэшынгөө улаан толоор
 үлгэн дэлхэе жэгнэхэ.
Эрьесын яшагүй холборхой
 энээхэн юртэмсэдөө дахин
Эжынэр эрьежэ ердэггүй –
 хатуу жамын табисууртай.

Алан-гуа

Байгал далайн долгиндол,
 нугалзуур-нагалзуур,
Баргажан-гуа эхэдээл,
 омог зангаар
Батал байгаа һэн хаш
 элинсэгэйм һалаа –
Баян һайхан сэдхэлтэ
 Алан-гуа!

* * *

Хараае адүүлһан уялаагай
Харахан нүдэнһөөм унахалаар,
Элдин ехэ дэлхэймни
Эрезнтэй маряантай байшаба.

Улаан тугуудаар намилзаһан
Ууган Эхэ оромни
Уур хилэнсэгэй дошонуудые
Уухилан оболзуулдаг байшаба.

Хэрэмдэл совет арадни
Хэрүүл хөморолдо абташоо,
Хэтын жаргалтай гэнэмни,
Хэбэрэгхэн тэрэнь байшоо.
Галһаал бү хосорхой дэлхэймни
гэжэ мүргэнэм,
Гасаланһаа ходорхой Оромни
гэжэ мүргэнэм,
Эбээ олохой арадни
гэжэ мүргэнэм,
Энээхэн үгэмни анжарагдаһай
гэжэ мүргэнэм!

* * *

Тэн тэрээн
Тэмсэлдээн,
Тэндэ эндэ мэргэлэлдээн,
Тэнсүүрээ алдан эдилдээн,
Тэнэ биса мэрэлдээн,
Тэсэшэгүй мэээрхэлдээн.
Бэе бээ муушалаан,
Бээрхэлдэн халаабшалаан,
Мэээрхэлдээн соогуур
наһаниинь үнгэрөөд,
Мэдэн гэхэдээ, баран үбгэрөөд,
Хада мүнхэ гэрэйнгээ
Хабшуу үүдэндэ гэрээдлэн,
Харшалдан,
Хабшалдан,
Нүүлшынхээ бэе бээ этэрэн,
Нүрхэй зандаа нэтэрэн,
Өөрһөө бэшэдтэ этигэнгүй,
Өөдэрхэлдэн, мүхөөгөө үгтэнгүй,
Түлхисэлдэн эзэлүүдгүй,
Түрүүлжэ орохоо тэгүүлһэндэл.
Наран хараад дээрэнһээн
Намжар утаар эһнээлээ:
«Замби түбиин хомхойнууд –
Задар улаан хорхойнууд!..»

* * *

Хангай ехэ хадануудай
Хабшал жалга соогуур
Хатан булад нэлмэнүүдэй,
Хан хурса жадануудай
Харшалдаан, даршалдаан –
Хан-ян тулалдаан.
Хүлэг моридой хуухиралдаан,
Хүнэй хүбүүдэй хашхаралдаан,
Хүбшын шононуудай улилдаан,
Хүхэ мүнхэ тэнгэридээ
Хүгшэд, үбгэдэй зальбараан –
Удамаймни түүхэ иимээр
Ухаан соомни зурагдаа.

* * *

Буурай холын түүхэтэй
Буряад арадни,
Хун шубуун гарбалтай
Хори уладни!
Түмэр тахата туруугаар
Түгдэ хээлэгдэһэн,
Түмэн сэрэгүүдые дааһан
Түби дэлхэймни!
Гарбални үгы хэгдээгүй –
Гарсалдаһан заяатай,
Галда хуйхаран тэһэрээгүй
Газарни Заяатай!

* * *

Хори-түмэд гарбалаймни
Хотонһоо тэнжэжэ гараһан
Алан-гуа эмгэймни
Азатай басаган байгаа гүш?
Али
Добу мэргэнтэй нуухадаа,
Дуран гээшые мэдээгүй,
Үбгэнэйнгөө мордоһон хойно
Үрхөөрөө дураяа угтаа гүш?

Тэнгэрийнхээ бууһан дураншни
Тэмүүжэнэй одон бэлэй гү?
Монгол Ехэ уласай
Мориной сэргэ бэлэй гү?

* * *

Үйлын үритэ тэшхээнүүднээ
Үри һадаһаяа абархаа,
Нүгэлтэ дэлхэй дээгүүрээ
Нүүжэл һалиржал ябахатаа,
Аглаг үргэн дайдада
Арадни нэрээ мартаагүй,
Ардаг хүлэгүүдээ холуур
Алдажа огто зутараагүй!
Наян-Наваа, Бадан голоор
Намаржан, хабаржан ябаһаар,
Аяар мянган жэлдэ түгэншэлөөд,
Анханайнгаа нютагта бусаһан
Элинсэг хулинсаг угсаатамни –
Энхэ мүнхэ арадни!

* * *

Угайнгаа нютаг – Байгал руу
Унжагайран зөөжэ ябахатаа,
Тэнэг удамарша ноёнойнгоо
Тэншүү аашаһаа зүдэржэ,
Үбгэн эсэгэнэрэй, хүгшэдэй
Үнэн һургаалай үнэтэйе
Үзэжэ хаража ябахатаа,
Эсэгийн һүлдые үргэжэ,
Эхые хүндэлжэ һураһан
Элинсэгүүдни, хулинсагуудни –
Эмгэйнэрни, үбгөөнэрни!

* * *

Балжин хатанһаа эхилээд,
Барагхан басагад Буриадтам
Барагдаагүй хэдынэйш үедэ
Барагдахашьегүй үрезлтэй юм лэ.

Бадан Тураахин удамаршынгаа
Бахардан тээлмэрдэн байтар,
Хаан эсэгэ Пётрто
Хамагай захяа дамжуулһан
Эрээхэн удаган Абжаагай
Эрэлхэг зоригые марталтай гү?

* * *

Буддын шажанда орожо,
Бухиндаата зангаа номгодхоһон
Буряад омог отогтониие
Бултыень толгой тооложо,
Туулган тобшоор занажа гү,
Туулаха үбшөөр айлгажа гү,
Улаан шарбуунсаар альбалжа гү –
Угсаата минии арадта
Хэрээһэ зүүлгэжэ ядаһан
Хэнтэг олон миссионернүүд
Яатараа оролдоо һааб, баарһад,
Яажашье ядаад лэ сухаряашад.

* * *

Хамагыё зам харгыһаа
Халаяжа,
Хамха дайран
Хамажа, урасхалда абадаг
Хабарай хааяма үертэл,
Хубисхал Буряадтам хүүежэ,
Хубилхын эхи табяал һэн.
«Байгаали бурхан тэнсүүлхэ», - гэн
Байха саг һалаал һэн.
Аха дүүнэрэй хоорондо
Атаа мэээн хүжэржэ,
Ангийн дайсад болоол һэн.
Агуухэ хёморооной
Агаар мүнөөшье хүрэтэр
Амгалан түхэлөө олоодүй,
Ашань үшөөл харагдаадүй!

* * *

Үнэн үгэ шоро шэнги,
Үзүүртэй хурса шүбгэшэг,
Үбсүү бэшэ, нюдэ руу
Үбшэнтэйгөөр хадхаһаншаг.
«Үнэн юумэ үнөөрөө!» – гээшэнь
Үни удаан дэбһэгдэн,
Үнэхэ шандарууда дарагдан,
Үргэлжэ манаржа байгаа.
Үнэнэй бэшэ, худалай
Үзүүргүй, узуургүй
Аргамжада бүхөөр хүрмэгдэн,
Анираа хатаһан зомни
Һалхи шуургата шэнэдхэлээр
Һаял нюдөө нээбэшье,
Эрхэ сүлөөгэй эршэгэнээндэ
Этигэл ядан бүхыһөөр.

* * *

«Эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай туһын түлөөдэ...» -
Эхэмни ходо иигэжэ хэлэдэг бэлэй.
Мунхаг залуугай гэмээр эжыгээ барһани наадалхаш,
Муулажа үзөөгүй, ухаа орохош даа гэхэ.

Наһанай ошохо тума ябаһан ябадалаа шүүжэ,
Наратайш, бүрэнхыш үдэрнүүдээ хамталан жэрылгээд,
Буян, нүгэлые илган шэгнэдэг Эрлиг мэтэ,
Булайхан шангаар өөрыгөө гэмнэхэш заримдаа...

«Хүрьгэниинь машина абаа, яагаа һөөл бэ шолмонууд!» -
Хүршэнь хүршэдөө атаархан шүдөө зуужа,
Хадагалжа тахижа ябаһан зөөриез буляалгаһан мэтэ,
Хара буужа хёморходонь, зүрхэмни үбдэхэ.

Хүнэй үхибүүдые доромжолон, нохойн эдихэгүйгөөр,
Хүсэдхэн тахалаа ханадаг һамгадтай ушархадаа,
«Эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай түлөөдэ», -
Эжынгээ иигэжэ зальбаран һуудагыг ханагшаб.

Наһанай ошохо тума үнгэрһэн жэлнүүдээ шүүдэгни
Наранай хэлтыжэ эхилһэнэй тэмдэг гү?
«Эхэ зургаан зүйл хамаг амитанай түлөөдэ!» -
Эжыгээ нанан, иигэжэ хэлэдэг болонхойб.

* * *

Сэмүүн сагыё юун гэжэ ойлголтойб?
Сэмүүн сагынь бодотоороо орожо ерэбэ гү?
Хёморолдооной эндэ тэндэ хүжэрхэдэ,
Хёрбоһоор анхилан, үнэр гутаһаншуу.

Хүнүүдэй багтажа ядаһан зүрилдөөнһөө
Хүрьһэтэ дэлхэймнай хёморно бэшэ гү?
Үни унтарһан вулканууд һэришоод,
Үнэһэ бурмаяа өөдэнь шэдэлнэ гэнтэ.

Атомна бомбын тэһэршэһэн шэнги,
Аяараа байһан газар хүдэлжэ,
Хото нууринуудые зонтойнь үрэбхижэ,
Хотоо оёорлоогүй арьяатандал загнана.

Сэмүүн саг гээшэнь бодотоороо ерээд,
Сэдьхэл зүрхыемнай гэрдэн байһаншуу.
Шоргоолзоной бутые бидэнэй онгилһондол,
Шогложо, ажабайдалыемнай онгиргоно гү?

Июль, 1991.

* * *

Номгон далайн долгилоон –
Номгон бэшэ орьёлоон.
Ногоон хүбөө эрьеэ
Ногоон хөөһөөр нэрьеэ.

Тэршээ долгин зэдэлээ,
Тэнгэри хүрээсэ шэдэлээ.
Дабһаар анхилһан далай
Дабхар долгёор шабадалай.

намган нэрэтэй тайфун
нара, нара татаба гү?
налгануур замагаар хушан,
налгагшаб эрьеэ хашан!

Үбгэн Нептун нэрьеэ гү,
Үргэл мүргэл эрээ гү?
Яахаа хүнүүды үнэрезбши?
Ямар үргэл эрээбши?

нүн сэржэм хэрэгтэй гү?
нүнэй архи үргэлтэй гү?
Хайшан гээ наа зогсорхобши?
Хайраараа маниие орхихобши?

Номгон далай гээшэмнай
Номгон бэшэ – тэршээ лэ!
Ногоон хүбөө эрьеэ
Номгон бэшээр нэрьеэ!

Владивосток, 2000.

* * *

Хулгай худал,
Хуурмаг ябадал –
Эдээндэ мүргэдэг
Этэгээдүүд –
Яатараа үдэнэб,
Ямар Бурхан
Яаж дарахаб
Эдэниие?

Хуурмагыг үнэнтэй
Худхажалгаһан
Сэмүүн сагай
Сэбэрүү нюдэтэн –
Юлгэшэлдэн олоороо
Юундэ обоорооб –
Юртэмсын эзэд бэшэ,
Юрын лэ хан-аданууд!

Декабрь, 2002.

* * *

Намжаа дэлхэйн нюруу дээр
Наһаяа эдлэн түгэсхөөд,
Наһа баража дэгдээшэд,
Загуурдиин хабшал соогуур
Зангалай түбэнгээ бажуулган,
Зангада ороһондол зобонгүй,
Номгоншье, дошхоншье бурхадай
Номой янгые шагнан,
Номуун ёһоор эрьежэ –
Бурханай хотог олоно гү,
Бусажа гэртээ ерэнэ гү –
Бултадаа түрэлөө олоһой!!!

Декабрь, 2002.

Эсэгийн хүхэ

Эсэгийн хүхэ
Эсэшэгүй бэлэй,
Эсэгийн хүхын
Эри хурса бэлэй,
Эндүүрхые мэдэхэгүй
Эрид бэлэй
Эсэгийн хүхэ.

Эсэгийн хүхэ
Эзэгүй мүнөө болонхой,
Эндэ-тэндэ
Эзеез хүлээн хэбтэнхэй,
Эриньшье түгдэрэн,
Элэжэ байнхай
Эсэгийн хүхэ.

Эсэгийн хүхын
Эзэн болохоёо,
Эрииень хурсадаад,
Эшэлжэ барихаяа
Энэ гэртэм

Эрэ хүн түрөө –
Эрбэгэрхэн зээ хүбүүмни!

* * *

Хэндэ эмнинэбши – аниб-ониб,
Хэтын таабари холын мүшэн?
Хэзээ эмниһэн эмнеэншни
Хүрэжэ ерэнэб Газартамнай?
Сая жэлэй саана эмниһэншни
Ная хүрэбэ гү Газартамнай?
Үни заяанда хүнэн хүнэжэ,
Үгы болошонхойгши, холын мүшэн?

Декабрь, 2002.

Байрам - Али

Хара-Элһэн¹ далайн
Халуугаар жэгнэһэн дайдада

Байрам-Али яжа
Баригдаһан байгаа нэн хаб?

Султан-Санджарай мавзолей –
Сүл губиин эзэн.
Монголшуудай һамна татаһан
Мундуу зузаан хана.

Шулуун ханын забһараар
Шуран сүүбэн шоно
Хүнһөө айжа, амья
Хүлэйнгөө хурдаар абарна.

Тэнгэрийн тооноһоо наран
Тэб гэжэ буушоод,
Хажуудамнай байһан шэнги,
Халуу шатаан сорёно.

¹Хара-Элһэн – Кара-Кум.

Аман хатана гамгүйгөөр,
Амаа дэбтээхэн унданшые
Хүлхэн болоод мэтэр
Хуу дэгдэшэнэ хоггүй.

Бэеымни худахан соогуураа
Бусалжа эхилхэн шуһан
Дундаран шэргэжэ мэнэл
Дууһаһахань бэшэ юм гү?

Бөөрыем эмшэлээд, Байрам-Али,
Буряад орондом табиха гүш?
Үлэхэн шуһыемни али
Үрэххээд, ханаа амарха гүш?

«Танай Сибириин уларилһаа
Тад ондоохон ааб даа», -
Хонин томо папаахатай
Хоршогорхон туркмен үгэлнэ.

Ногоон хурьган сай
Ноормогүй эдешүүлэн уужа,
Ундаа харяан һуухадаа,
Улад зондонь баясахаш...

1974, 2002.

Шарлахан набшын дуун
(Баллада)

Хабарай найхан сагта
Халуун наранда жэгнүүлэн,
Нэмээхэн гайхааар задаржа,
Нэбшээндэ нэр-шэрхэн
Нэршэгэнэлдээ бэлэйлди.

Харабтар ногоон үнгэмнай
Хамаг толоор туяатажа,
Амитан бүгэдые баясуулан,
Алаг эрээн зүрхэндэнь
Алярхал түрүүлээ.

Өөһэдөөшье Наранда дурлан,
Өөдөөл, өөдөөл татагдаабди.
Дулаан элшээрнь эльбүүлэн,
Дуранай охиндо абтажа,
Дугташаабди тэрээндээ.

Мүндэртэй аадарта сохюулжа,
Мүльһэн хюрууда хайруулжа,
Үнжэгэн бээмнай хүдэржэн,
Үлгэн дэлхэйдээ амидархаа
Үсэдхэнөөр тэмсээлди.

Хубиржа мүнөө үнгэмнай
Хуааран шарлан байнабди.
Гажаран, гажаран мүшэрһөө
Гансата таһаран хийсэжэ,
Газарай хүрһэндэ шэнгэхэбди!

Сентябрь, 1971.

Хэнгэргэ

Саяанхан уулын энгэрһээ
Салгидан гараад Хэнгэргэ,
Хадые уруудан хатарһаар,
Хабсагайн эрмэгһээ адхараал.

Шууяатайгаар
шааяна шааюур,
Хүеэтэйгээр
хааяна хүүюур.
Шэмэрүүн үбэлэй жабарһаа
Шэнхинүүр уһые абарһаа
Мүльһэн хуяг дархалһан
Мүнгэшэ хаанахи дархан хаб?
Мүльһэн соогуур
шарьяа,
Мэлмэрэн хүүюур
шааяа.
Сошонгёор газарта бууһаар,
Солгёон дуугаа дуулаһаар,
Шулуунай дундуур Хэнгэргэ
Шууяатай харайна хэнгэргүй.
Уулын хүүхэн –
эрхүүдэй
Уулзахаа яараа
Эрхүүтэй.

Декабрь, 1974.

**Зуун наһанайнгаа хахадые тэмдэглэжэ байһан
зулгы хайрата эгэшэ – ЦЫЖИП БАЗАРОВНА НИМАЕВАДА**

Холоһоо сэнхирлэн манаран харагдааша
Холбоохон нютагые

Ярууна гэжэ мэдээрэйт.

Хододоо мийэрэн зондо харагдааша
Хонгорхон эхэнэрые эгэшэм гэжэ

таняарайт.

Холын үйлсэдэ гү, али театр соошье,
Холшорхон хүбүүд эгэшыем харахадаа,
«Хэдытэйбши»? гэжэ бүүхэн асуугаарайт,
Хэлэхэгүйл эгэшэм хэзээшье наһаяа.

Залуухан, сэбэрхэн, хоринхон тэдытэй
Зандаал ябана гэжэ ханаарайт.
Зэргэлэн ябааша сэбсэгэрхэн хурайха
Зэмэрхэжэ болохо – үлүү бү гараарайт.

Эгэшымни шабинар үһэнһөө олон,
Энеэбхилэн уулзажа, гарыень барихал.
Элдин нютагайнгаа зониие баясуулан,
Элүүр энхэ ябахыень юрөөхэл.

Атарлан сэнхирлэн холоһоо харагдааша
Аралтай нютагые Ярууна гээд мэдэгты.
Аягтай шогтойгоор айлшадаа угтааша
Абгаймни һууна – мэдэжэ абагты.

Эгэшэмни хододоо элүүр бай гэжэ,
Энеэдэ зугаатай, залуу байг гэжэ,
Элдинхэн дэлхэйдээ сэргэм сүршөөд,
Энээхэн духаряа битнай үргэһүү!

*Улаан-Үдэ хото, 1976 оной майн 1
Ц.Ц. ДОНДОГОЙ.*

ОРШУУЛГАНУУД

КОЛОМНОДОХИ ГЭРХЭН

(А.С.Пушкин)

Уран найханай литературада дуратайшуулнай ороной олонии-тэ болон дэлхэйн түрүү үзэлтэ хүн түрэлтэн агуу ород поэт Александр Сергеевич Пушкинай түрэнхэн үдэрые жэл бүри юниин 6-да тэмдэглэдэг. А.С.Пушкинай оюун бэлиг, тэрэнэй харуул найхан уянгата шүлэгүүд, ульгам жороо прозонь, хүнэй сэдхэлэй гүн нюусые тобойсо зураглахан трагединүүд – эдэ бүгэдэ уншагшадта тон дүтэ.

Агуухэ уран зохёолшын ходото гуурхан дороһоо мүндэлхэн яһала олон зохёол, тэрэ тоодо «Капитанай басаган», «Дубровский» гэнэн повестьнууд, «Бишыхан трагединүүд», «Полтава» гэжэ поэмэнь, мүн зарим шүлэгүүдын, үлгэрнүүдын буряад хэлэн дээрэ оршуулагданхай. Ахамад үеын элитэ ехэ оршуулагшад гэжэ тодорһон Д. Чернинов, Б. Абидуев, Ц. Галсанов, Д. Дугаров, Б. Санжин, һүүлэй үеынхид сооһоо Буряадай арадай поэт Н. Дамдинов болон бусад олон нүхэд агуухэ поэдэй зохёолнуудые оршуулжа, буряад уншагшадтаа бэлэг бариһан байха.

«Коломнодохи гэрхэн» гэжэ поэмэ һүүлэй үедэ хэгдэнхэн оршуулгануудай нэгэн. Энэ поэмээ А.С. Пушкин 1830 ондо Болдинодо намаржахадаа бэшэнхэн юм. «Коломнодохи гэрхэн» гэжэ поэмэ оройдоол 320 мүртэй. Гэбэшые энэ зохёол 8-8 мүрһөө бүридэнхэн октава гэжэ тусхай бадагаар бэшэгдэнхэй:

1-дэхи, 3-дахи, 5-дахи мүрнүүд адли рифмэтэй, мүн 2-дохи, 4-дэхи, 6-дахи мүрнүүдын адляар рифмэлэгдэнхэй. һүүлшынь хоёр мүрэй рифмэ мүн лэ адли. Жэшээн, хоёрдохи бадагай рифмэнүүдые абажа харая: болгохоо - голхороод, - голохоёо; урихалби - нурахалби - урьхалнамби; дэмыдэ - рифмэдэ.

Гадна энэ поэмэ ород хэлэн дээрэ табан стопатай ямбаар бэшээтэй (стопа - хоёр гү, али гурбан үеһөө бүридэнхэн хэмжүүр; ямб - хоёр үеһөө бүридэнхэн хэмжүүр, тиихэдэ сохилтонь 2-дохи үе дээрэ буудаг. Нэрлэгдэгшэ поэмэ соо стопа гэжэ үгы «таха» гээд оршуулагша хэрэглээ. Харин буряад хэлэндэ эли тодоор соносто-дог сохилтын үгы дээрэнхэ стопагай орондо бүхэли үгэ хэрэглэжэ, 5 стопатай ямбическа мүрые оршуулагша таба-табан үгэтэй бол-

гожо оршуулба. Юундэб гэхэдэ, буряад шүлэгэй ёһотой хэмжүүр хадаа үгэ гээшэ гэжэ зарим эрдэмтэдшые, поэдүүдшые хэлэдэг юм. Оршуулагша энэ ханамжые тон зүб гэжэ тоолоно.

Поэмэ соохи зарим геройнууд болон нютагай нэрэнүүд тушаа ажаглалта хэбэл:

1. Коломно гээшэ хуушан Петербургын заха байгаа. Тэндэ баяшуул бэшэ, юрын ажалша хүнүүд ажаһуудаг байһан гэхэ.

2. Покров - Коломнодо, Калинкинай хүүргэнээ холо бэшэ, Фонтанкада ойрохон оршодог байһан хүмэ. Сүлэлгэдэ эльгээгдэхэнээ түрүүн поэт тэрэ хүмэнһөө холо бэшэ байрлаһан байха юм.

3. Һүзэгтэй Шихматов - 1830 ондо монах боложо, үһээ тайруулһан поэт Ширинский - Шихматов тухай хэлэгдэнэ.

4. Эминэй зохёол - 1735 - 1770 онуудта ажаһууһан уран зохёолшо Ф.А. Эмин элдэб ушаралта ябадалые зураглаһан романуудые бэшэдэг байгаа. Мүн тэрэнэй хүбүүн Н.Ф. Эмин бэшэгэй маягаар сэдхэлэй уяралые зураглаһан романуудые бэшэһэн байха юм.

5. Графиня - эсэгынгээ обогоор Буткевич, һүүлдэнь графиня Стройновская болоһон эхэнэр. Үгыржэ эхилһэн бүлынһөө талые харалсажа, 18-тай байхадаа, 70-тай үбгэжөөлдэ хадамда гараһан намтартай.

6. Охта тээшэ хуурсагта хэгдэһэн бэень ябуулагдаа гээшэ - Охта хадаа Петербургын захада оршодог байһан хүдөөлүүлгын газар.

1

Дүрбэн тахата ямбһаа һөөл залхуурааб;
Дүүрэн болошоо тиимээр бэшэһэн шүлэгүүднай.
Үхибүүнэй зугаа болог. Ондоогоор залгуулаад,
Үнихэнэй октава бэшэхэ гэжэ тэгүүлээб даа.
Үнэхөөрөөшые, зохилдоһон гурбалжан абяе сасуулаад,
Үреэ моридтол, тэдэнээ табихаб шэнгинүүлээд лэ.
Ордоһото рифмэнүүд ханилдаг гээшэ намхантай;
Ожорхо хоёрын, гурбадахая хүлһөөнь татанхай.

2

Тэдэнээ жороолмо дардам харгытай болгохоо
Тэрэ бэээрээ юрын глаголыешые урихалби.
Тэрэниие бидэ холуур тойронобди голхороод,
Тиихэдээ яанабибди гэжэ танһаа һурахалби.
Һүзэгтэй Шихматовшые болёо һэмнэй голохоёо.

hүүлэй hүүлдэ бишье тэдэниие урьхалнамби.
Голохоһоо голшые хааха юумэгүй аад - дэмыдэ.
Глаголые элбэгээр оруулдаг болохомни рифмэдэ.

3

Эрэмдэгтэй болошоһон сэрэгшые гү даа, али
Эсэмхэй гэжэ хашан мориие голоһондол,
Сортоолхожо байгаад, тэдэниие голохоёо болин,
Союз, наречиешье шүлэгтөө абадаг болонтон,
Шүлэгөө бүтээхэ гээшэб, оруулан зали.
Шүлэгэйм рифмэдэ зохид үгэнүүд олдог лэ.
Үгын үешье сэрэгшэхэн гээшэ бшуу.
Үгэнүүд ямаршые наа хэрэгтэй - ерыт бушуу!

4

Эрэ, эмэ, эрсэшые - бүхы аялганууд!
Эршэтэйгээр ханхинан, шүлэгтэм хуу жагсагты!
Түбшэнөөр хүлөө гэшхээд, шэнхинүүлжэ аялгая,
Түбэрэлдэнөөр октава руумни орожо зогсогты!
hүрхэй ехээр шангархагүйб, уурлажа аяглаад,
hүрдэнгүй байгты, зүгөөр журам сахигты.
Дадажа бэе бээдээ, бурханай абаралаар
Дардам харгыда булта гарахабди табаралдаад.

5

Үгэнүүдээ шүлэг бүхэндөө бэхилээд тоборуулгаар,
Үлти сохюулаагүй, бүтэн сэрэгтэл сахин,
Дам дамыень дуугаарлан бүгэдыень нубарюулаад,
Дахуулжа шүлэгөө, hүртэй ябахада зохид.
Үе бүхэншни абаһаар харагдаха дорюунаар,
Үлхэмэл мүр бүхэншни баатартал бэхи.
Хэнтэй сасуулхаар гээшэб шүлэгшые зохёолтойнь?
Хэлыт манда - Тамерлантай гү, али Наполеонтой?

6

Энээхэн точкодо тогтожо амарад гээл даа,
Эндэнээ саашаа гүйлгэхэмнай ха гү нээрээ?
Табан тахата шүлэг соогоо, сэхыень даа,
Таһалдаха дуратай хүнби хоёрдохи дээрэнь.
Болохотой зөөлэн олбог дээрэ хэбтэбэшые, аяндаа
Болдог соогуур харайлгажа ябаһан мэтээр лэ,
Тэгшэ талын дунда хахалһан газараар
Тэргэтэй морёор гүйлгэнэндэл, хэлээе хазахаар.

7

Яахашье нэм даа, халта тиигээдшые үзэхэдэ?
Ябагаар ходо гэшхэлхэгүйш шулуун дээгүүр,
Али нааданда паркет дээгүүр хүрэхэдэн,
Али киргиз талаар гүйлгэлдэхэбди гээ гүт?
Холуур тойрон, үртөөһөө үртөө хүрэхэдэн,
Хотирон барин ябажа ябаһаар тэрээгүүр,
Мориндоо хоолшые үгэнгүй, сэхэ ерээбди
Москваһаа нааша зорин, Невагай эрьедэ.

8

Үреэжнишые үреэ юм даа, үзэгты дүтэлөөд!
Үндэр Парнасай жороошые тэрээндэм гартаа.
Үнөөхи Пегас хүлэг гэшээтнай үтэлөөл.
Үндэр Парнаста халаахай урган татаа.
Шүлэгэй бурхан хойшоо үни түригдөөл,
Шүдэгүй хүгшэдэй ёохорһоо шүүрэнгүй гартаа,
Шуналта классическа үндэрөө тэндэнь орхёод,
Шууяата дэлгүүртэ нүүжэ ерээл дохёод.

9

Гараа нугсараад, музамни, наашаа ерэлши,
Газаашаа гарангүй, шууянгүй эндээ нуугаарай!
- Үнихэншые бэшэ сагта, - гээд эхилээлши, -
Үбгэнөө үхүүлһэн хүгшэн эндэ нуугаа юм,
Наһаяа гүйсэһэн басагатай нэн гээлши,
Набтархан гэрын Покровто ошоходом байгаа нэн:
Урдаа үүдэтэй, хэрэлсытэй, гурбан сонхотой,
Утааниинь бур-бурхан өөдөө сорьёнхой.

10

Уржын сааддэр танилтаяа хоюулан нубаряад,
Үдэшэлэн тээшэ ошоо нэмди тэндэ.
Урсахан гэршые үгыл мүнөө нууридаа,
Үндэр, гурбан дабхар гэр - тэндэнь,
Һанаандам гэнтэ оробо гээшэ урилдаад:
Һамган басагантаяа газаагаа нуудаг нэн, эндэ,
Сонхо дороол - түлэг залуу ябааб даа...
Сохом тэдэмни амиды гү, ябаа ааб даа?

11

Үрсэмни уйтараад, гэнтэ һанаа алдабаб,
Үндэр гэрые ехэл дурагүйгөөр гэтэн,

Түймэрэй боложо, тэрэ гэрые галдабал,
Түжэгэнэн носоһон дүлые найшаахал мэтэб.
Зүрхэндэ шэнгэһэн зүүдэн халта һанагдабал,
Зүүгээр хадхаһандал байха; ухаандаш гэнтэ
һэргэн бадархал, газаагуур зайжа гарахадаш,
һэрюүндэ нүхэртээе гү, али гансааран ябахадаш.

12

Үсэд бодолоо үншэн хабһандаа дараад,
Үргэ, хэлээе хам зуугаад зүйтэй,
Досоонь шиигануур могойшые атираг амидыраад,
Доронь даражал шададаг хүн зүбтэй;
Хэлэнэй ута хүниие хосоргодог дараад,
Хэлэндэ нэрбүүлһэн хүн тэрэниие үзэлтэй.
Наһаяа эдижэ, нүгөө тээшээ зоринхойб,
Намайе сэдхэлээ зобохыем эмшэд хоринхой!

13

Хүгшөөдэй (тон лэ тиимэ түхэлэй шарай
Хэды хараа гээшэбиб Рембрандтын зурагта)
Оройбшотой бэлэй, нюдэндөө шэлтэй, ташарай.
Ори ганса басагыенш харахада - зурагтал:
Нэбтэ хараһан, мойһоншуу нюдыень анжарһайт,
Нэрһэнэй шүүһэ түрхиһэн шэнги уралдань;
Эминэй зохёол ходо уншаха дуратай,
Эрдэмдэ һураһан, тэрээндэ яһала уратай.

14

Гитарын хүбшэргэй яһала бэрхээр шэмхэлээд,
Гэмгүйгөөр дууладаг бэлэй жаа жуухан.
Үбэлэй үдэшэ пеэшэндэ няалдан зэргэлээд,
Үһээтэ намартаа самоварһаа сай гоожуулан,
Али хабарай шугы соогуур гэшхэлээд.
Арюухан хүүхэнэй дуулдагые шаан шуунхан,
Сэдхэл хүдэлгэмэ гунигтал олон дуунууды
Сээрлэнгүй оройдоо, тэрэ басаган дууладаг һэн.

15

Ямарааршые гоёожо, мииншые хэлээ һаамнай,
Ямшигһаа эхилээд, поэт хүрэтэрөө булта
Гунигтай дуунда угаа дуратайбди һаамайн,
Гуниг гээшэ ород дуунай гуламта,
Хойтынгоо буян тээшэ абаашадагууд, алимта.

Басагадта, музадамнай уйдхарай ольһон зохидог.
Баһа тэрэнь бидэндэшье һөөл зохид лэ.

16

(Һайхан басаганаймнай нэрэ Параша бэлэй гү?)
Һайрхая: угааха, оёхо, нэхэхые шадаха;
Хамаг гэртэхиеэ Параша жэншэд гүүлээгүй
Хаб яб гэтэр лэ дууһыень сахиха,
Гэршүүхын каша шанаха шүлэнэй һүүлээр лэ
(Гэртэхи ажалыень хамһаха гэжэ шамдаха
Тогоошон Фекла, һайн сэдхэлтэй хүгшэн,
Тоншье дүлии, мэдэрэлээ бууранги агша һэн).

17

Хүгшэрһэн эхэнь сонходоо һуужа дэглэгээд,
Хүлдөө тааруулан, оймһо нэхэдэг бэлэй,
Үдэш болохолоор, столдоо хаарта дэлгээгээд,
Үзэл үзэжэ, сэдхэлээ ханаадаг гэлэй.
Ганса басаганиинь гүйжэ үрдихэ дэлхэйгээр,
Хазаар моритойшуул үнгэрэг, али ябагаар -
Хараһан лэ байха, хёрхол һэн тусгаар!

18

Үбэлдөө сонхын остойбон эртэ хаагдаха,
Үдэшын харанхы болотор зундаа нээлгээтэй.
Сонходоо һууһан басаганда мүшэд харагдаха,
Соохорхон тэнгэриһээ хүлэмхи толоор эмнилдээд.
(Нэгэшье роман тэрээнгүй байдаггүй, харахада,
Нээрээл, тиимэ ёһо гуримшаа гэлдэнхэй.)
Үни заяанда эхынгээ хурхиржа хэбтэхэдэ,
Үхиниинь үшөөл удаан һара гэтэхэл даа.

19

Эрээн миисгэйнүүдэй гэр дээгүүр харанхыда
Эрьюусэлдэн шашхалдахые гү, али харуулшадай хуугай,
Хон-хон часай сохилтые шагнан анхаранхай даа.
Коломнодо һүни аалин намдуу, дуугай.
Хаа-яахан хүнүүд гэрһээ гарахадаа,
Харагдахадал гээд арилшаха, һүүдэрээ туугаад.
Заримдаа зүрхэнэйнгөө шанга, шангаар сохилхы
Залд гэнгээр хүүхэн шагнаархан зогсохол.

20

Үбэлдөө, зундаашье - амаралтын үдэр аргагүй
Үхинтээ хүгшэн Покровой хүмэ ошохо.
Тэндэ зон шэгээтэй - ехэ, багагүй,
Тэдэнэй урда хүгшэн гараад орхихо.
Мүнхэ наһа гуйдаг һэн гү, магадгүй.
Мүнөө тэндэнээ холо байрлахаар ошонгиб.
Сэдьхэлээрээ Коломно, Покров ниидэн ошодогби.
Сэнгэнгээ, амаралтада ородой мүргэл шагнадагби.

21

Һананаб - ходо ошодог бэлэй тэндэ
Һайхан нэгэ графиня (Һананагүйб нэрыень)...
Баян бүдүүн, залуугайнгаа түлэг дунда,
Бардам янзаар хүмэдэ орожо ерээд лэ,
Омогтойгоор мүргэхэ (омог солгёониинь - тэндэ).
Отол нюдэмни ошоод байха тэрээн руу.
Үнөөхи Параша тэрэнэй ойро байхадаа,
Үгьтэй дээрээ бүришье үгьтэй байхал даа.

22

Гоё нюдээ үнөөхи графиня үзүүрлэн,
Голоһон шэнгээр заримдаа хараадхиха басагыё.
Басаган дарууханаар мүргэжэл байха хүзэглэн,
Балай миин һамаарһан, наадаһан янзагүй,
Барһан зогсохо, тэсэһэн шэнги үзэгдэн;
Баян хатан тиихэдэн ямаршье масаггүй,
Өөрыгөөл хөөршөөхэ, шэнэ моодын хубсаһаа,
Өөрынгөөл гоёые мэдэрхэ тэрэ убсанса.

23

Ехэрхүү, ёһорхуу хүйтэн зангай жэшээ
Ехэ элеэр омог абариһаань тухайлхаар;
Зүгөөр ехэрхүү зангайн хажуугаар, жэшээн,
Зүрхэнэйн уйдхарые мэдэхээр бэлэй - ухай даа,
Тэрэл ушарыень таахаяа, бурхан хэшээг,
Тэрээн тээшэ нюдэмни шэрбэдэг хамнай даа.
Харин графиня хаанаһаашье мэдэхэ бэлэй,
Харюугүйгөөр дурлагшадай тоодо оруулжархёо бэлээр.

24

Нарин сагаан шарайтай, һайхан гэгдэбэшье,
Наһан залуу, наран эртэ байбашье,

Тоһондо умбажа, торгондо хүльбэржэ хэбтэбэшье,
Томоотой заяагаа гартаа баряад зайбашье,
Зуун долоон моодын хубсаһа үмдэбэшье,
Золгүй байгаал графиня, хэды нархайбашье.
Зүгөөр гэнэн хонгороор урдаһаатнай харааша -
Зуу дахин золтойл минии Параша.

25

Гүрбэл шэнгээр тархья тойруулан хадхаха
Гүрлөө хоёр гэзэгээ эбэр һамаараа,
Шэхэнэйн хажуугаар буржагархан үһэн сахаригтаха,
Шэнэхэн дурдамаа уруунь уяха - амаараа.
Хүзүүндэхи хэмэл шүрэнэ сэсэгээр хангалтаха,
Гэрэйн урдуур гвардеецүүд ходо гараха,
Гэнэн хонгор басагыг зохидшоон хараха.

26

Тэдээхэн хүрэг сэбэр хүбүүдэй ямарын
Тэрэнэй зүрхэндэ тон дүтэхэн байгааб?
Хэнииньшье хүдэлгэжэ шадаагүй аалам амарыень?
Хэлэхэнэ бэрхэтэй, гэбэшье харахабди баймга,
Харин даб дээрээ сэдхэлдээ амараар,
Хариин орон, Париж тухай булайгаар
Сэдхэлээ зобонгүй ажаһуудаг хэн үхин,
Сэхыень хэлэбэл, зүрхөөрөө сагыг ахин.

27

Гэнтэ уйдхар тэдэнэйдэ хүрэжэ ерэлэй:
Гэртэхи тогоошониинь халуун баниһаа гараад,
һалхи абажа хэбтэшэбэ - сайһаа эхилээд,
һахы һалаг аргалба элдэбын аргаар.
Нүгшөө Рождествогой урда һүни гэлэй.
Нүхэн гэртэнь хөөрхыг үдэшэн гаргаа.
Хуурсаг захилаар асарагдажа, Охта тээшэ
Хуурсагта хэгдэһэн бэень ябуулагдаа гээшэ.

28

Хүгшэрһэн тогоошоноо үгылжэ булта шаналба,
Хэнһээшье ехээр Васька миисгэй үгылбэ.
Томоотой хүгшэн өөрөө эдеэгээ шанаба.
Тогоошонгүй байхын аргагүй гэжэ үгэлбэ.
Басагаяа хүгшэн дуудаад, иигэжэ шангарба:
«Баһа нэгэ тогоошониин олоёл», - гэбэ.

«Үнэгүйгөөр олдохгүй юм гээшэ гү даа?
Үтэр хүршэнэрһөө һурагшалха гээшэ гүш даа”.

29

«Асуугаад ерэхүү, эжихэн», - гээд ошобо.
Амаяа боогоод. (Шонын хүлдэхөөр хүйтэн,
Саһан хахинаад, үбэл жабарлан хашаба.
Сагаан жабарһаа тэнгэри зэнхынэ һүйдтэй.)
Хүлээжэ ядаад Парашаяа, хүгшэн һажаба.
Хүлээжэ, гэрэйнгээ оёрто һуухада уйтай,
Оройхон болоһон хойно Параша ерэбэ:
«Олооб тогошониие», - гэжэ эхэдээ хэлэбэ.

30

Богоһо алхаад, түбэгшөөн дахажа оробо
Богони юбкэ үмдэһэн нэгэл үхин.
Гүрэгэр бээтэй, шарайньшые нюдэндэ торобо.
Гүбэрбэ мэндээ, хүгшэндэ хэды дохин,
Хубсаһаа шэмхэлэн, буланда тэрэ хоробо.
«Хүлһэ хэдые?» - хүгшэн асууба дахин.
«Хэдые үгэхээ танай мэдэхэ дуран», -
Хэлэбэ басаган даруугаар, амияа даран.

31

Басаганай харюуе һөөл һайшааба хүгшэн,
Баһа асууба: «Нэрэшни хэн барай?»
«Мавра», - гэхэн харюу үгэбэ түбшэн.
«Манайда байхаш, Мавруша. Залууш арай,
Эрэшүүлые намнадаг байхаш. Феклуша гэгшэм
Эгээл арбан жэлдэ... Мэхэлээгүй орой.
Үхиндэм, намда алба хэхэш маргангүй,
Үнэн сэхээр, мэхэ гохоёо гаргангүй».

32

Үглөө, нүгөөдэр үнгэрбэ аалихан һубаряагаар.
Үнөөхи тогошонһоо үрэ хэзээ гаратар...
Үлти һүрэшэтэр бусалгаха, үгы бол ураагаад,
Үлүү гаратар даһалжархиха, эбдэхэ амһарта.
Оёходоо, зүү барижа шадахагүй гараараа.
Огто анир гаранагүй, үгээ мартан,
Шадабаригүй байһанайнгаа түлөө зэмэ абахадаа,
Шадалаараа Параша оролдоод, яажашье ядалдаа.

33

Эхэ басаган хоёр амаралтын үглөөгүүр
Энхэ тайбанай түлөө мүргэхээ ошобо ха.
Гэртээ Мавруша үлөө; хүнндөө сүлөөгүй
Гэншэжэ хоноо, шүдэнэй үбшэн ушарба ха;
Арай амидыхан үнөөхимнай гэртээ үлөө юм;
Амтатай пирожно барихаб гэжэ гоншобо ха.
Нүмэ дотор зогсожо хүгшэн байтараа,
нүртэй ехээр гэнтэ хүрэбэ айдаһаа.

34

«Яатараа Мавруша пирожно барихаа ханааб?
Яагаа мэхэтэйхэн шэнгээр харагдаа бэлэйб?
Тэрэмнай манаа тоногшоб, тиигэбэлнь халааб!
Тэрьелшэхэдэнь, хаанаһаа тэрэниие олохо гэлэйб?
Амар байлгахаа болибол муу ханаам.
Алга маахам хайндэртэ байжа үзэлэйб!
Тиигэжэ ханахадаа, хүгшэнэй зүрхэн шэмшэрбэ.
Тэсэжэ ядахадаа, басагандаа иигэжэ шэбэнэбэ:

35

«Эндээ байлши, Параша. Айдаһам хүрэшэбэ.
Энэ бэээрээ ошоод ерэхэм гэртээ».
Хүнһөөш, юунһээш айһыень ойлгонгүй үлэшэбэ.
Хүгшэн дубжаанһаа унан алдажа мэгдээ;
Аюул болохые зүгнэнэн шэнгээр лугшаба
Амаараа зүрхэниинь бултаганан хара эгтээ.
Урсадаа ерэхэдэнь, Мавруша кухнида үгы.
Унталгынгаа таһалгада оробо - халаг-хухы!

36

Томоотойгоор нуугаад Парашын гэрэлэй урда,
Тогоошон басаган хюһажа байба нахалаа.
Хүгшэн сошоһондоо унашаба, бурханаа дурдан,
Хүгшэниие хараһаар, өөр дээгүүрнь алхалаад,
Хасарайнгаа мылэшье аршажа үрдингүй, хурдан
Гэгшээр гаража, нөөргөөшье эрьежэ харангүй,
Гүйжэ арилшаба тэрэнь нэе орогүй.

37

Мүргэлэй дүүрэхэлээр, Параша ерэбэ гэртээ.
Мэгдэнэн эхээ хараад, яаһыень асууба.
«Ах даа, Пашенькамни! Яагаа, Мавруша гэлтэй...»

«Алин бэ тэрэмнай, яагааб? Али усал гү?»
«Тогоошомнай... Мүнөө хүрэтэр досоомни жэгтэй».
«Тоолхотойгоор хэлыт, ойлгоногүйб. Мавруша гасаба гү?»
«Тонуулшан лэ! Гэрэлдэ хараад нахалаа абаа,
Тон лэ нүгшэһэн үбгэндэмни адляар - забаан!»

38

Парашын нюур улайгаа ха гү сошоод -
Палд гэтэр таамагаар хэлэхэ аргамгүй,
Харин Мавруша һүүл гэрээшэгүй ошоо,
Хахадшые сагаан хүлһэеэ абажа жаргангүй,
Үлүү юумэ хэжэшые үрдингүй үшөө.
Үнөөхиингөө орондо тогоошониие олоо гү маргангүй?
Тэрэниенъ би, сэхыень хэлэхүү, мэдэнэгүйб.
Түргөөр энээнээ дүүргэхэ гэжэ мэгдэнэлби.

39

«Дүүрээ гэжэ гү? Шоглоногта?» - гэжэ гайхабат.
«Дүүрээ, иигээд лэ дүүрээ», - гэбэ гэлэйб.
«Юунэйхи иимэ шууя татажа айлгабат?
Юунэйхи эндэ сэрэг татан хүлгүүлээб?
Одоо юундэ бээе магтан найрхабат?
Ондоо хэхэ юумэн олдоогүй бэлэй?
Ямар нургаал зохёол сооһоотнай гарахаб?»
«Яаралгүй хүлээгты, тэсэжэ үзэгты анхаран...

40

нургаалынь иимэ байна, минии нахахата,
нохор сагаанаа хянажа, миинтээр шахуу
Эдээ шанагшые хүлһэлхэнь аюултай хадаа.
Эрэ түрэхэн хүндэ юбкэшые шархуу.
нахалаа нэгэтэ хюнаха хэрэг гарахал даа.
нахалтай эхэнэрые дэлхэйдэ ологтылши хуу.
Одоо нахалаа хюнадагууд үгыл үнэхөөрөө...
Ондоо юумые бажуужа гаргахагүйш хөөрөөнһөөм».

АРБАН ХОЁР

1

Сагаан саһан.
Харалган һалхин.
 Самнана һалхин!
Хүл дээрээ хүн тогтоногүй.
Хүрьһэтэ энэ дэлхэй дээр
 Самнана һалхин!
Саһые эршэгьдэнэ
Самнагша һалхин,
 Саһан доро - елүүр.
Халтирхай угаа,
Хараһаар байтар, унаа
 Тад гэдэргээ тангайн баарма!
Арангаһаа арангада
Аргамжа татаатай,
 Аргамжа дээрэнь плакат үшөө:
«Засаг түрээз залагты Суглаанда!»
Тэрэниие обёороод хүгшөө
 Тэнсэлгүй шангаар гэгэбэ:
Энэ ехэ бүдөө
Энэ плакадта юундэ үгэбэб?
Хүл нюсэгэн хүүгэдтэ
Хүлэй орёолто хэгдэхэ һэн,
Хүн бүхэн нюсэгэн ха юм!

2

Бушаганана һалхин,
Бударна саһан.
Арбан хоёр хүн
Ахина - саһые талхин.
Хара ременьтэйл - буунуудынь.
Харанхы сооһоо анилзаа галнууд...
Хүлдэхэ болоһон улаан гарнууд.
Бүүбэнын түйсэ няахаар
Бүгдэгэр нюргандань!
Хэрээһэгүй эрхэ сүлөө
Хэр туйлахаб үглөө?

Хэлсээнгүй, хэрээһгүй
Хабтагар уусатай
Хаанта Россие
Хамая саашань!
Хаяял - хэрээһгүй...

3

Улаан гвардида,
Улаан гвардида
Ашата хүбүүднай
Алба хэхэээ түргэлөө,
Ами наһаяа үргэхөө!

Гашуудал,
Гашуун уйдхар,
Гашуунш бол,
Амтатайл даа,
Ажамидаралай дуунууд!

Хахархай дэгэлтэй,
Хангирхай сэмгэтэй
Австриин буунууд үшөө!
Бүхы буржуйнуудые
Булахаяа
Түбиие дүүрэн
Түймэр табихабди -
Бурхан маниие үршөөг!

4

Саһан шуурган шэдэлэй,
Сагаан хүлэг самналай,
Катя Ванькатай ниидэлэй,
Оглёобонь ялараа
Онигор зайн галаараа...
Оро бодогүй мухаряарай!..

Сэрэгшын боро шинельтэй,
Сиилэгэр тэнэг шарайтай,
Хамар дорохи
Хара һахалаа эмэринхэй,
Эмэрижэл һуугаа,

Эмхигүйгөөр шогуудаа туугаа...
Үргэн ээмтэй Ванька!
Үгэ хэлэндээ - баанти!
Тэнэг үнөөхи Катияа
Тэбэрижэл нуугаа, наадахияа...
Сагнайн, сагнайн энеэхэдэнь,
Сагаан шүдэниинь субадтал...
 Ай даа Катя, булсайжа,
 Айхаар хасарынь пулсайжа...

5

Хүзүүнэйшни шарха, Катя,
Хүсэд эдэгээдүйл даа, Катя.
Хүхэн дорошни хюмһанай сараа
Хүндүүлхэй урьяһаараа!
 Харахада - хүлшни гоёхон!
 Хатаралши хана сорьётор!
Сагаан кружева
Самсаараа ябажал, ябажал бай!
Сэрэгэй ноёдтой гүйлдөөлши, -
Сэнгыш даа, гүйлдыш даа!
 Сэнгэжэл бай, сагаа гээн!
 Сээжэдээ зүрхэншни ёг гээ!
Хулмагар офицерые һаналши -
Хутагаһаа тэрэшни зайлаагүй...

Мартаа гүш даа, бүлсыжэ?
Мартамхай болоогши сиилыжэ?
Тэлэрхэй тархья болголши,
Тэбэреэд хажуудань хэбтэлши!

Миндаһан оймһоороо золголши,
Мянган шоколад зооглоолши,
Юнкернүүдтэй сэнгэдэг байгаалши,
Юрын сэрэгшые шэлэбэгши:
 Гэмтэ нүгэлөө хэжэл яба,
 Гэнтэ досоош гэгээрхэ аалам?

6

Хатарша урдаһаань
Хатаржа ябаа,

Хашхарна, хуугайлна
Халамгай жолоошон...
Хабаяа олоолши...

Байлгыш морёо, хаана зорёош:
Байза, Андрюха, зорёон
Хүрэжэ араһаань,
Хуулажархи арһынь!..

Тах-трах!

Таршаганаа буу!
Огторгой өөдэ
Орьёлоо саһан-тооһон!..
Огторгойһоо буу!

Түргэлүүр жолоошо Ванька
Түргэн тэрьедээ!
Шабхаа дарыш,
Шагаангүй буудыш!

Трах-тарарах-тах-тах!
Тарайса буудуулжа амарааш.
Харыш һанаатайл хүнэй хүүхэндэ!
Байгаарайлши, мээл,
Байра дээрэш хэбтүүлхэб!

Тонилбол, нохойшни.
Толгойеш - туулган тобшохоноор!
Үглөөдэр тоншохолби!
Үйлыеш үзүүлхэлби!

Алим Катька?-
Анираа хатаа, халаа!
Тархья сооро буудуулаа,
Тарайгаа!
Хэр баяртайбши, Катька? - Аниргүй...
Хэбтыш даа, зоболго, саһан дээр!..

Дайшалхы алхамаа татагты!
Дайсадаа бүүхэн мартагты!

7

Арбан хоёрнай дахяад
Алхалан бушуу дабхяа.
Нюргандань - буу харуулшан.
Нюураа харуулнагүй алууршан...

8

Түргэдхэн алхамаа
Түргэхэн алхалаа.
Туранхай хүзүүндэнь пулаад

Туляана, үргыень тулаад...
- Яахадаа, нүхэржөөн,
Ядаруу шэнгибши?
Яратаа гү даа шэхэншни?
- Хамараа, Петруха, ханжуулаад,
Хайранхан Каткаяа
Хайрлаба гүш даа?
- Ээ даа, тэрээхэн үхиндэ
Эгээл дуратай нэм, нүхэдни...
Харанхы хүнээрээ тэрээнтэй
Хам тэбэрилдэгшэ бэлэйбди.

9

Баруун ээмдээ мэнгэтэй,
Бараг дорюун зантайхан,
Хоёр нюдэниинь галтайхан,
Хорошьегүй наа, мэхэтэй, -
Алдаалби хайран үхинөө,
Алаалби
Атаа жүтөөндөө...
Ах!
- Харалши энээхэн шолмоёо -
Хаагалба - уһан нюдэн лэ!
- Намган болобогши, Петька?
Һалга уйгаа, һалга!
- Бариш нюргаа сэхээр,
- Барилши бээе, гайхаад?!

- Тархиш эльбэжэ байхаар.
Тархишье, сагнай - алга!
Манхуун тархяараа үнды!
Яаруу алхамаа Петруха
Яаралгүй болгоодхибо...

Тархяа сагнайн үргөөд,
Табжархай болгоод үргөө.

Э-ээ-х, эх!
Энээхэн наһандаа хүхилгэн
Эгээл нүгэлтэй бэшэхэн!

Үүдэнүүдээ хүшэгты,
Үргэлжэ тонуул - бү тэсэгты!
Амбаарнуудаа нээгты!
Архинуудаа хэшээгты!
Үгьтэй шархитан
Үргэлжэ архидаг!

10

Шуухирна галзуу шуурган,
Шуурган, шуурган!
Дүрбэн алхамһаа сааша
Дүтэ юуншье үгы - шуурган.
Огторгой хүрэтэр
Орьёлбо шуурган...

- Бүтүү бордоһон -
Бурхан абара!
- һөөлөөр Петька
Һүүс табиалши -
Һүзэгтэй болооб гэнэгши?
Алтарһан иконош
Абарһан юм аал?
Мэдэрэлшни
Мэргэн бэшэл даа, - будуу,
Мэдыш даа, хэһээ гарааб?
Шуран Катиин дуранһаа бүтүү
Шуһадаа бэшэ аалши гараа?

- Дайшалхы алхамаа татаарай!
Дайсад хажуудашни - таагаарай!

Хүдэлмэришэн арад - урагшаа!
Хүндыень хэн баригшааб!

11

...Бурханай нэрэгүйгөөр арбан хоёрнай
Булта алас руу алхалаа.
Юунһээшье айхагүйнүүд,
Юушье хайхархагүйнүүд...
Булад шабхатай
Буунуудынь
Буудана таамагаар...
Бордоһотой мухар гудамжа руу
Буудахаяал мэдэнхэй...
Хүбэн зөөлэн
Хүр сооһоо
Хүлөө татахань бэрхэтэй...

Улаан туг намилзаа,
Улхархай бүтүүлэн намилзаа.

Жэгдээр алхамууд
Жэргэнээ.
Хоротон дайсан һэрезд,
Хоро шараа турьяхал...
Бордоһон нюдыень шабхадаа,
Боро хараанааршье,
Борлонги үдэртөөшье...

Ажалша зон урагшаа,
Алхалаад жэгдээр туршаа!

12

Гүрэнэй хүнүүд алхалаа,
Гүндүү татаал алхамаа...
- Үшөө хэн бэ тэндэ
Үтэр - наашаа, наашаа!
Энэ һалхин улаан туг
Эршэдүүлээ - наадаад...

Урдмнай мҮльһэн хүр,
- Гара наашаа хүрһөө!
Үлэн нохой гараад хүрһөө,
Галгиба дахалдан хүрэнһөөр...

- Бужуурһан нохой,
Бушуу тонило.
Үлгэхэб жадын үзүүртэ!
Үзүүлхэб, юумыеш зольбо!

- налан соёро бужуута,
налгаахаб жалдаар бушуугаар!
Хуушан дэлхэй муу нохойшуу.
Холодо, нохой, хойшоолши!

... Үлэн шонодол һүүлээ хабшаад,
Үүдэн шүдөө ирзайн дахалдаа...
Үлэн нохой дааранхай,
Үрзэгэр һүүлээ хабшанхай...
- Үшөө хэн бэ тэндэ?
Үгэлши тэмдэг!
- Хэн даллааб улаан тугаар?
- Хэн бэ - харанхыл даа угаа!
- Гэрнүүдэй саагуур хоронгёор
Гэшхэлнэ нэмээхэн - зорёон гү?

- Барихаб шамайе заатагүй,
Бэээ тушаалши - наатангүй!
- Бушуула, нүхэр, гара -
Буудажа орохобди - хара!

Трах-тах-тах! Суурьян
Тарабал даа гэрнүүдээр...
Гансал саһанай самарьян
Гансаараа.

Трах-тах-тах!
Трах-тах-тах...
...Гүрэнэй хүнүүд алхалаа -

Гүлдын, үлэн нохой дахалдаа,
Шуурганай саагуур харагдангүй,
Шуһандал улаан тугтай
Дайруулангүй номондо орой,
Дайлуулангүй хүни орой,
Субадай бутархайдал
Саһан соогуур хүнгөөр -
Сарюун шэгтэй,
Сагаан мүнгэн титимтэй
Саб гэтэр гэшхэлээ
Сардамал Иисус Христос!

***Бэшэгдэхэнийнь - январь 1918.
Оршуулагдаһаниинь - февраль 2007.***

Ц.Ц. ДОНДОГОЙН ШАЖАН МҮРГЭЛ ТУХАЙ БҮТЭЭЛНҮҮДНЭЭ

Далай ламын магтаал

хүг. Юрий Ирдынеевэй

үг. Цырендулма Дондогойн

Оройн шэмэг Зонховын
Одон доро мүн­дэл­һэн
Далай лама багшамнай,
Дахин эрьен, морилбот.

Дабталга:
Боди сагаан сэдхэлэй
Бодол мандаа түхөөһэн,
Зургаан алтан үзэгэй
Зүрхэн тарняар адислаат.
Арьяа баала ом маа ни
Бадмай хум! (3 дахин)

Үлгэн түби дэлхэйдэ
Үлзы хутаг үршөөжэ,
Сэдхэл ханаа арюусхан
Сэсэн номнол айлдажа...

Дабталга

Бурхан багшын суртаалай
Бодисада болоһон,
Даяан ехэ эрдэмтэй
Далай, Тандаа мүргэмэй.

Дабталга

ОРОЙН ШЭМЭГ ЗОНХОБО

Богдо Зонхобо

1990 оной юниин 8-да Зандан Жуугай марафон Яруунада болоо хааб даа. Түгэсхэл дээрэнь Эгэтын дасанай шэрээтэ – Доржи лама түрүүтэй эндэһээ ошоһон ламанар «Мэгзэм» уншахадаа, хоёрдохи мүрөөнь эхилээ бэлэй.

Һүүлдэ мэдэхэдэм, тус «Мэгзэм» анхан табан мүртэйгөөр зохёогдоһон юм байгаа. Теэд тэрээхэн 5 мүр соонь юун тухай хэлэгдэдэг юм ааб гэхэн таабаритайхан бодол намай тамалжа эхилбэ. Энэ асуудалтайгаар үбгэдтэ хандахада, балай урагша абажа үгэнгүй:

– Юрын хара зоной мэдэхэ ёһогүй юумые мэдээд яаха гэбши? – гэзэ һэн. Юрын «хара» зон юундэ «Мэгзэмэй» удхые мэдэхэ ёһогүй юм? Бурханда мүргэхэ гэзэшэ имагтал мухар хүзэгөөр хизаарлаха ёһогүй, бурханай сурталай уг удхые шудалагты гэжэ Гэгээн түрэлтэ Далай-лама тэрэ ерэхэдээ, баранда номноно бэшэ һэн гү?

Тиигээд нангин шүтээнүүдэй юрын мүргэлшэн шэнгээр хубсалжа, Түбэд орон ошожо шэнжэлһэн суута эрдэмтэн Г. Ц. Цыбиковэй «Шэлэгдэмэл зохёолнуудай» («Наука» хэблэлэй Сибирийн таһаг, Новосибирск, 1981) 2-дохи боти соо Богдо Зонхобын намтарта хабаатай зүйлнүүдые үзэжэ байтараа, «Цзонхава и его сочинение» Лам-рим-чэн-по» гэхэн зохёол соонь «Мэгзэмэй» мүр бүрийн ород оршуулгые оложо хүхибэб. Энэ оршуулгые Г. Цыбиков «Монголой дасан хийдүүдэй ба буддын шажанай санаартанай ажаһуудалай очеркнүүд» гэхэн А. М. Позднеевэй номһоо абаа юм байна. Гэхэ зуура энэ оршуулгын шанарые Г. Ц. Цыбиков шүүмжэлһэн гэжэ ботиин ажаглалта соо хэлээтэй.

«1400-гаад онуудта тэрэ (Зонхобо – Ц.Д.) ламануудай дунда онсо илгаржа, өөрынгөө багша лама Ремдабада зорюулһан табан мүртэ шүлэгһөө бүридэһэн магтаал зохёожорхиһон юм», – гэжэ Г. Цыбиков бэшэнэ. Харин Ремдаба багшань тон ехээр аягүйрхэжэ, үгэнүүдыень хубилгаад, Зонхободо өөртэнь зорюулжархиһан юм байгаа. Тэрэнь түрүүн 4 мүртэй шүлэг-магтаал байһан байна. Хожомынь тантристнууд тэг дундань нэгэ мүр нэмэжэ, табан мүртэй магтаал болгоһон гэнэ. Тэрэнь хадаа мүнөөнэй «Дудбун малүй жомзод Самбай-даг» гэхэн мүр байгаа ёһотой.

Гэхэтэй хамта ород оршуулгада түбэд хэлэн дээрэ уншагда-
даг мүнүүдэйн хуури байра нэлгэгдэнхэй гэхэ гү, али оршуулга
хүүлхээ эхилхэн байна. Энээнине яагаад ойлгобош гэхэдэ, «Миг-
мид зээвай дэрчэн Жанрайсиг», – гэжэ 5 муртэй мэгзэм эхилдэг
шуу. Харин Жанрайсиг гээшэмнай Арьяа-Баала (Авалокитешва-
ра) бодисадын түбэд нэрэ ха юм даа. Харин мур бүриин энэ ор-
шуулга соо эхинэй мур гурбадахи болоод байна. Тиихэдэ Богдо
Зонхобын өөрын – Лобсан-Дагба нэрые дурдаһан хүүлшын мур
– «Лобсан-дагба шавла солбандэв» гээшэн ород оршуулгада
түрүүшын боложо оронхой. Түгэхэлэй мурэй урда ороһон «Ган-
жан хайвай зүгжэн Цзонхава» гэнэн үгүүлгэ хоёрдохи мур болгог-
дон оршуулагдаа. Бүхы оршуулгыень эндэ харуулая:

«Поклоняюсь стопам Лобсан-Даг
(прославившегося умным),
Цзонхавы, высшего украшения
тибетских мудрецов,
Авалокитешвары, великого клада
непостижимого милосердия
Маньжушри - знающего начисто все.

Затем тантристы прибавили в середине стих:

Хозяйства тайного (Ваджрапани), победившего
всех полчищ бесов».

Жамбай-ян гээшэ Жамьян (Манжушри) болоно. Самбаи-даг гэ-
эшэн Очирвани (Ваджрапани) юм гэнэ. Очирваниин түбэд нэрэ
Чагдар гэжэ Г. Цыбиков зааһан байна.

Энэ мэтээр бодомжолоод, «Мэгзэмые» өөрынхээрээ оршуул-
жа туршааб. Юун болоо юм, мэргэшүүл шүүмжэлнэ бээ:

Мэлмы нээһэн мэшээнгы Жанрайсиг,
Мэдэл бэлигэй эзэн Жамьян,
Олон ада шүдхэр дарагша Чагдар –
Оройн шэмэг болоһон Зонхобо –
Лобсан-Дагбын үлмыдэ мүргэмэй.

Томо ехэ бурхадтай – Арьяа-Баала, Манжушри гэгшэдтэй
(хүүлдэн тантристууд Очирваниие нэмэлсээ гэнэбди) адлид-
хажа, Ремдаба багшань шабияа иимэ үндэрөөр сэгнэн магтаһан

байгаа гээшэл даа. Мэндэ ябахадаа, иимэ үндэр бодисада бур-хадтай, сахюусадтай жэшэгдэхэ хубида үсөөхэн гэлэн санаартан хүртэдэг бээ.

Богдо Зонхобо хадаа 6-дугаар рабжуунай гал улаагшан тахья жэлдэ арбадугаар нарын 10-да энэ дэлхэйдэ мүнлэлхэн намтартай. Европын литэдэ оруулбал, 1357 оной намар түрэнхэн болоно.

Эсэгэнь Мал угай хүн, Дарахаче-Лумбунге гэжэ нэрэтэй байгаа. Эхэнь Шинмо-Ачой (Шинмо-Зачой) гэжэ нэрэтэй байһан гэнэ. Эсэгэнь Зонхо (Цзонха) гэжэ Зүүн Түбэдтэ оршодог нютагай хүн байгаа. Энэнь буряадаар оршуулбал, «Мангирта» гэжэ үгэ болохо. Тиигээд хүбүүнэйн нэрэ нютагайнгаа нэрээр Зонхобо (Цхонкапа) гэжэ алдаршаһан болоно.

Тоонто дээрэнь хожомынь сагаан зандан модон ургаад, набшаһад дээрэнь зуун мянган зураг, холтоһон дээрэнь үзэгүүд бии болоһон тухай домог нютагаархидайнь дунда хэлсэгдэдэг байгаа. Зонхобын түрэнхэн тоонтодо хожомынь суута Гумбум хиид баригдаһан юм.

Зонхобын шаби, сурталыень халан абажа үргэлжэлүүлхэн Кхайдуб-Гэлэг-Балсан багшынгаа намтарые бэшэхэдээ, Зонхобо хадаа эсэгынгээ зургаан хүбүүдэй дүрбэдэхинь байһан гэжэ занхай. Хоёртойхон энэ хүбүүень лама Дондуб-Ринчен эсэгэнэнь эрижэ абаад үргэнхэн, тэжээхэн, хургаһан номтой.

Гэгээн түрэлтэ Чойджи-тон-римбүүшэ Зонхобын багша байһан юм байна. Тиихэдээ зааһан багшанарыньше үндэр бэлигтэй, өөрөөшье Богдо Зонхобо түрэлхиин бэлиг түгэс хүн байгаа гээшэ ааб даа.

Зонхобын 16-дахи наһандаа ябахада, Дондуб-Ринчен Түбэдэй гүн руу хүбүүе хуралсалда эльгээхэ гэжэ шиидэбэ. Хүбүүньше дуратайгаар зүбшөөбэ. Юуб гэхэдэ, мэргэшүүлэй олон лэ байһан газарта ошохо дураниинь хүрэдэг байгаа. Тиигэжэ үргэмэл эсэгэнь хүбүүе харгыдань түхээржэ, захья заабари үгэнхэн түүхэтэй.

Түбэдтэ 5-6 жэл соо нураха зуураа, буддын сурталда сэдхэлээрээ тэрэ шунаһан байгаа. Үнгэрхэдөө, уулзахаа Амдо ерэхыень түрэнхэн эхынгээ захихада, нютагаа бусахагүй гэжэ хатуугаар шиидэнхэн юм гэнэ. Бодото юумэнэй мүнхэ буса, хэндэшье туһагүй байхада, имагтал Бурхан багшын зарлигнаа ондоо хэрэгтэй гэхэ гү, али эхэ зургаан зүйл хамаг амитанда туһатай ондоо юумэ үгы байна гэжэ сэдхэхэндээ, эжынгээ захяада харюу болгон, өөрынгөө дүрье зуража эльгээгээд, намтай уулзабав гэжэ ханахые захиһан түүхэтэй.

Удаань Зонхобо хуралай хэсэлгэ хэжэ, олон ондоо сүмэ хиидүүдээр ябажа эхилбэ. Тиигэжэ эрдэм мэдэлгээ зүгээр үүсгүүлэн байна. «Хиидүүдээр хэсэжэ, бурханай эрдэм номой хэсээл гарахан тухайнш уншахадаа, Зонхобо байгаагаар абахан дунда зэргыншье бэлигтэй байхан байбал, нилээдгүй томо эрдэмтэн болохо ёготой нэн гэжэ эзэлүүдгүй ойлгонош», – гэжэ Г. Ц. Цыбиков бэшэһэн юм.

Иигэжэ хуралай хэсэлгэ хэжэ ябаха үедөө 25 наһандаа Урда Түбэдэй Ярлун-Намчжал гэжэ хиидтэ тэндэхи үндэр зиндаата ламанарай нюур дээрэ буддын ехэ гэлэн багшын үндэр санаарта (аягха тахимлиг) хүртэһэн байна.

Тэрэ үедөө Зонхобо шүлэг зохёолго тухай, хэлэнэй найруулга тухай, эмшэлэлгэ болон тоо бодолго тухай юрэнхы эрдэм дууһыень шудалжа үрдийн байгаа. Хурса мэргэн, оролдосо хайтай байһыень анхаржа, мэргэжэл түгэс эрдэмтэ ламанар гайхалдадаг байхан гэхэ.

Гэбэшье Зонхобо нуралсалаа энээгээр хизаарлаагүй, 25-наа 29 наһан хүрэтэрөө Цегунтан хиидтэ (Насада ойро оршоһон) үлэжэ, Түбэдтэ бии байхан «Ганжуур» болон «Данжуур» соо ороһон бүхы зүйлнүүдые шудалаа. Тиигэжэ 30 наһан хүрэтэрөө буддын шажанай философи гүйсэд ойлгожо абаба. Тиихэдэ мэдээжэ энэдхэг эрдэмтэдэй: Дхармакирти, Нагарджуна, Арьядева, Шантидева, Чандракирти, Асанга, Васубандху гэгшэдэй зохёолнуудые үндэһэн болгон, логику, парамит (бараамид), абхидарма гэхэ гү, али тодо хуули гээшые ухаандаа болбосоруулжа абахан байна.

Гушан нэгэн наһандаа буддын сурталые Зонхобо нилээдгүй хайн мэдэхэ болоод, Майдариин зохёол гэжэ суурхадаг, үнэн дээрээ Асангын бэшэһэн «Абхисамаяламкара» («Үнэн ойлгомжын шэмэг») гэхэн зохёолдо тодорхойлолто бэшэжэ, «Алтан эрхи» гэжэ нэрлэһэн байна. Тэрэнь бараамид гээшые элирхэйлхэ талаараа эрхим зохёол гэжэ мүнөөшье сэгнэгдэһэн зандаа.

«Ганжуурай» болон «Данжуурай» хуби болохо судар шудалһан хойноо Зонхобо үндэһэн гэхэ гү, али тантра гээшые үзэхэ гэжэ шиидэһэн юм гээд, намтаршадын онсо тэмдэглэнэ.

Зонхобо

Тантра гээшэ «Ганжуурай» хуби, мистицизмын суртал болоно. Энэ хадаа захадаа хүртэшэгүй ехэ эрдэм мүн. Гэхэ зуура буддын суртал хоёр хүлгэн – ехэ хүлгэн (махаяна), бага хүлгэн (хинаяна) боложо хубаардаг гэжэ мэдэнэбди. Ехэ хүлгэн хадаа 2-дугаар зуун жэлдэ хубилган шэнэлэгдэһэн суртал мүн, тэрэ хадаа Хитадта, эртэ урдын Түбэдтэ, Япондо үргэнөөр дэлгэрһэн түүхэтэй. Бага хүлгэн гээшэнь манай ээрын урда тээ III зуун жэлдэ бүрилдэһэн суртал, Сиамда, Вьетнамда, Шри-Ланкада, Бирмэдэ дэлгэрһэн юм.

Зүгөөр Хойто зүгэй буддистнууд тантризмые онсо хүлгэн гэжэ тоолодог. Тиимэһээ буддын сурталда гурбан хүлгэн болоно гээшэ. Дээрэ дурсагдааша ехэ хүлгэн (махаяна), бага хүлгэн (хинаяна) болон тантрын гэхэ гү, али тарниин хүлгэн (мантраяна, ваджраяна) гэжэ ойлгонобди. нүүлшынхиинь түбэдөөр дорджэ-тэгпа – Ваджрын (Очирой) гэхэ гү, али алмаз хүлгэн гэдэг. Энэдхэгэй хойто буддизмда энэ хүлгэн хожом бии болоһон байна. Энэ сурталай ёһоор тусхай тарниин хүсөөр лэ алибаа юумэ туйлаха, абарал ерүүлжэ, тогоологсон шанар оложо болохо юм.

Түбэд орондо мантраянын сурталые агууехэ Падмасамбхава (буряадаар Бадма-Самбаава) VIII зуун жэлдэ дэлгэрүүлһэн түүхэтэй. (Ваджраянын сурталые Буряад орондо шэнжэлһэн хүнүүдэй нэгэн гэхэдэ, Бизья (Бидия) Дандарон байгаа. Зүгөөр тэрэнэй шэнжэлһэн зохёолой багахан хуби тон наяхан 90-ээд онуудай ехээр Улаан-Үдэдэ шабинарайнь ашаар барлагдажа гараа).

Илажа түгэс нүгшэгсэн бурхан багшын бүхы бүтээлнүүдые үзэхэ гэжэ Зонхобо эдир залуу наһанһаа эрмэлзэһэн хүн байгаа. Тиимэһээ тантрые шудалха гэжэ хүсэһэниинь ойлгосотой.

Эрхим мэргэдэй, илангаяа Умапа гэжэ Маньжушри бурхантай золгодог санаартанай ашаар хогоосон шанар гээшые Зонхобо эрхим найнаар мэдэхэ болоһон байна. Хогоосон шанарай уг удхые ойлгобол, энэ юртэмсын зоболонһоо хахасажа, бурханай хутаг олохо зам нээгдэхэ жэшээтэй.

Бурхан шажанай эрдэм бэлигтэ найса хүртэжэ, нилээдгүй мэргэн болоходоо, Богдо Зонхобо шабинартай болоһон байна. Уһан хара бишэн жэлдэ гэхэ гү, али европо литээр 1392 ондо Зонхобын сурталые баримталһан найман хүн гулидаба. Энэнь шэнэ ёһоной шэглэлэй эхин бэлэй. Шабинарайнь тоо бага багаар нэмэһээр, 5 жэлэй үнгэрхэдэ, гушаад хүн болоод байгаа.

Зонхобын алдар соло хаа хаанагүй дэлгэрбэ. Дүшэн нэгэ хүржэ ябахадань, Дарма-Ринчен гэжэ лама тэрээндэ ерэнэн гэнэ. Хожомын энэ лама Галдан хийдтэ Зонхобын орлогшын нангин шэрээдэ хууха заяатай байгаа.

Эгээл энэл үедэнь Ремдаба Зонхободо магтаал зорюулхан байна. Түбэдэй гол хийдүүдэй, онсолбол, Санпу, Дэвичжан, Гунтан, Гадон, Чжормолун, Зулпу сүмэнүүдэй шэрээтэнэр Будаланай (Потала) ордондо сугларжа, Зонхобоһоо номнол шагнадаг байгаа. Будалан гээшэ тэгшэ газарта бархайһан хабсагайлиг хада. Тэндэ Түбэдэй ниислэл һаса (Лхаса) оршодог. 1959 оной февраль болотор Будаланда Далай-ламанарай ордон байһан гэжэ мэдээжэ.

Зонхобо хадаа судар болон тантра номнодог болоо. Тиихэ мүртөө олондо туһалдаг ламые хүндэлхэ гээшые гол дүрим болгоһон үүргэтэй. Зүгөөр лама хүндэ үндэр эрилтэнүүдые тэрэ табидаг байһан гэнэ.

Модон хүхэ бишэн жэлдэ (1403 ондо) Радэн хийдтэ хуугаад, Богдо Зонхобо «Ламрим» («Мүрэй зэргын хуряангы» гэжэ монголоор оршуулһан байна) гэжэ зохёолоо бэшэжэ эхилһэн түүхэтэй. Энэ зохёолой удха шанарые эрдэм бэлигтэн үндэрөөр сэгнэдэг байна. Өөрынгөө томохон энэ зохёол тухай Богдо Зонхобо наһа барахынгаа урда иигэжэ хэлэһэн гэдэг: «Ерээдүйн шэнжэлэгшэд намайе хараагүйбди гэжэ голхорхо болбол, минии хоёр түрэлэй боди мүрэй шатые уншуужаг: энэнь намтай золгоһонтой адли болохо. Би энэ ном соогоо наян дүрбэн мянган номой согчис найруулһанби. Намтай харалсаашье наань, би энэ зохёол соогоо хэлэһэнһээ үлүү хайн юумэ хэлэхэгүй нэм». Энэ үгыень дурнын асуудалнуудые шэнжэлдэг байһан эрдэмтэн, академик В. П. Васильев зохёол соогоо дурдаһан байна. (Васильев В. П. «Буддизм», III хуби, Санкт-Петербург, 1857).

Бурхан шажанай суртал дэлгэрүүлэгшэ энэдхэг багша Джово-Атишын «Боди мүрэй зула» гэнэн бүтээлые өөрынгөө зохёолой үндэһэн болгоһонби гэжэ Зонхобо мэдүүлһэн юм гэдэг. Богдо Зонхобошье энэ гуримые баримталан, Бурхан багшын сурталые номнохо тухай хэшээл зарлигаа хүнүүдэй хүгжэлтын шатаар хубаанхай.

Имагтал өөһэд өөһэдынгөө садхалан хайн ябаха тухай оролдон, ажабайдалай үдэр бүрийн юрьеэн соогуур мунхидагууд эгээл доодын хүгжэлтэтэй зон болоно.

Харин энэ дэлхэйн жаргал тухай бодохоо болижо, нүгэл

хэхэнээ арсабашье, имагтал өөрынгөө амгаланиие сахигшад дунда хүгжэлтын зон гээшэ. Өөрынгөө зоболоной шалтагааниие ойлгож, зоболонһоо хахасахадань ондоо хүнүүдтэ тухалхые хүсэгшэд дээдэ хүгжэлтэтэй зон болоно.

Шата бүхэнэй хүнүүдтэ тус тустань зохихо хэшээл үгтэхэ зэргэтэй. Зүгөөр доодо шатын жама ёһые шудалангүйгөөр, ямаршье дээдын хэшээл зарлигта хүртэжэ шадахагүй юм. Тиимэһээ бүхы суртал хадаа бүхэлеэрээ имагтал дээдэ шатын хүгжэлтэтэй хүнүүдэй шудалха зүйлнүүд болохо ёһотой.

Доодо шатын хүнүүдтэ бурханай сурталай эхин (оролто), ламые хүндэлхэ гурум, үхэл ба мүнхэ буса юумэн тухай хэшээл үгтэхэ зэргэтэй.

Дүрбэн бодото зүйл тухай суртал дунда шатын хүнүүдтэ түхөөгдэхэ. Дээдэ шатын хүгжэлтын хүнүүдтэ бараамид түхөөгдэхэ. Бараамид хадаа абарал туйлаха гү, али бодисаданарай шанар олохо, ондоогоор хэлэбэл, Илажа түгэс нүгшэгшын хүбүүдэй тоодо орожо болоно.

Атиша багшын дурдагдааша зохёолһоо гадна, ондоошье мэргэшүүлэй бүтээлнүүдые өөрынгөө «Ламримдэ» Зонхобо хэрэглэһэн байна. Онсолбол, Атишын шаби Лодан-Шэйраб, мүн энэ ламын шаби Долун-па гэгшэдэй согсолһон «Танрим» гэхэн зохёолые нэрлэжэ болоно. Наһанайнгаа эсэстэ – модон хүхэгшэн хонин жэлдэ (1415 он) «Ехэ Ламрим» гэжэ зохёолоо хаһаха арга олоһон байгаа. Бурханай номуудһаа абтаһан ута үгүүлэлнүүдые, ондоо хүнүүдэй нанамжануудые буруушаһан зүйлнүүдээ орхёод, «Бага Ламрим» (хуряангы Ламрим) согсолон бүридхөө. Энэнь монгол хэлэн дээрэ оршуулаатай. Манай Буряад орондошье зарим айлнуудта хадагалаатай байдаг.

Гал улаан нохой жэлдэ (1405 ондо) шабинарайнгаа хайра гуйлтаар «Ламримдээ» нэмэлтэ болгон, «Нъагрим» гэшые найруулжа, дүрбэн үндэһэнэй гэхэ гү, али тантрын асуудал Ваджрадарын мүр гэхэ гү, али хамаг нюуса тарни хаража үзэһэн алдартай. Энэ зохёол хадаа далда нюуса эди шэдидэ хабаатай.

Табин наһандаа Богдо Зонхобын алдар суу нилээн дэлгэржэ, ондоо шэглэл баримталжа ябаһан бэлигтэ ламанар Зонхободо ерэжэ, тэрэнэй сурталда хамжадаг болоо. Жэшээн, Буддын шажанай Сакья һалбариие баримталжа, амжалта түгэс ябаһан Кхайдуб-Гэлэг-Балсан Зонхободо ерэжэ, ото тэрэниие дагажа, хожомын бэлигтэ уран зохёолшо болоод, Богдын үндэһэлһэн

шара малгайтанай халбариие аршалан хамгаалдаг, дэлгэрүүлдэг болохон байна.

1409 ондо Зонхобо өөрын дуган хийд байгуулха гэжэ шиидээд, хаса хотохоо зүүлжээ холохон оршодог Брог гэжэ хада дээрэ сүмэ барюулба. Тэрэ сүмэнь Галдан (монголоор түгэс баясхалан-та) гэжэ нэрлэгдэбэ. Зонхобын тогтоохон шэглэл Галданай гэжэ түрүүшээр нэрлэгдэһэн аад, үүлдэнь гэлугпа болоо.

Үлэһэн наһанайнгаа ехэнхие Богдо Зонхобо энэ дасанда үнгэргөө гэжэ намтаршадынь заана. Шорой гахай жэлэй (1419 он) арбадугаар нарын 25-да шабинартгаа захяагаа хэлээд, Богдо Зонхобо тагаалал болохон байна. Бэень онсо субарга соо хадагалаатай, харин хүнэһэниинь Түшэтэ тэнгэридэ ошонхой. 11-дүгээр галабай эрьехэдэ, энэ түбидэ бурхан боложо тодорхо ёһотой. (Түшэтэ тэнгэридэ Майдари түрүүтэй бурхад байдаг гэхэ. Түшэтын орондо оршодог бурхадай нэгэ наһан 4000 жэлтэй адли, харин нэгэ үдэрын газарай 400 жэлтэй адли гэхэн домогтой).

Буддын шажанай гэлугпа халбариие мүнөө үедэ Түбэдэй олонхи зон, Монголдо, Буряадта, Хальмагта, Тывада баримталан сахидаг гэжэ мэдээжэ. Харин гэлугпа (шара малгайтанай) халбариие Богдо Зонхобо байгуулһан байна бшуу. Богдо Зонхобын байгуулһан энэ халбари бусадһаа юугээрээ илгаатай байгааб гэбэл, ламанарай нэрэ хүндэ дээрэ үргэгдөө, гэлэн хүнүүд гэрлэхэгүй тангаригтай болоо, бурханай хүрэгүүд шэнэлэгдээ, дасан дугануудтахи ажабайдал юрэнхы гуримтай болгогдоо, Энэхэгэй хойто үеын буддистнуудай ном худар үзэжэ, буддийска философи гээшые шудалхые багша захиһан байна.

Манжушри бурханай хубилгаан гэжэ мэндэ байхадаа суурхаһан Богдо Зонхобые буряадууд магтаалнууд соогоо дурдажа, мүргэжэ, хүгэдэжэ байһаниинь мэдээжэ.

Амитан бүгэдын оройн шэмэг бологсон,
Ирагуу сайхан номуун хагаан алдартай,
Содир тарниин шажан бүхэнии баригша
Гэтэлгэгшэ Богдо Зонхободоо мүргэмэй,

– гэжэ «Арбан табан бурханай магтаалай» нэгэ вариант эхилдэг. Теэд энэ гэгээн багшамнай бүри шаби ябахадаа, Ремдаба багшынгаа зохёохон магтаал – мэгзэмдэ ороһон байна ха юм!

Оройн шэмэг болохон Зонхобын-Лобсан-Дагбын үльмэдэ мүргэмэй.

АГУУЕХЭ ХУБИЛГААН

Арбан зүгэй, гурбан сагай хамаг бурхадһаа абарал зүбшөөл асуумай!

Агууехэ шэдитэ хубилгаан Бадма-Самбаава тухай үбгэд хүгшэдэй хөөрэлдэхые багадаа шагнаһан байнаб. Яруунын аймагай Эгэтын-Адагта эрхим бэрхэ монголшо, номшо гэжэ суурхаһан, минии эжын түрэнэн нагаса Аюуша Базар үбгэн гэжэ байһан юм. Энэмнай хатангир улаан бургааһа гү, али хүхын эшэ хэхэ гэжэ байһан хуһан модые шүүһэ бушхатар бажууха шадалтай Байха бүхын үри хадаһадай нэгэн гээшэ. Байха бүхэ хадаа XVIII зуун жэлэй эхин багта Ара болон Үбэр-Халхада барилдахадаа, нюргаа шоройдожо үзөөгүй байгаа. Хүнһөө дан үлүү гарама хүсэтэй, барилдан гэхэдээ, хабһа юу хээень гэмэлтээжэрхидэг байһанайнь түлөө хүнтэй барилдахыень Хориин ахалагша зайһан (һүүлдэнь тайшаа болоһон) Шодо Болтирогой хуулигаар хориһон түүхэтэй.

Суута бүхын үри хадаһадай нэгэн Аюуша Базар хадаа арьягар томо, үндэрлиг бээтэй, татахада, шэхэндээ хүрэмэ ута хоёо хахалтай үбгэн нэн. Дайнай үедэ болоһон ушар. Нэгэтэ нагасында үбгэд хүгшэд суглараад, үбгэжөөлэй хөөрөө шагнажа һууба. Би нургуулида нурахадаа, нагасындаа байрладаг хэм.

– Бадма-Самбаава гээшэ аргагүй ехэ шэди харуулдаг, риди хубилгаан байһан юм ааб даа. Энэмнай эхэнэрэй умайһаа бэшэ, бадма сэсэгэй дэльбэһнээ мүнделһэн байгаа, – гэжэ хэлээд, нагаса хоёо нахалаа шэхэндээ хүрэтэр татажа үзөөд эмиржэрхибэ. Амаа ангайжархёод, үргэ шагнажа, углууда һууһан намайе обёоржорхёод:

– Ши юу хэжэ эндэ һуунабши? Гара саашаа газаашаа. Наадажа гүйжэ үхибүүдээрээ ябахагүй, юугээ үргэ шагнажа һууба гээшэб? – гэжэ намайе намнаба.

– һууг лэ, таниие яанаб? Зээ басаганайтнай үри бэшэ юм гү? – гэжэ Цэжэб нагаса эгэшэ намайе үмөөрбэ.

– Энэшни доржогоножо, үргэн долдой, дуулаһанаа досоогоо барихагүй, хүндэ дам хөөрэнэ ааб даа. Мүнөөшни саг хатуу, – гэжэ нагаса зөөлэрбэ. – Саашань хүндэ тад бү хөөрэ!

– Би хэндэ хөөрэхэ хүнбиб? Би хүндэ хэлэхэгүйб, – гэжэ тангариглаһан мэтээр үгээ үгөө бэлэйб. Тэрэ гэхээр жара гаран жэл үнгэрөө. Нагасадаа үгэнэн үгээ анха түрүүнээ задаргажа, энэ саарһан дээрэ бэшээбэб.

Цэжэб нагаса эгэшын улаан халаахайн набшаһаар шанажа, найхан хүөөр хүлэржэрхихэн сай хэдэн дахин уужа, үнөөхи үбгэд хүгшэд суг мүшэнэй дээрэ гаратар удаан һуугаа бэлэй. Би нэгэдэхи халаанда һурадаг, үглөөгүүр эртэ бодохо ёһотойшые наа, зоной хэлсэдэгээр, нохойн таратар һуужа, хөөрэлдөө шагнажа жаргаа нэм. Тэрэ хөөрэлдөөнь тэрэ үедэ гүйсэд ойлгоошыегүй наам, хожомын Бадма-Самбаава тухай уншаһанаа бодомжолходом, үндэһэн боложо үгэһэн байха.

Бадма-Самбаава тухай үшөө нэгэ хүнһөө 1943 оной үбэл дуулаа бэлэйб. Манай нотаһаа сэрэгтэ мордохон Цыренов Мархаадай гэжэ хүн шархатаад, тохиршог гартай болоод, табигдажа ерээ нэн. Хэдэн һара бэшэг ерэхээе болишоод байһан байгаа. Плендэ орошоод байһан аад, зориг ехэтэ ород хүбүүдтэй хамта барьянһаа мултарһан тухайдаа хөөрэхэ. Тиихэдээ ходол иигэжэ дабтаха: «Бадма-Самбаавадаал зальбардаг, зүрхэн тарниень ходо уншадаг байһамни туһалаал даа!..»

Бадма-Самбаавын зүрхэн тарни тухай үндэр нагасашые хэлэһэн юм. Бага ябахадаа, зүрхэн тарни гэхэдэнь, хүсэд ухаалдихашыегүй: «Зүрхэн тарни, уушхан тарни гэжэ байдаг юм гү?» гэжэ нагасаһаа асуугаад, нэгэ һайн бадашуулһан хүм.

Хожомын буддын сурталаар һонирходог болоходоо, «Зүрхэн тарни» гээшын удхые ойлгоһон байнаб. Жэшээн, Арьяа-Баалын зүрхэн тарни хадаа «Ом ма ни бад мэ хум» гэһэн зургаан үзэг болоно.

Бадма-Самбаавын зүрхэн тарнинуудай нэгэн хадаа «Ом ваджра гуру падма (ПЭМА гэжэ уншагдадаг) сидди хум». Энэ тарниие «Ум базар гүрэ бадма сидди хум» гэжэ манай буряадууд уншадаг. Ваджра (базар - вчар-очир) гэһэн үгэ, залин, сахилгаан гэһэн удхатай. Түбэдөөр доржи (алмаз) гэжэ нэрлэгдэдэг.

Бадма-Самбаава (Падмасамбхава) хадаа Уддиянын орондо хаанай юм гү, али министрэй хүбүүн боложо түрэхэн гэдэг. Уддиянын орон гээшэнь хаана оршодог юм гэжэ уншагшад асууха эрхэтэй. Уддияна гээшэ газар түби дээрэхи Үржэн-Хандын орон, мүнөөнэй Энэдхэг Афганистан хоёрой уулзадха дээрэ оршодог байһан юм гэхэ. Мүнөө тэрэ орон үгы.

Уддиянын ороной Данакоша нуур дээрэ нэгэ олтирог байһан. Мянган бурхадай юрөөлөөр тэрэ олтирог дээрэ олон үнгэтэ гоё найхан бадма сэсэг (лотос, лёнхобо) ургаһан номтой. Замби түбиин (джамбудвип) эхэ зургаан зүйл хамаг амитанда туһа

үзүүлхын тула Сукхаватиин (Западный рай) ороной эзэн боложо тодорхон Абида бурхан (Амитабха өөрынгөө зүрхэн сооһоо үнөөхи бадма сэсэг руу шэглүүлэн, алтан сахилгаа (ваджр) ябуулжархё. Сахилгаанда дайруулхан сэсэгэй дэльбэ шэдитэ хүсөөр найман наһатай бишыхан хүбүүн боложо хубилхан байна. Тэрэ хүбүүнэй бөөдэ Бурханай гушан хоёр ехэ, наян бага тэмдэгүүд тодоржо, мяхан бэээрээ бурхан байһыень гэршэлхэн түүхэтэй. Үнөөхи олтирог дээрээ тэрээхэн хүбүүхэн хүнэй нюдэндэ харагдадаггүй са-хюусадта, хандамаанарта гүн ехэ ном табижа эхилхэн домогтой.

Гэхэ зуура Уддиянын ороной эзэн Индрободхи гэгшэ хүбүүгүй байһан байгаа. Хүбүүтэй болохын тула үгырхэ туйлдаа хүрэтэрөө гурбан эрдэнидэ, үгытэй ядуу амитадта үргэл үргэхэн, үгэлгэ үгэхэн түүхэтэй. Данакоша гэжэ нангин нуурта мүргэл хэхээс ошо-ходоо, юрэ бусын үхибүү харажархёод, үргэл мүргэлэйм харюу энэ үзэгдэбэ гэжэ угаа ехээр баярлан, тэрэ хүбүүе ордондоо аба-жа ябашаба. Олзо хүбүүндээ хаан Бадмакара (лёнхово сэсэгһээ, лотосхоо мүндэлэгшэ) гэхэн нэрэ үгэбэ. Энэ ушар тухай олон ном соо хэлэгдэдэг юм. Жэшэнь, суута Н. К. Рерихэй хүбүүн – элитэ ехэ эрдэмтэн Ю. Н. Рерих: «Падмасамбхава хадаа Уддиянын зон-хилогшо Индрабхутиин үргэмэл хүбүүн байгаа», – гэжэ «Тибет-ская живопись» гэхэн ном соогоо бэшэнэ.

Бадма-Самбаавын «Бадма-гатан», «Бадма тканийг» гэхэн но-муудынь хуушан монгол хэлэн дээрэ оршуулагдаһан, дасанай ти-пографинуудта барлагдаһан, зоной дунда тараһан байдаг.

Буряад ороной монголшо үбгэд, хүгшэд тэдэниень уншадаг, хайн мэдэдэг байһан байна бшуу. Жэшэнь, Улаан-Үдын лицей-интернат нургуулиин буряад хэлэнэй багша Я. Ц. Ивахинова-гай эжы – Мэдэгма хээтэй «Бадма-гатан» гэжэ номыень намда харуулһан юм. Бадма-Самбаавын «Бадма-гатан» гэхэн ном соо энэ юртэмсэдэ юун болоһон бэ, ерээдүй сагта юун болохоб гэжэ номногдоһон гээшэ.

Бадма-Самбаава хадаа олон бурхадһаа, үндэр ехэ Багшанарһаа нахил хүртэхэн, нюуса ба нюуса бэшэ олон нэ-рэтэй болоһон юм. Зүгөөр Гуру Римбүүшэ гэжэ олоной сээжэ-дэ хадуугдаһан гээшэ. Түбэдтэ Тисронгдечан хаанай шэрээдэ һуугаад байхада, бурханай шажан дэлгэрүүлхэ талаар эрид зорилго табигдаһан байна. Шантаракшита бандидын зүбшэлөөр тантрын агууехэ багша боложо тодорхон Бадма-Самбаавые Уддиянаһаа Тисронгдечан хаан уриһан түүхэтэй.

Үндэр багшын тэндэ морилходо, нютагай бон шажан болон хан хүрээгэй ехэ түшэмэлнүүд харша ехэ эсэргүүсэлтэ үзүүлхэн байна. Олон эсэргүүсэлтыень эди шэдеэрээ дарахан, мүн нютагай мүргэлэй зарим зүйлнүүдые өөрынгөө сурталда оруулхан гээшэ. Гуру Римбүүшын Түбэдтэ мандуулхан тантрын суртал хадаа бага хүлгэн гэхэ гү, али ньингмапа гэжэ нэрэтэй юм. Ондоогоор улаан малгайтан хүлгэн гэдэгшье байха. Энэ хүлгэн Гималай шадарай оронуудта мүнөө хүрэтэрөө мандаһаар.

Гуру Римбүүшэ мүн лэ Түбэдтэ нюуса тарниин онсо сурталые мандуулхан габыатай. Тэрэнь Агууехэ сүлөөрэл гэхэ гү, али Ати Йога, Дзогчен гэгдэдэг.

Түбэдтэ ерэхэдэнь, бонпогой номнолшод хада уулын эзэдые, сабдагуудые Гуру Римбүүшэдэ эсэргүү хүсэн болгоод байһан гэжэ олон намтаршадынь түүхэлдэг. Шэдитэ Багша тэдэниие даража, олонииень буддын шажан мүргэлэй сахюусад болгожо шадаһан байна. Улаан Хабсагайн хажууда нухай бургааһан шугы соо Түбэдэй хаантай золгоод, Хепори оройд гаража, нютагай бурхадые, альбануудые засагтаа абаһан шэдитэй.

Тиигээд Самье сүмын нуури табяад, тэрэнэй баригдажа дүүрэтэр хинажа, ажаглажа байгаа. Урдань өөртэнь наалта хэдэг байһан сабдагууд, альбанууд энэ хэрэгтэнь туһалдаг болоһон гэжэ намтаршадынь заадаг. Самьедэ дасан дуганай бүхэли ехэ комплекс бүтэһэн түүхэтэй. Тус комплекснь байгуулгаараа Сүмбэр уулын түхэлтэй гэхэ гү, али Мандалын хүлдэ зурагшуу. Арамнайн боложо байхада, шэдитэ табан хүлдэ тэмдэг үзэгдэһэн гэжэ бэшэгдэдэг.

Энээнэй һүүлээр Гуру Римбүүшэ һөөргөө Уддиянадаа бусаһан байна. Гэбэшье Тисронгдечан хаан Бадма-Самбаавые дахин уриһан байдаг.

Бадма-Самбаавын Түбэдтэ байхада, Тисронгдечан хаанай хүсэлөөр бурханай сударнуудые, тантрын номуудые, тэдэнэй тайлбаринуудые ланза (санскрит) хэлэнһээ оршуулха, мүн оршуулагшадые бэлдэхэ хүдэлмэри бээлүүлэгдээ. Гадна Тисронгдечан хаанай гуйлтаар Гуру Римбүүшэ олон хүндэ лүн, нахил хүртөөһэн, олон удаа ваан, ном табиһан юм.

Тисронгдечан хаанай 21-тэй байхада, Гуру Римбүүшэ Түбэдтэ морилһон байдаг. Ерэжэ, ошожо байгаад, хаанай тагаалал болоһоной һүүлээр үшөө долоон жэл үлүүтэй – дүн хамта жара гаран жэл Түбэдтэ байһан гэдэг. Тиихэдээ тэндэхи олон

нютагуудыг үзэжэ, даяан бисалгал хэжэ, нангин газарнууд болгоһон юм.

Бадма-Самбаавын ёһотой хубилгаан, шэдишэн байһые гэршэлһэн хэдэн баримта дурдая. Гуру Римбүүшын номнолыг сог-солжо, гурбан боти болгожо, хүмүүн түрэлтэндэ үлөөһэн өөрын хатан, гол ехэ шабинарайнь нэгэн Еши Цогъялтай хамта Түбэд руу ошоходоо, хаад түбэгтэй ушархагүйн тула тэрэнээ катванг (мүргэл уншалга бүтээхэдээ хэрэглэдэг зэбсэг) болгоод, бээдээ абажа ябаһан байдаг. Хатаниень үгылөөд, Тисронгдечан хаанай асуухада, «Гуру энеэбхилэн харюусаа:

Хаан бодисада!
Хаанашье минии хүлдэ
Хамаг дайдатай холбоотой.
Эди шэди минуу
Эгэршэгүй бэлэй даа.
Еши Цогъял бэээрээ
Ехэ дайдада шэнгээ.
Нирваан сансара хоёрой
Ниилэдэг хилэдэ байна,

– гэжэ хэлээд, зэбсэгтээ Багшын гараараа хүрэмсөөр, тэрэн би боложо хубилшалайб...», – гэжэ Еши Цогъял өөрынгөө намтар соо бэшэһэн байдаг (“Знаменитые йогини». Женщины в буддизме. Изд-во «Путь к себе». Москва.1996 г.).

Мандарава гэжэ нүгөө хатантаяа хамта Маратика (Непал) гэжэ агы соо гурбан нара соо бисалгал хэһэн намтартай. Тэндэ һуухадань, Аюуша бурхан (Амитаюс – ланза хэлээр, Цэбэгмид – түбэд хэлээр) бэээрээ морилжо, тэдээндэ онсо нахил-лүн хүртөөһэн гэнэ. Хожомын хоюулан Уддияна руу ошобо. Тэндэ хүрөөд, хоюулан бадаршалжа ябахадань, дайсадын танияд, туйлай ехэ түүдэг носоожо, тэрээн дээрэ хайлуулжархихаар нэдэбэ. Гэбэшье түүдэгэй носоһон газарта нуур бии болоод, тэг дундань Багша Мандарава хоёр бүтэн бүлээн зандаа, лёнхово сэсэгэй дэльбэ дээрэ һуужа һууба.

Гуру Римбүүшын харуулһан бүхы эди шэдиие тооложо, дурдажа барахаар бэшэ юм. Бадма-Самбаава хадаа үнэн дээрээ Абида бурханай, Шэгэмүни бурханай хубилгаан гэгдэдэг. Агууехэ хандамаа Еши Цогъялай нүдэн соогоо хаража тайлбарилһанай ёһоор, бум, сая түби дэлхэйдэ Гуру Римбүүшын бум, сая дүрэ үзэгдэжэ, һайниие үргэжэ, мууе даража байдаг номтой. Дээрэ дурдагдһан

шэдитэ тарниень хүзэглэн уншаһан хүн бүхэнэй орой дээрэ дары түргэн ерээд, аша туһаяа үзүүлдэг байхаб гэхэн тангаригтай юм.

Зула гэрэлэй мүрөөр ябадаг зон адхаг һэжэгтэ абтангүй, зүрхэн тарниень уншажа, мүргэжэ байдаг юм бээ. Харин мунхагай харанхыда баригдашаһан хүнүүд хажуудань ямаршые бурханай хүрэжэ ерээд байбашье: «Хуу-худал!» – гэжэ хашхаралдаха жэшээтэй. Тээд тэрэ – өөһэдын хэрэг.

Ом ваджра гуру пэма сидди хум!!!

МИЛЫН ДУУЛАЛ

Мила богдын намтар тухай хүдөөгэй буряад үбгэд хүгшэд ходол хөөрэлдэдэг бэлэй. Минии нагаса эжын дүү (Хүгшэн эжы гэж хэлэндэ ороһон хадаа наһан соогоо иигэжэ нэрлэжэ ябаһан хүм) Аюуша Базар нагаса тэрэ үедөө эрдэмтэйл хүн байһан байдаг. Хуушанай монгол бэшэгэй ном нудар тухай хүн бүхэн ерэжэ, нагасаһаа асууха.

Монгол бэшэг мэдэхэ талаар Аюуша Базарые хүсэхэ хүн дүтэ нааша байгаагүй юм гэжэ Яруунын аймагай Эгэтын-Адагта колхоз байгуулалсаһан Дамдинов Бадма Дамдинович бүри 1963 ондо намда хэлээ агша хэн.

Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуухэ дайнай жэлнүүдтэ би нагасындаа байрлаад, нургуулида нурадаг байгаа, нагасында үбгэд хүгшэд сугларжа, нагасын ном уншахые шагнаха. Дан бага ябаһан халаараа, олон юумыень ойлгодоггүй хэн бээб. Имагтал наһаа хүсэжэ, дээдэ нургуулида хуушан монгол бэшэг шудалаад, жэнхэни зохёолнуудые нүдөөрөө хаража, өөрөө үзэглэн уншадаг болоходоол, эхэ түүхынгөө ямар найхан зүйлнүүдые үзэхэ аргагүй ябагдаа гэшэб гэжэ хожомдон халаглаха ушар болоһон юм. Академик Ц. Дамдинсүрэнэй бүридхэн хэблэһэн «Зуун бэлиг» гэхэн томо согсолборитой ушаржа, юу хээеын тайлбарилан уншахадаа, «Милын дагуулал эцэ» («Милын дуунуудһаа») гэхэн зохёол нүдэндэм туданан юм.

«Зуун бэлигэй» 283-дахи нюурта барлагдаһан Мила богдо тухай материал аха уеынхидэй хөөрөөнүүдые сэдхэлдэм нэргээбэ. Эндэ нэрлэгдээшэ агуу зохёолой эхин мүртэ «Гүшэг цоржын оршуулга» гэжэ нэрэтэйгээр барлаатай.

Дүрбэн шолмосой сэрэгэй аймагы

айладхаһан үгэ

Тунамал шэнэ зохёолоор

хутагта богдо Марбын хүлдэ хүгэдэнэм.

«Туйлаһан би» гэжэ омог сэдхэлээр үгэлнэгүйб.

Туһа тохёон хэлээл наа,

сагаан арсаланай зулзаган шуу.

Зоригто бадаран бүхыгөө, өөрыгөө

хахалан сахилгаан

Зогдороо дэлгэрһэн саһата уулын үзүүртэ ябагалха.

Би бол шуурган саһанһаа жэхиргэмэй.

Би бол нура зуд болоо хаа, илахагүйб,
Би олон зохёолоор дуугархагүйб,
Би бол шубуунай хан гарууди хүбүүн гүб?

Милын «Зуун мянган дуун» гэхэн үг бии. Магад, мянган юм гү, али бүри олоншые байжа болоо. Хуушан монгол үзэгүүдые эхэ хэлэнэйнгээ бэшэг болгожо абахадаа, манай угсаатан юунтэй-шые жэшээлшэгүй габьяата алхам хэһэн байна бшуу даа! Имаг-тал Мила богдын уран үгые арад зонойнгоо шэхэндэ хүргэжэ, зүрхэндэнь үлөөхын тула энэ алхам хэгдэхэ ёһотой байгаа!

Хүхы шубуунай хайн дуунда сэдхэлни уяраад,
Хүсэхэ мэтэ дуунда тэсэнгүй нулимса алдаба.
Хүхы булжамуурнууд хайхан дуугаар жэргэмэй,
Хүлбэрилгүй ерэхэ дуу шэхэндээ соносогты.

Мила гэхэ гү, али Миларайба хадаа арбан нэгэдүгээр зуунай үеын Түбэдэй ехэ шэлэгдэмэл хүн. Тэрэнэй шүлэг дуулал нэгэ боти, үльгэр домогой шанартай намтар түбэд хэлэн дээрэ олон удаа хэллэгдэһэн юм.

Халха МонголоЙ Цогто тайжын зохёолоор Хүхэ-Хотын Түшэ соржо Милын намтарые морин жэлдэ гэхэ гү, али 1678 ондо оршуулһан байна. Энээн тухай тус оршуулгын түгэсхэлэй үгэ соо бэшэгдэнхэй.

Үндэһэн тэрэ богдын туужые
Урда Монгол уласта
Урид алдаршагүй тулада
Оршуулхада, ехэ түб уласта...

«Милын дуулал» тухай хэлэбэл, арбан наймадугаар зуунай үедэ хэблэн гаргахын ушар Түшэ цоржын оршуулгые түбэд эхэ-тэйнэ зэргэлүүлэн хинажа үзэхэдэ, табан бүлэг тудаха байба.

Иимэ наринаар хинажа хараһан үндэр эрдэмтэ Дамдинсүрэн гуайн дурасхаалда дуһал нэмэри болог лэ гэжэ зальбараад, мүнөө үеын залуу буряад уншагшадта захяа болгон хэлэхэ зүйл гэхэдэ, эхэ монгол бэшэгээ үсэд нэтэрүүгээр шудалхые дурадхаг-дана.

Мила богдын дуулахые эхэ бэшэгээрээ уншажа һуухадаа, аха үеынгөө үбгэд хүгшэдые үшөө дахин найханаар дурдан, Мила богдын дуунай шэдитэ найхан аялгые шэхэндээ дуулаһан мэтэ болоноб.

Богдо ламын хүлдэ мүргэн хүгэдэмүү,
Буян хураһанай тула дээдэ ламатай уулзабаб.

Мила богдын яагаад, юундэ богдо болоһон ушарые иланга-
яа залуушуул барандаа мэдэхэшьегүй байжа болохо даа. Тэрэ-
нэй бишыхан үхибүүн ябахада, эсэгэнь наһа бараад, бэлбэһэн
болоһон эхэнь хүүгэдтээ зобохо тулихые нилээдгүй үзэһэн бай-
даг.

Милын бүри бишыхан - оройдоо долоон наһатай байхада, эсэ-
гэнь наһа бараһан юм.

Абганарынь, мүн абга эгэшэнь үншэрһэн хүүгэдые, эхыень
баһажа, хамаг зөөриень үбэршэлөөд, хашажа эхилһэн түүхэтэй.
Нагасань үншэдые абаржа шадаагүй. Хахархай удархай хубсаһа
үмдэхүүлдэг, нохойн эдеэншүү эдээ эдюүлдэг болоһон абганары-
ень хэһээжэ үһөөгөө абаха тухай сэдхэхэн эхын бодолые ойлго-
хоор.

Тиигэжэ эхынгээ заабаряар хүбүүн эльбэ шэди шудалжа, муу
ёрто абганараа хэһээһэн түүхэтэй. Удаань тэрэ нүгэлэйнгөө
удхые ойлгон гэхэдээ, аргагүй ехээр сэдхэлээ хүмэрижэ, бүхы
наһан соогоо Гималайн саһата хадада даяанда һуужа, нэгэ наһан
соогоо бурхан боложо тодорһон намтартай юм.

Милын намтарые хуряангы хөөрөөн соо багтаахын аргагүй.
Милын дуулалые бултыень мүнөөнэй хэлэндэ оруулжа барлабал,
олондо туһатай байха гэжэ бодоод, энэ хэрэгы хожом бүтээхээр
орхиё.

ЯМАНДАГЫН ХУБИЛГААН

Ямандага (зүб ёһоороо «Ямантака») - Манджушри бурханай дошхон дүрэ. Абида бурханһаа үндэнэтэй, гэлугагай тусхай са-хюусан гэдэг.

Ямандага гээшэ яаха аргагүй хүсэтэй, ямаршые шолмос, оро-олониие дары усадхаха шэдитэй юм гэжэ минии багада үбгэд хүгшэд хөөрэлдэжэ һуугша бэлэй. Нэгэ нютагта (би нютагыень эндэ зорюута нэрлэбэгүйб, юундэб гэхэдэ тэндэхи зон намда муу һанаха бшуу) шүдхэрнүүд дүүрэшөөд исалжа байдаг боложо, амитан зондо амар заяа үзүүлхээе болибо гэхэ. Олоной шиид-хэбэрээр, ондоо нютагһаа үндэр зиндаата ламые залажа, тэдэ шүдхэрнүүдээ даруулха гэлсэбэ.

Ламашье морилоо һааб даа. Ямаанай арһаар тулам оюулаад, лама Ямандагын уншалга бүтээбэ ха. Гүнзэгы нүхэ малтуулаад, тэрэнээ тойруулан, үнөөхи туламаа шэрүүлбэ.

- Зай, хараха дуратай хүн байна гү - гэжэ лама асууба. Оло-ной дунда зоригтой хүн олдоол һэн бээ. Үхэрэй баабхайн зэргэ бээтэй, үй түмэн шүдхэрнүүд үймэлдэн: «Ямандага яба, яба гээ, ямаан туламда оро, оро гээ, ии-ии-ии, ии-ии-ии» гэжэ уйлалдажа ябаад, тулам руу орожо байгаа гэхэ...

Манай Яруунын аймагай Үльдэргэ нютагта тоонтотой Молон багша тухай дуулаагүй хүн Буряад орондо үгы аабза. Ерээдүй са-гай юумые хэлэжэл һуухадань, нютагайнь зон тоохогүй: «Молон үбгэн зүнтэглөө» гэлсээд, үгыень анжараньшыегүй үнгэрдэг бай-гаа гэдэг.

Имагтал һонор ухаатай зарим хүнүүд хожомынь Молон багшын хэлэһые аша басаган Санжал хээтэйһээ бэшэжэ абahan ха. Энээн тухай С.Бахлаев «Молон багша» гэжэ ном соогоо дурдahan бай-на. XIX зуун жэлэй эхээр гэхэ гү, али Вандан Юмсуновой бэшэһэн «Хориин 11 эсэгын уг изагуурай туужа» гэжэ угай бэшэг соо заагдahan ёһоор, 1826 ондо «Дамчай Ражилин» гэнэн түрүүшын модон дасан Эгэтэдэ баригдаад, арамнайн болохоодо, тэндэ ошо-хо гэжэ Молон багша мори тэргэ түхээрүүлһэн гэхэ. Теэд ошожо ябатараа, һөөргөө бусажа ерэхэдэнь, басаганиинь ехэл гайхажа:

- Баабай, дасанда хүрөөд ерэшэбэ гээшэгта? - гэжэ асууба.
- Үгы даа, - гэхэдэнь, шалтагааниинь асуултай болоо.
- Минии мүргэхэ дасан баригдаадүй байна даа. Энэшни удаан болохогүй, ганжарынь һархийһан шэнги, - гээ һэн гэжэ үгэтэй.

Гэбэшье дасанда ламанар олошоржол, хурал мүргэл боложол байдаг болоо нааб даа.

- Баабай, дасанда ехэ хурал болохо гэнэ. Ошохо бэшэгта? - гэжэ басаганайнгаа хэлэхэдэ:

- Эндэшни минии мүргэхэ лама үгы! - гэдэг хэн ха.

Нэгэтэ Хоршод гэгээн морилоод, дасанда ехэл хүл хөөрсэг, үргэл мүргэл болобо.

- Морёо тэргэлэ, - гэжэ Молон багша аша басагаяа захирба.

- Мори тэргээр яахатнай гээшэб? - гэжэ тэрэнь гайхаба нааб даа.

- Дасан ошохом, - гэжэ Молон багша хэлэбэ.

- Юу хэлээ гээшэбта даа. Эгэтын дасанда минии мүргэхэ лама үгы гэгшэ бэшэгта? - гэжэ басаганайгаа дам гайхахата:

- Минии мүргэхэ лама мүнөөл ерээд байна, - гээ хэн гэдэг.

- Би боожыетнай барихам гү? - гэжэ морёо тэргэдэ оруулаад, басаганайнгаа дурадхахата:

- Ши юу бэдэрхэбши? Бай саашаа! Моримни абаашаха, - гээд, Молон багша жолоогоо өөрөө баряад ябаа хэн ха.

Сан хэнгэрэг наяржа, санхинуур хонхо шэнхинэлдэжэ, дасанда туйлай ехэ уншалгата хурал боложо байба. Хуралда хабаадахаяа хаа хаанаһаа сугларһан олон ламанарые оройлон, Хоршод гэгээн уншалсажа нуугаа. Урин зохидоор, онсо өөрын янзатайгаар, олонһоо илгаран соностожо байһан хоолойн аялга гэнтэ зог татажа:

- Харгы гаргагты! Багшамни ерэжэ ябана, - гэжэ зондо гэгээн хандаба. Тиигээд нууриһаа бодожо, үүдэн тээшэ ошожо, газаашаа дубжаан дээрэ гараба. Гэгээмнай ямар багшатай байба гээшэб гэжэ нютагай зоной гайхалдаһаар байтар, дасанай хүрээгэй газраа тэргэтэй морин тогтожо, тэргэһээ Молон багша бууба. Дасанай хүрээ руу ороһон Молон багшын аалихан наашалжа, дубжаан дээрэ гарахалаар, Хоршод гэгээн урдаһаань угтажа ошоод, хоюулан магнай магнайгаа ниилүүлэн мэндэшэлэлсэһыень элинсэгүүднай хараһан түүхэтэй.

Тиигээд дасан руугаа орохо болоходоо:

- Та орогты. Та орогты, - гэлдээд, түрүүн орохо хүнийн олодохой болибо. Тиигэжэ хоюулан зэргэлээд ороһон юм гэлсэдэг. Уншалгада дахин нуухадаа, Хоршод гэгээн Молон багшы дээдэ таладаа нуулгаһан гэхэ. Иимэ үзэгдэл хаража һонирхоһон нютагаархид Молон багшы ондоо нүдөөр харадаг болоһон гэжэ ойлгосотой ааб даа.

Хуралшье таража, Хоршод гэгээн морилхо гэжэ түхээрбэ. Жо-лоошо шабинь гэгээнһээ асууба:

- Гэгээн багша-аа! Тэрэ Танай багша гэдэг хүн бурханда мүргэхэдөө, магнайгаа юундэ газарта хүргэнэгүй гээшэб?

- Юу гайхаа гээшэбши? Эбэрынь наалта хээ бэд даа, - гэжэ харюусаһан түүхэтэй.

- Ямар... эбэрынь? - гэжэ жолоошо шабинь дам гайхаба.

- Минии багша Ямандагын хубилгаан юм! - гэжэ Хоршод гэгээнэй хэлэһэн үгэнүүд нютагай зоной шэхэндэ дуулдажа, шэгэбшэ-дэнь хабшуулдаһан заяатай.

* * *

Саһанай шаршаганаан холоһоо дуулдаад, үүдэн багта томо-хон амитан ерэжэ тогтошоһон түхэлтэй байба.

- Басаган, гаража хара. Хэн ерээд байнаб? - гэжэ Молоной хэлэхэдэ, басаганиинь газаашаа шагаажа хараад, һөөл түргэн үүдээ хаажархиба.

- Үүдэндэмнай нэгэ томо хандагай байна, - гэбэ ха. Молон багша өөрөө газаашаа гараба. Хандагай мүргэлдэхэ түхэлтэйгөөр тархья нэжэрбэ.

- Хүнэй газаа ерээд, юугээ эбэрээ нэжэрэсэгээжэ байгаабши? Шишье эбэртэйш, бишье эбэртэйб. Зай, иигээд яба! - гэжэ Молон багшын зангахалаар, хандагай олон талаата эбэрээ даажа ядаһан шэнгеэр саашалжа, ой руу ороо хэн гэхэ.

* * *

Молон багша тухай, ерээдүйн сагта юунэй болохо байһые тухайн олон һонин юумэ хөөрөөд, Аюушын Базар нагасамни һоёо һахалаа эмэрин:

- Ямандагын хубилгаан Яруунадамнай байһан юм даа! – гэдэг хэн.

1991 оной хабар Ульдэргэ нютагта үлзы дэмбэрэлтэ ушар болоо хэн. Нютагаархид Молон багшын субарга бодхоохо гэжэ шидээд, тэрэ хэлсэһэнээ бзелүүлхын тула Еши Лодой римбүүшэ түрүүтэй олон санаартаниие урижа, субаргын табигдаха газарта бүмбэ нюулгын баяр ёһолол болоһон байгаа. Ушар юуб гэбэл, Молон багшын түрэнһөөр 230 жэлэй ойн баяр 1998 ондо тэмдэглэгдэхэ байгаа.

Ямандагын хубилгаанууд, тэрэнэй бүтээлдэ һуугшад Яруунада байһан юм даа. Тэдэнэй тоодо Боршогорой лама, Иисэнгын Цэбэгэй Данзан гэжэ тон түрүүн нэрлэгдэхэ байна.

ҮЙЛЫН ҮРИ ТУХАЙ

Арбан зүгэй гурбан сагай бурхадхаа абарал зүбшөөл асууя! Үйлын үри.. Хүн гээшэ олон ондоо түрэл урилжа ябахадаа, найншые, муушые үйлэ үйлэдэдэг гэжэ мэдээжэ. Аяараа ниидэжэ ябаһан алаяһыешые алажархёо хаа, тэрэнь үйлын муу үри боложо, хүнэй хуби заяанай «хобто» соо шэнгэдэг юм гэхэ. «Үйлын үри гээшэ һүүдэр шэнги, түрэлһөө түрэлдэ дахалдажа ябадаг юм», - гэжэ Бурхан багшын номноһые Намхай Норбу римбүүшэ хануулдаг юм. Үйлын үри гээшые манай зарим буряадууд ухамайлжа ойлгодоггүй шэнги агша. Ород хэлэндэ «ульгам» болошоһон мүнөөнэй буряадууд карма гэжэ үгэ, тэрэнэй удхые мэдэхэ, үгышые хаа, дуулаһан байха. Карма гэшэ ланза (санскрит) үгэ юм. Энэ үгые «Краткий научно-атеистический словарь» соо (Изд-во «Наука», Москва, 1964) эрдэмтэ В.И.Кочнев иимээр тайлбарилһан байна:

«Карма (санскр. - действие, возмездие») в брахманизме, буддизме и индуизме - мистическая сила или закон, согласно которому все поступки человека вызывают соответствующие последствия для жизни его души, переселяющейся после его смерти, если он был «праведным», в тело более «благородного» человека, если он был «грешником» - в тело «низкого» человека, и даже животного, и насекомого. По учению о Карме, за наиболее праведную жизнь наибольший праведник достигает мокши, то есть спасения, освобождения - такого состояния, когда его душа освобождается от цикла рождений и смертей и сливается со «всеобщей душой», богом, а по учению буддизма - переходит в нирвану».

Бурхан шажаниие буруушаадаг байһан хүйхэр хатуу атеис үе сагта дурдагдааша словариин хэблэгдэһэншые хаа, яһала тайлбари үгтэнхэй байна гэжэ тэмдэглэе. Зүгөөр дээдэ гү, али доодо түрэлтэй гэжэ хүниие Бурхан багша илгадаггүй байһан юм. Хүнэй түрэл оложо, хүн боложо түрэхэ гээшэмнай эрдэни шухаг зүйл гэжэ буддизмын сурталые номногшо багшанар айладхадаг шуу.

1998 ондо Москвада «Советская энциклопедия» хэблэлээр гараһан «Советский энциклопедический словарь» үйлын үри гэхэ гү, али карма гээшые иигэжэ тайлбарилһан байна: «Карма (санскр. - «деяние» - одно из основных понятий индийской религии, индуизма, буддизма, джайнизма и философии, дополняю-

щее понятие сансары. В широком смысле - общая сумма совершенных всяким живым существом поступков и их последствий, определяющая характер его нового рождения, перевоплощения. В узком смысле - влияние совершенных действий на характер настоящего и последующего существования».

Урда наһанһаа ямар үйлэ үйлэдэжэ ябаһанаа мэдэхэ гээ хаа, энэ наһанайнгаа ябадалые хаража, шэнжэлжэ үзэгты гэжэ үндэр түрэлтэ багшанар Бурхан багшын зарлигыг хануулдаг байна.

Иигээд ерэхэдээ, үйлын үри гэхэ гү, али карма гээшэмнай хүн боложо түрэнэн ХҮН бүхэнэй үйлэ ябадалай хойшолон болоно. Ямаршье хүн бүхэли наһан соогоо юушье хэнгүй, өөдөө хараад хэбтэжэ үнгэргэдэг бэшэ, өөрын ажабайдалтай, ямаршьеб ажал хэдэг, элдэб ябадал гаргадаг, юушьеб хэлэдэг, хөөрэдэг, юуншьеб тухай ханадаг, бодомжолдог гээшэ ааб даа. Тиимэ болохоолоороо, хүн гээшэмнай (хэн бү гээ) юун гээшэб? Зүб. Хүн гээшэ юун гээшэб гэжэ Буддын сурталай томо багшанар өөһэд өөһэдынгөө шэнэ шабинарһаа асуудаг. Теэд энэ асуудалдань шаби бүхэн зүбөөр харюусажа шададаггүй! Юундэ? Юундэб гэхэдэ, шаби-нарын айхабтар гүн гүнзэги удхатай, олон табан үгэтэй философско харюуб бэдэржэ зобоно. Тиигэн гэхээнэ, үсөөхэн үгэтэй, ханаад үзэхэдэ, тон бэлэхэн харюу үгтэхэ ёһотой байха. Хүн гээшэ юрэнхыдөө БЭЕ, ХЭЛЭН, СЭДЬХЭЛ гурбанһаа бүридэдэг.

Имагтал эдэл гурбанайнгаа ашаар гэхэ юм гү, али эдэл гурбаараа хүн алибаа үйлэ эрхилнэ. Имагтал бэе, хэлэн, сэдхэл гурбаараа арбан сагаан буян гү, али арбан хара нүгэл үйлэдэжэ болодог.

Буяниие халта орхёод, нүгэл тухай ярилдая даа. Хүн бэээрээ гурбан нүгэл, ама хэлээрээ дүрбэн нүгэл, сэдхэлээрээ гурбан нүгэл хэдэг. Хамта арбан хара нүгэл болоно.

Бээын гурбан нүгэлые тоолобол, иимэ гэдэг:

1) амитанай ами наһа таһалха, али нэгэ хүниие сохиho, наншаха; 2) хүнэй юумые улууха, буляаха; 3) муу муухай ябадал гэхэ гү, али хурисалай ябадал гаргахa. Жэшээнэ, һамгатай (үбгэтэй) байгаад, ондоо хүнэй һамгантай (үбгэнтэй) холбоорилдохо, үгышье хаа, гажа буруу ябадал үүсхэхэ (гомосексуализм).

Хэлэнэй дүрбэн нүгэлые нэрлэбэл, иимэ:

1) худалаар хэлэхэ; 2) хүниие хардахa; 3) үгэ нэхэжэ, хүниие элдэб эсынхээр харааха, доромжолхо; 4) ямаршье зориллогүйгөөр хоб хошо зугаалха.

Сэдхэлэй гурбан нүгэл иимэрхүү: 1) муу ханаа ханаха, атаар-

хаха, муу хүсэл хүсэхэ: 2) мэхэ гохо гаргаха: 3) бурханай сурталые буруушааха, зорюута буруу болгожо хөөрэхэ.

Арбан хара нүгэл, арбан сагаан буян тухай Буддын сурталые номнодог олон багшанарай номууд соо уншажа болохо юм. Гэрһээ холо ошонгүй, арбан хара нүгэлые тодорхойлонгоо, эсэгэ, эхэ тухайдаа бодомжолоё. Өөрөө өөрыгөө шэрүүнээр сүүдлэн, тон нарыар бодожо үзэе. Эхынгээ гү, али эсэгынгээ үтэлжэ, үлгэ һалга болоходо, үдэр бүри гурбан зөөлэниие тэдээндээ үзүүлжэ байгааг гэжэ хэмнай баталха аргатай байхаб? Хай даа!...

Нохойн эдихэгүй, абаха танаггүй муухай үгэнүүдые, бэлин шэбшэг дурдан байжа, эсэгээ гү, али эхээ хараадаг ушар үхибүүдэйн, илангаяа хүбүүдэйн зүгһөө хаа-яхан үзэгдэдэг. Энэ хадаа хэлээрээ хэнэн аргагүй муухай нүгэл мүн. Зарим хүйхэршүүл архиин һогтуугаар эхэ эсэгээ дайража, сохижо байха жэшээтэй. Энэ гээшэ тон зэбүүрхэмэ ябадал болоно. Энэмнай бээерээ хэнэн угаа хүндэ нүгэл. Гурбадахидуул, энээнһээ дутуугүй хатуу ааша гаргажа болодог. Эхынгээ гү, али эсэгынгээ али нэгэ үхибүүндээ һургаал болгон, гэмтэй байбалнь, зэмэрхэнэйн, гэмэрхэнэйн түлөө бүтүү дураа гутажа: «Яаһан хашартай үбгэн агшаб (шабганса агшаб), залхуутай, түргэн хосоржо үгы боложо зайлаһайш» гэжэ һанахашуул байжа, магад. Энэ хадаа сэдхэлээрээ үйлэдэдэг хатуу хара нүгэл ха юм даа.

Иигэжэ эхэ эсэгээ харшалагшад, хараажа, зодожо, хоолыень илгажа байһан хүйхэршүүл нэгэн доро арбан хара нүгэлдэ хабаатай ябадал гаргажа, үйлын үрийн урьхада дахин-дахин орёолдоно. Иигэжэ хүн түрэнэн һаһаа, хүнэнһээ яаха аргагүйгөөр бузарлана. Энэ ехэ нүгэлэйнгөө хойшолониие мүнөө гү, али хойто һаһандаа тэдэ эдлэхэ жэшээтэй.

«Өөрөө хэр ха һэмши?» - гэжэ уншагшад һөөргэдэжэ, намһаа асууха эрхэтэй. Би эжыгээ үргэжэ үрдеэгүйб. Юундэб гэхэдэ, эжымни үргэмжэдэ оронгүй, түргэн урасхалта горхон мэтэ, хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэжэ, һаһа бараа һэн. һүүлшын хэдэн хоногто галлаха гэхэдэм: «Мухаа-аа, унта даа, орой болотор һуугааш унта», - гэдэг һэн. Энэмнай ЭХЭ хүнэй энхэргэн шанар байгаа даа: өөрөө үбшэндөө тон ехээр ядажа байгааһье һаа, үри бээе үхэтэрөө хайрлаха үнжэгэн сэдхэл!..

Хойто хүгшэнтээ арбан долоон жэл һуугаад, тэрэнээ гээхэдэнь, эсэгээ город руу асараа бэлэйб. Нарһатада өөрын мэдэлэй гэртэй байгаа. Теэд харахадам, хэдынэйһье сагта хахад-

бүхэлиие хармаанлаһан архиншад орожо ерэдэг, эсэгэдэм архи уулгажа ногтоогоод гаража, унташоод, тодхор боложо, гал түймэр ушараа наа, ямар аймшагтайб гэжэ бодоод, эсэгээ яруулаад, город руу асаржархиһан хүм.

Һанаһандань хүрэтэр үргэһэн хүн гүб, үгы гүб - би мэдэнэгүйб. Эдихэ уухые, хубсаһа хунар дутаагаагүйб. Зүгөөр үгын зөөлэниие эсэгэм үдэр бүри шагнаагүйб гэжэ һэн ха гү? Эсэгэмни өөрын зантай, хажуудань байһан хүнэй заримдаа тэсэхээр бэшэ болохохол даа.

Жэшээн, һая город асараад байхадам, архи уужархёод: «Эндэ городой элһэн соо намайе асараад, простиин дабаагаар ябуулха гээгши? Үтэр һөөргэмни абааша! Хүшые танихагүй, энэ городой хара гэрэй оёрто нууха гээшэмни амидын тама байна!» - гэжэ байгаад аашалха, хуугайлха даа. Нилээн тэсэжэ, арбан шүдэ хам байхаш. Аниргүй байха бүришни гаарахал даа. Тиимэрхүү үедэнь һөөргэдэжэ, шэрүүншэгээр дуугарагдажа болоо даа. Тэрэнэйнгээ түлөө мүнөө өөрыгөө зэмэлжэ, нүгэлөө наманшалагшаб.

Ямаршые эхэ, эсэгэ далда орохолоороо, угаа хайратай болошодог юм. Тиимэһээ эхэ, эсэгынгээ элдэб зангые тэбшэхэ гээшэ үри хүүгэдэйн нангин уялга болонол лаа.

Мүнөө тон хатуу сүүбэн саг ерээд байна гэжэ ушар ёһо ойлгодог зон барандаа мэдэнэ. Иимэ сагта шадаал наа, буян үйлэдэжэ, нүгэлтэ хэрэгһээ саагуур ябаха гэжэ оролдохо болонобди.

Хэлэнэй гурбан нүгэл тухай дээрэ хэлэгдээ һэн.

«Нэгэл үгтэһэн наһан лэ, нүгэл хэнгүй аргамгүй,» - гэжэ мундурхалдан, нэгэндээ нэтэрэнгүй, нэхыгээ хэдэрэнгүй, шадаал наа, нүгэл хилэнсэһээ саагуур ябажа шададаг наа, һайн бэлэй. Илангаяа үгэ хэлээ шүүжэ дуугарха ёһотой юм гэнэ.

Наадандаа холин, хамар доро хахархай аман байнал гэжэ үгэлхэ гээшэмнай гэнэтэй ха. Энээниие гэршэлһэн олон янзын жэшээнүүд бурханай номууд соогуур дурдагдаһан байгша.

...Үзэг бэшэг мэдэхэгүй, үтэли харанхы нэгэ хүн байһан ха.

Юрэдөөл, бурхан бии юм гэжэ дуулаһаншые наа, яагаад бурханда мүргэдэг юм, ямар тарни, маани уншадаг юм гэжэ огто мэдэхэгүй хөөрхы байгаа. Зүгөөр наһан дүүрэхэ дүтэлжэ байна, гансаханшые тарни мэдэдэг боложо, хойто наһанайнгаа харгы сэбэрлэнэйб гэжэ бодоод, нютаг нугынгаа эрдэмтэй нэгэ хүндэ хандажа:

- Намда тарни маани заажа үгыт даа, - гэжэ гуйба ха. Харин тэрэнь тоомоо таһаржа: «Мориной тонтоогол», - гэжэ уншажа, зальбаржа ябаарай гэбэ ха. Үнөөхи хүмнай наһанайнгаа дүүрэтэр

«мориной тонтогоол, мориной тонтогоол» гэжэ уншажа ябаа хэн хаш даа. Саг ошоходоо түргэн даа. Үгтэһэн наһаншье дүүрэжэ, үхэл ерээ һааб даа. Эгээл энэ үедэ «маани» заагша хүнииньшье аялба ха. Хоюуланайиь хүнэһэн Эрлиг номон хаанай урда ошожо, шанга шалгалта гараба.

- Ямар буян хээбши?! - гэжэ Эрлиг хаан үзэг бэшэг мэдэхэгүй хүнһөө асууба.

- Хэһэн буяншье мүртэй юумэ байхагүй намдатнай, - үнөөхинь сэхээ буудаба. Хара сагаанай шэгнүүр баһал тиимээр харуулба. - Зай, тиигэбэл, тамада унаха болобош! - гэжэ Эрлигномон хаан зарлиг буулгаба. Тиигээд тэрэ хүниие тамын үүдээр оруулха гэхэдэнь, урдань мориной тонтогоол бии болоод лэ, саашань табиха юм бэшэ. Тамын эзэд угаа ехээр гайхалдаад, хуби заяанай ном иража хараба ха. Тиихэдэнь Бурханай тарни уншанаб гэжэ бүхы наһаараа үнэн зүрхэнһөө хүзэн, «мориной тонтогоол» гэжэ уншажа ябаһан хүн гэжэ элирээд, буян ехээр хуряжа ерэхыень һөөргэнь хүмүүн түрэлдэнь эльгээһэн бэлэй гэхэ.

Харин ушар ёһо мэдэдэг, үзэгтэй бэшэгтэй хүн аад, энэ хүнөөр элэг наада хэжэ, гажа буруу юумэ зааһан, тиигээд буян ехээр хээб гэжэ Эрлиг хаанда худалаар шалиһан нүгөөдэ хүниинь тамада унаһан түүхэтэй. Энэ хадаа хэлээрээ үйлэдэһэн нүгэлэй жэшээ болоно.

Ом-свасти! Нүгэл хэнгүй, муу үйлын үри эдлэнгүй ябахамнай болтогой!

Хэрэглэгдэһэн литература:

1. Далай лама Данзанжамц. «Юртөнцын амгалан хутагийг олохо хүмүүний эрэл». Улаан-Баатар, 1990.

2. Намхай Норбу «Кристалл и путь света». Москва, 1995.

3. «Знаменитые йогини». Сборник. Изд-во «Путь к себе». Москва. 1996.

4. «Мэргэд гарахын орон» («Источник мудрецов:») Улаан-Удэ. 1968.

5. Васубандху. «Абхидхар-макоша». Улан-Удэ. 1988.

6. «Бэлигүүн чинаду хизагаар-а хүрэгсэн вчир-яар огтологшии-иин ачи туса үзэгүүлэгсэн судар орошиба» («Бэлигэй саада хизаарта хүрэхэн ошороор отологшын аша туһа үзүүлхэн судар оршобо»: ондоогоор нэрлэбэл, «Доржо Жодбо»), Энэ номые үгэдьгын эзэн Бадма гэшиз (поэт Цырен-Базар Бадмаевай эсэгэ) Сүүгэлэй дасанда ХХ зуунай эхиндэ хиилүүлэн барлуулһан буянтай.

ЭСЭГЭ ЭХЫН АША ХАРЮУЛХА ЁНО ОРШОБО

«Үйлын үри тухай» хөөрөөнөө уламжалаад, хэн нэгэндэ тухатай байха аалам гээд, «Эцэгэ эхэ-ийн ачи харигуулху ёсон орошибай» гэхэн уншалгын оршуулгыг хабсаргабаб. Энэ зохёол хадаа «Фабрики наследников Сумкина № 7» гэжэ 2-дохи хуудаһандаа сохимол тамгатай, дээгүүрнь түбэд, доогуурнь хуушан монгол ёготой фабрична (типографска гэжэ уншая! – Ц. Д.) үзэгүүдээр гонзогорнууд саарһанууд дээрэ барлагдааһан ном байна.

* * *

Эхэ бэлиг бараамид (парамит) хиигээд нюуса тарниин айн мүрөөр эсэгэ эхэ зургаан зүйл амитан бүгэдые зүг хизаар мэдэгдэхгүй оршолоной далайн ударидан айладагша буянай садануудта үгэдэмүй! Тэбшэл онол бүгэдын эсэстэ хүрэхэн тогоологсон Бурхан! Мунхагай харанхыг арилгагша зула дээдын ном! Эндүүрэлгүй замай нүхэрэй дээдэ хубарагтай бүгэдэ амитанай этигэл хиигээд, абарал болон үйлэдэгты! Заха хизаар мухаргүйн саг нэгэнһээ сансарын орон – энээни хилгэмэл хобоо мэтэ эрьемүй..

Эсэгэ эхэ болоогүй амитан заримуудшыг үгы. Тэрэ сагта аминһаашыг эрхилэн үйлэдэхэн туһын хэмжээлшэгүй ашын харюуе ямар мэтээр хэмжэмүй? Тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой! Абаралай орон хуурмаггүй лама шухаг дээдэ айлад, идам тантрын дүрбэн аймагай бурханай суглаан айлад! Саглашагүй гэрэлтэ хиигээд, нүдөөр үзэлүүлэгшэ этигэл айлад! Зоригдохо орониинь нирваанай орондо тэдэ соёрог!

Һарын нюурай арбан хүрэтэр бээдээ хадагалан, нарайлһанһаа (хойшо) үдэр хүнигүй бээын элшэдэ няалдуулан, эрхэлүүлэн дуудаха энэрхын шэглэхыгээр хүхэнэй үһөөр тэжээгээд, нойр хоол хоёроо таһалан, сэдхэлшэн, шандамани мэтэ сахиһан – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой! Абаралай орон хуурмаггүй лама шухаг дээдэ айлад! Идам тантрисай дүрбэн аймагай бурханай суглаан айлад! Саглашагүй гэрэлтэ хиигээд, нүдөөр үзүүлэгшэ этигэл айлад! Тусхайлан орониинь нирваанай орондо тэдэ соёрог!

Үбдэхэ зобоходо, намһаа өөһэдөө үбдэхыг тэдэ шэлэмүй. Үхэхэ болоош наа, намһаа тэдэ өөһэдөө үхэхыг шэлэмүй! Магнайдахи нүдэн гү, али досоохи зүрхэн мэтээр хайрлаһан хэмжээлшэгүйе

хүлисэхын сүлөөгүйе, хүүгэд дангинараа ямараар хайрлаһые, хаанааһаа мэдэмэй тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор харюулха болтогой! Абаралай орон хуурмаггүй лама шухаг дээдэ айллад! Идам тантрисай дүрбэн аймагай бурханай суглаан айллад! Саглашагүй гэрэлтэ хиигээд нюдөөр үзүүлэгшэ этигэл айллад! Тусхайлан орониинь нирваанай орондо тэдэ соёрог!

Задар хорхой мэтые хүн болгожо, дээдэ номые бүтээхын сүлөө ушаралта хайн шүтөөниие үгөөд, бэлгэ түгэлдэр лама дээдын дэргэдэ хүргэжэ, туһа амгалан гарахын орон – шажанай үүдэ руу оруулжа, нэн хойтын хайн амгалан бүхэнэй үндэһые байгуулһан – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Хилэнсэ хиигээд зоболон бусадай муу үгэ түрүүтэниие хайхаралгүй шамдуунаар сошордуула. Бүтээн эд таваар түгэс эдлэл бүгэдээ үмэдхэл үгэхые намда үгэхэдөө, ашатын хэрэг бүтээһэн мэтэ бинсагуулан түрэгшэ – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Олдоһон эд таваарые бидэндэ орхижо, хуряаһан хилэнсэ онолые эсэгэ эхэ өөһэдөө эгүүрһээр эхэ зургаан зүйл загуурдиин орон аминаа жаргалан, зоболон ямар мэтээр амсаһыень хэн мэдэмүй? Эдихэ эдэйн хубиие хойноһоонь эльгээхэ ёһон үгы – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Хамта нэгэнэ шогложо, наадан энеэдэн түгэс эдлэл дэлгэрһэнэ ашата нүхэсөөд, туһалхые эгэрэн аад лэ, гэнтын үхэлэй эзэн Эрлиг хахасуулжа, танигдахагүй загуурдиин хабшалда гансаарые хүтэлхэдэ, сагаанай буянһаа ондоо эрьехэ орон үгы – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Харюудань туһа хүргэхэ шадал хомор болобошье, сансарта баһа-баһа тэнэһэнэй абьяасаар шубуун хиигээд хүрэхэн арьяатанһаа инагшаадшье, өөрын хүбүүндэ асарха заяанда түрэмүй. Ёһо тэрээгээр хэдэн дахин саглашагүй ашаар түрэхэн – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Түрэхэ, үхэхэ гэшэ түрүүн эсэсгүйн оршолондо амитан нэжээд нэжээдээр өөрынгөө эхэ боложо, хүхэнэй һү уулгаһаниие хамталан үйлэдэбэл, айладагша шадагшаар айладажа, үнэниие номлобой – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор харюулха болтогой! Олохые бэрхэ сүлөө ушаралта хүмүүнэй наһаяа хилэнсээр барагдуулбай. Эд таваар эдлэхын жаргаланиие амсангүй, дээдэ номые бүтээхын зай үгэ олоогүй – тэрэнэй туһын харюуе бүтээхэ ээлжээн намда тулаба – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Бэе, зарлиг, сэдхэлэй шүтөөнии бусаагаад, тахил үргэхэ ба хубарагуудай аймагта хүндэлэлгы айлдаха, зан уряал үгүүлэл сударай аймагы уншаха хиигээд, мүргэл эрхил амиие абарха үгэхэдэ үгэлыгэ үгэхэ түрүүтэн, буян али үйлэдэһэни – тэрэнэй туһада зорюулан, тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Шагшаабад тиин арюун олониие соносоһоной таряалан хайн. Хилэнсэтэй ниилээгүй хүрэнгэ бүхэли сэбэрые, нэрэ хиигээд алдар, хүсэл үгы таһалхы сэдхэлээр бүтээгдэһэнэй гурбан нүхэрлэл тиин хүү арюун буянай үрые эсэгэ эхэ зургаан зүйл амитанай туһада зорюулан тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой!

Гурбан орон оршолоной хотоло түгэс алиншые, зүрхэгүй зүүдэнэй баяр хурим мэтэ, дээдэ гурбанай нигүүлэхы үнэн ехын хүсөөр муу заяа оршолоной түрэхы үүдые таалан соёрхо!

Тухайлбал, орон гасаланта амитаниие нигүүлэхыгээр үзэгдэн – тэрэнэй ашын харюуе номой ёһоор бусааха болтогой! Абаралай орон хуурмагүй лама шухаг дээрэ айлад, идам тантрын – дүрбэн аймагай бурханай суглаан айлад! Саглашагүй гэрэлтэ хиигээд нүдөөр үзүүлэгшэ этигэл айлад!

Хэмээһэн энэ (ном) хадаа хүзэгэй хэшээл түгэлдэр Рабжамба Гончик Самдуб гэгшэ эсэгэ эхын аша харюулха ёһон нэгэн хэрэгтэй хэмээлгэхэ зарада өөрын ном тиин арюун нэгэниие бүтээгээ наа, бэе тэжээһэн эсэгэ эхэдэ ашыень харюулхын дээдэ тэрэ мүн болобошые, тэрэнэй дүри дурдаха тухайда хиигээд, нүгшэгсэмни дурадхаха түрүүтэнэй сагта сэдхэл охирон үйлэдэхэ энэ мэтэ болоо наа, туһатай гэжэ ханажа тойн Гончиг Данбии Думваагай дарыда үгүүлһэн бэшэгшэ хадаа аграмб Гончиг Гүнзэн болой.

ЗАЯАНАЙМНАЙ ШҮТЭЭН ЗАНДАН ЖУУ

Зандан Жуу гээшэмнай Бурхан багшын дүрэ гэжэ зондо хануулая. Юундэб гэбэл, Зандан Жуу гээшэ ямар бурхан бэ гэжэ зарим зон, илангаяа залуу хүрэгэйхид асуугша.

Зандан Жуу бурханай эртэ урдын, ханаани холын сагта яагаад бүтээгдэһые халта дурдая даа.

Зандан Жуугай дүрэ Бурхан багша Шакьямуниин өөрын тусхай захилаар бүтээгдэһэн домогтой юм. Үлгэн дэлхэйдэ үзэгдөөгүй үндэр ехэ бэлигтэй уран бүтээлшэ Бишуу Гарма гэгшые Шакьямуни захижа, эди шэдеэрээ дээдын орондо гаргаад:

- Ши минуу дүрые бүтээнүү? – гэхэн ха.

Ушарын гэхэдэ, Шакьямуниин түрэнэн эсэгэ Шакья гэгшэ хүбүүгээ ханаад, тэнгэриһээ буухыень гуйба. Тиихэдэнь дээдэ юртэмсые орхижо, яаралтайгаар доошоо бууха аргагүй байгаад, үнөөхи бүтээлшые урихан түүхэтэй.

Бэлиг түгэлдэр уран зурааша зандан модон дээрэ Бурхан багшын дүрые нарин нягтаар зуража бүтээхэ гэбэ. Зандан модон дээрэ ниилэхэ гэхэдэнь, юмэ боложо үгэбэгүй. Юундэб гэхэдэ, Шакьямуни досооһоо алтаран гэрэлтэжэ байдаг байхан тула тэрэ туяадань уран зураашын нүдэн яаха аргагүйгөөр харгаба юм ааб даа. Тиихэдэнь Бурхан багша тунгалаг найхан уһатай нуурмагай хажууда ошобо. Аалихан мэлмэрһэн уһанай нюруу дээрэ Шакьямуниин дүрэ тон элээр харагдажа байба. Одоо даа Бишуу Гарма эгээл дээдэ уран бэлигээ согсолон элсүүлжэ, Шакьямуниин дүрые зандан модон дээрэ ниилэжэ бүтээһэн түүхэтэй.

Тэрэ бүтээлын хүн түрэлтэнэй түбидэ буулгагдажа, Шакья эсэгэдэнь хүргэгдэһэн гэхэ.

Зандан модон дээрэ аргагүй гоёор ниилэгдэһэн хүбүүнэйнгээ дүрые эсэгынь найхашаан хаража байтар урдаһаань угаа уряалгыгаар мэшээһэн юм гэхэл даа.

Зандан Жуу бурханай мүнхэ дүрые үнөөхи уран бэлигтэ зурааша удаа дараалан гурба дахин бүтээһэн домогтой. Гэгээн санаартанай элишэлэн айлдаһанай ёһоор, Зандан Жуу бурхан хадаа Газар юртэмсэдэ гурбан юм ха.

Нэгэдэхинь Далай ламын алтан хүрээндэ – Баруун-Жууда гэхэ гү, али һаса (Лхаса) хотодо оршодог. Хоёрдохинь – бэлхүүһэсээ далай соо, зүгөөр тэрээндэ юрын хүнүүд хүрэжэ ошодоггүй, имагтал гэгээшүүл тэрэниие бараалхаха аргатай.

Зүгөөр гурбадахи Зандан Жуунь Эрдэнийн ламхайн эрэлхэг зоригой ашаар Эгэтын дасанда 1910 ондо залагдаад, тэндэ тахигдажа байһан аад, гушаад онуудай гудамбаараан соогуур нэр-мэр гэхээр болоол хэн ха.

- Бурха-аан даа! Зандан Жууемнай яагшал ааб даа гэжэ зальбардаг болоо нэмди, - гэжэ минии хүгшэн эжы (үнэн дээрэ нагаса эжымни ааб даа), ходол хэлэдэг юм хэн.

- Эдэ шударгышууд Зандан Жуугай ойро хэр хүрэхэ ааб?

Мухар нударгатанай хэршье аашалалдаа хаа, Зандан Жуу гэшэ сэнгүй үнэтэй бүтээл гэшэ гэжэ ойлгохо сэнэгтэйшүүл Эгэ-тэ, Яруунаар олон байгаа даа. Тиигээдшье Зандан Жуу гэшэ хүн зоной оролдолгоор нютагтамнай заларһан, юунтэйшье сэгнэшгүй бүтээл мүн гэжэ үзэг бэшэг мэдэхэшьегүй хүзэгтэйшүүл хайн ойлгодог байһан юм.

Гэхэ зуура республикын тэрэ үеын удамаршадай дунда ухаатай, урагшаа ханаатай хүнүүд олон лэ байгаа. Хуушанай сэхээтэнэй үүргэ ехэ хэн гэжэ тэмдэглэхэ шухала

Тэдэнэй нэгэн багша Жалсан Жапович Жабон байгаа. Энэ хүнэй үндэр үүргэ республикын олонийтын зүгһөө хүсэд сэгнэлтэеэ олоодүй гэжэ ханагшаб. Энэ багша үнэтэй сэнтэй олон юумые хойшололтогүй хосоролгоһоо абарһан хүн юм.

Жэшээнэ, түбэд эмшэлэлгын суута Атласые Ацагадай дасанһаа асаржа, музейн хадагаламжада оруулһан габыятай. Энэ Атласай түлөө ерээд онуудай эхээр замхашагүй ехэ арсалдаан гараа хэмнай.

Гадна Эгэтын дасанһаа Зандан Жууе зорюута асаржа, республиканска түүхын музейн хаамал хадагаламжада оруулжа, өөрөө тэндэ ажаллахадаа, гоё гэгшын шэл гунгарваа һуулгаһан буянтай. Жэл бүри майн 18-да – Музейнүүдэй уласхоорондын үдэр тон лэ хайн таниха хүнүүдээ тэндэ оруулжа, Зандан Жуу бурханиие харуулдаг, адис абхуулдаг байһан юм.

1967 ондо Жалсан Жаповичай ашаар тиимэ золдо хүртэһэн гэшэб.

Ушарын гэхэдэ, би тэрэ жэлдэ «Буряад үнэндэ» ажаллахаяа хаяшаг ороод, пропагандын болон агитациин таһагта стажировко гаража байгааб. Энэ таһагыг дааж байһан Долгор Жугдуровна Жугдурова Одигитриевскэ хүмэ соо оршодог байһан түүхын музейн харюусалгата хүдэлмэрилэгшэ Жалсан Жапович Жабондо хонходожо, намайе эльгээхэ болобо.

Буряадай АССР-эй түүхэтэ музейн хаамал тааг дурдагдааша хүмын хоёр хэн гү, али гурбан тагалга эзэлдэг байгаа. Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнай жэлнүүдтэ хабаатай зүйлнүүдые Жалсан Жапович үзүүлээ. Тиимэ даабаритай байгаабди. Фотокорр Федор Федорович Сорокин хэрэгтэй фото-буулгабаринуудые хэбэ. Тиигээд өөрөө хэрэг дүүргэхэлээрээ Ф.Ф.Сорокин ябаба.

- Хаанахи ямар нютагайбта? – гэжэ Жалсан Жапович намһаа асуугаа хэн.

- Яруунынби, - гэбэб.

- Яруунын хаагуурхибта?

- Эгэтын-Адагай, - гэхэдэм, тэрээгүүр ябаһанаа, Эгэтэ, Ульдэргэ нютагуудта ажаллаһанаа хөөрөө бэлэй.

- Эгэтын дасаниие мэдэхэ байнагта? – гэжэ һонирхобо.

- Эжымни абаашадаг байһан ааб даа. Ульгэрэй гоё зүүдэ хараһан шэнгээр мүнөө һанагдадаг. Ехэл гоё хэн. Дасаниие Арьяа-Баала гэжэ нэрлэдэг байгаа. Халта халуурхадаа, Арьяа-Баалада абаашагты гэдэг хэнби, - гэхэдэм, энеэгээ бэлэй. Тиигээд:

- Эжытнай Эгэтын-Адагай хэн гү?

- Үгы даа. Хара-Шэбэрэй.

- Хара-Шэбэрэй хэнэй басаган гээшэб? – гэжэ гайхаһан баярлаһан шэгтэй болобо.

- Сойбо Доржын.

- Сойбо Доржын?! Сойбо-Доржын Дагмидмае танихагта?

- Тэрэтнай нагаса эгэшэмни гээшэл даа.

- Оо! Өөрөө хэнэй басаган болонобта даа?

- Данила Дондогой.

- Данила Дондогой? Бүри болёобди даа. Эжытнай Сэндэмэ гэжэ нэрэтэй гү?

- Тиимэ.

- Тиихэдэ ураг түрэлыетнай бултыень мэдэхэ байбалби даа. Ехэл һайн гээшэ. Эгэтын дасанда Зандан Жууда мүргэһэн гээшэ бэдта?

- Мүргэһэн лэ байгаа хүн бэшэ гүб да. Би һананагүлби даа.

Жалсан Жапович гараараа зангажа, намайе дахуулаад, хармаанһаа түлхюур гаргажа, нэгэ тагалгын үүдэ нээбэ. Ороходомнай, уйтахан тагалга. Булан багта шэллэһэн томо гунгарбаа соо – Зандан Жуу бурхан!

Урда тээнэ энэ ехэ шүтээниие бэээрнь үзэхэһөөл байтагай, дүрэ зурагыеньшые хаража үзөөгүй байһан бээбэ даа. Досоомни

ехэ бэшэрэл түрэжэ: “Иимэл юм ха юм даа эжымни, хүгшэн эжымни хөөрдэг, дурдадаг байһан Зандан Жуу!” – гэжэ найсахан лэ хаража, ханаан соогоо хүзэглэн зальбараад:

- Һайнта даа, Жалсан Жапович, - гэз бэлэйб даа.

- Хүндэ бү хэлээрэйгты даа, - гэжэ хүндэтэ ветеран намда хануулаа хэн.

- Үгы ааб даа, – гэхэн үгэдөө хүрэжэ, би хэндэшье хэлээгүй ябаһан аад, мүнөөл энэ ама хахалжа, эндэ бэшэжэ һуунаб.

Жэл бүри майн 18-да Музейн уласхоорондын үдэр тэмдэглэгдэдэг гээшэ ааб даа. 1979 хэн гү, али 1980 ондо хэн гү – музейн һайндэртэ Зандан Жууе дахин бараалхаха талаан тудaa бэлэй.

Намтай нэгэ таһагта ажалладаг байһан Б.Н.Жанчипов Жалсан Жаповичта хонходожо, зүбшөөл абаад, Булат Жанчипов, Баярма Дымбрылова бидэ гурбан ошоо зомди.

Зандан Жуугай город руу асарагдаһан түүхые Цокто Номтоевич Номтоев намда ерээд онуудаар хөөрөжэ үгэхэн юм. Тэрэ хөөрэхыень бэшэжэ, газетэдэз толилоошье хэн хабди.

Цокто Номтоевич 1935-1936 онуудай һуралсалай жэлдэ Ярууна руу эльгээгдэжэ, Эгэтын Улаан гэртэ багшалжа эхилхэн байгаа ха (улаан шэрээр оройень шэрдэхэн һургуулиие «Улаан гэр» гэжэ зон нэрлэдэг болоһон юм гэгшэ). Хото хүдөө нютагуудта хамалганай түлэг эхилшэхэн, хатуухан саг байгаа.

«Нэгэтэ уругтоо байтарни, полуторка машина ерэжэ, һургуулиимнай газaa тогтошобол даа. Машинын кабина сооһоо хоёр хүн бууба. Нэгыень Жабон гэжэ танибаб. Нүгөөдэнь жолоошониинь байһан юм ааб даа. һурагшадаа Даша-Ханда Аюшеев-надаа тушаажархёод лэ, өөрөө айлшадые угтажа гарабалби да. Хоюулан мэндэ амараа хэлсээ хэн бээбди.

- Бишни Зандан Жууе абаашахаа ерээб. Зарим нэгэ мунхагууд энэ ехэ шүтээниие галдажашье байхаяа ядахагүй. Ноёд һайдта ойлгуулжа хэлээд, бүтэн бүлээн дээрэнь абаашажа музейдэ хадагалха гэжэ зорюута ерээб, - гэз агша хэн. Хоюулан машинаарнь дасан хүрэтэр ошобобди. Намгад хүгшэдые суглуулаад, ушар удхыень ойлгуулаад, хадагуудаар Зандан Жуугайнгаа бэеые ороолгуулаад, сэбэрхэн сагаахан һеэыгээр бүрээдэхэ оюулбабди. Нооһон утаһан, тэбэнэ айл бүридэ байһан юм һааб даа. Ехэшье думүүхэнээр тэрэ ажалые эхэнэрнүүднай бүтээгээ хэн даа. Эрэшүүлые суглуулжа, хэдэн дабхараар һеэы дэбдээд, Зандан Жуугаа дэмүүхэнээр ашаал даа. Айлшадайнгаа замдаа мор-

дохын урда манайда орожо сайлаабди. Тиигээд лэ гэрһээ гаран гэхэймнай нютагай хуу шахуу зон сугларшаһан, Зандан Жуудaa обоо хүбөө мүнгэ үргэжэрхиһэн байгаа агша бэлэй. Энэ мүнгиень яаха зонбибди гэхэдэ, сомон зүблэлдэ тушаагаарайгты гэжэ Жабон хэлээ һэн. Тиигэжэ Зандан Жууе замдань түхээрэлсэһэн хүн байна гээшэл даа”, - гэжэ Цокто Номтоевичай нам-нам хөөрэхэниинь тон элээр һанагдагша.

Цокто Номтоевичой хөөрэхэе нютагайнгаа багшанарта хөөрэхэдэм, республикын болон Россин хургуулийн габыата багша, гэгээрэлэй отличник байһан Санжимитыпова Ринчин-Ханда Цыдендамбаевна (саһаа урид наһа барашоо һэн даа, хөөрхы) иигэжэ хөөрөө бэлэй. «Зандан Жууе абаашахадань, оло-уун хүгшэд машинын хойноһоо хүн сэргжэм үргэжэ ябаад: «Зандан Жуумнай Эгэтээс бусажа ерз-хөө-өө! Тиигэхэнь бол-тогой-ой! - гэжэ уйлалдажа ябаад, Тайлуудай сэлээн хүрэтэр дахаһан юм гүб даа. Тиигэжэ хүгшэн эжымни ходо хөөрэгшэ һэн».

Заяанаймнай шүтээн болоһон Зандан Жуу 55-56 жэлэй туршада музейн хаамал жасада байгаад, 1991 оной намар һөөргөө бусаагдажа, шэнээр баригдаһан Эгэтын дасанда тахигдадаг болоһон түүхэтэй.

Тэрэ үедэ Эгэтын дасанай шэрээтэ байһан Доржо Цыденов аргагүй яаралтайгаар хирпиисэ дуган Зандан Жуудaa барюулһаниинь ямар дутуу дундатай байһан юм, мүнөө ондоо дуган барюулагдажа байнхай. Тэрэнэй бүтээгдэхэдэ, заяанаймнай шүтээн хэтэдэ тахигдажа байха һуурияа олохо гэжэ найдая.

Хубисхалай урда тээ Зандан Жууда мүргэхээс заха холын Захааминһаа, Аха, Түнхэнһөө, Ага, Ононһоо эхилээд, хаа хаанаһаа мүргэлшэд мори тэргээр Эгэтэ хүрэжэ ошодог байгаа. Энээн тухай минии үетэн эхэ эсэгынгээ аманһаа дууладаг байгаа. Нэрэгүй поэдүүд Зандан Жууда зорюулһан магтаалнуудые зохёогоод, тэдэнь олоной дунда дары тарадаг байһан гээшэ. Тэдэнэй нэгий дурдабал, иимэ:

Сэлгээхын Эгэтын хойморто
Сэбэр сайхан дасан лэ.
Сэбэр сайхан дасанда
Шэл субад эрдэни.
Шэл субадайнь дотороо
Шэгшы дундаа пүрбэтэй,
Сээжэ дундаа бүрээтэй

Сэсэгнээ мүндэлхэн Зандан Жуу.
Сэдьхэлээ нэгэдэн мүргэжэ,
Сэхэхэн хойтоёо зорюулая.

Үргэнхэн Эгэтын хойморто
Үндэр сайхан дасан лэ.
Үндэр сайхан дасанда
Үнгын субад эрдэни.
Үнгын субадайн дотороо
Үльмы дээрээ пүрбэтэй,
Үбсүүн дундаа бүрээтэй
Үзэгдэхөөр шухаг Зандан Жуу.
Үргэл хэжэ, мүргэжэ,
Үнэнхэн хойтоёо зорюулая!

Олон түмэн зоной хүзэглэн, үнэн зүрхэнхөө бэшэрэн хүгэдэжэ байхада, ямаршые шүтээн эди шэдиин нюуса болошодог гэжэ буурай холын сагнаа хүн зон ажаглаһан, анхарһан байдаг.

Сэмүүн сүүбэн сагай болохоһоо урид Зандан Жуу баруун зүг тэшэ хараһан шэнги болоо һэн гэжэ Эгэтын дасанай тахилшад, этигэмжэтэ хүнүүд шэбэнэжэ дуулгаһан байгша. Энэ хөөрөө би эжынгээ эжын аманһаа шэхээрээ дуулаһан, шэгэбшэдээ хабшуулһан байнаб.

... Энэ түбидэ таагдашагүй нюуса юумэнүүд барагдаха бэшэ. Тэдэ ехэ нюусануудай нэгэн хадаа Зандан Жуу гээ!

Загуурдиин элдэб эсын нэбшээндэ дайруулхагүйн тула Зандан Жуудаа зальбармуй гээ...

**Бэе ганжуур дотора оршогсон хутагта тодорхой агуужим
«Найман гэгээн» хэмээгдэхэ судар оршобо**

НАЙМАН ГЭГЭЭН

Намо Буддая!
Намо Дармая!
Намо Сангая!

Бурханай ном тодорхой ба гүн «Найман гэгээн» гэдэг судар - нэгэ хэһэг болоно.

Бурхан бодисанарта мүргэмэй. Иигэжэ минии соносоһон нэгэ сагта эрдэнеэр дабхарлаһан байшан дотороо Илажа түгэс нүгшэһэн² Шэгэ-Мүни (Шакья-Мүни-Ред.) бурхан һуун байгаа. Бодисаданар болон тэнгэри мангус³ найман аймаг түрүүтэн Илажа түгэс нүгшэһые тахижа магтаад, олон сугларагшадай дундаһаа бодисада түрибэлгүй гэгшэ альгаяа хабсаргажа⁴, Илажа түгэс нүгшэһэндөө иигэжэ айладхаба: Замби түбиин амитадай түрэхэ, үхэхэ оршолоной эхигүйһөө ерэхэн сагта мэдэрэлтэээ түгэсэхэн амитад үсөөн; мэдэрэлгүй (түгэсэгшэд -Ред.) олон; шагшааба⁵ сахигшад үсөөн; шагшаабад сахяагүйшүүл олон; хэшээнгытэн⁶ үсөөн; хүнгэн ба хэлбэрхэйһнүүд олон; ута наһатан үсөөн; богони наһатан олон; эд зөөрөөр түгэс бологшод үсөөн; эд зөөри багатан олон; амар жаргагшад үсөөн; зоболонтон олон. Ламын заршамлаһан зарлигыё болон дүримые марталан доодошуул найман зоболонһоо тонилхые⁷ үзэхэгүй.

Номһоо бэшыё хээд, буруу үзэхэнэй тула олон амитан богони наһатай болоод, гэнтэн хорлолоор үхэхэ ба олон зоболонтон болоһонһоо тонилгон үйлэдээд, ядаран доройтогшодые нэргээн соёрхо гэжэ айлдахада, Илажа түгэс нүгшэһэн зарлиг болоһон юм: Түрибэлгүй аа хайн-хайн бодисада шинии олон амитанда туһалхын ба нигүүлсэхын тула минии номлоһые соносогты; эртын олон бурхадай номлоһые мүнөө минии номлохые соносогты; ерээдүй сагай бурхад номлохо болоно; бүхы амитанай дунда хүмүүһнээ (хүнһөө-Ред.) арюун юумэ үгы ба хүмүүнэй бэеы олоһон болобошье, хайн сагыё эдлэжэ шадангүй, үнэхөөр үзэлһөө харшалаад, ялви түрүүтэнээр нүгэл хилэнсэгэй үйлэнүүдые олон үйлэдэгшэд «Найман гэгээн» - энээниие идам болгожо уншабал, хилэнсэг ба нүгэлтэ үйлэ бүгэдэһөө тонилхо болоно; наһан арь-

бадаад, гэнтын хорлолдо дабагдахаа болихо; эрдэмтээз түгэсэхэ болоно; наһаяа бараһан сагтаашье дайни дараһанай үрье олохо болоно; зарим нэгэ хүн һайнай номые эдлэнгүйгөөр олон үбшэн ба элдэб зүйл гэм гараад, маша ехэ зоболонто болоһонһоо, буянай садантай ушараад, «Найман гэгээн»- энээниие гурбанта уншабал, олон үбшэн эдэгээд, элдэб зүйл муу юумэндэ дабагдахаа болихо; табан забһаргүй хилэнсэгшье арилха болоно; асархы ба нигүүлэсхы, мүн баясахы болон гэн тэгшэ ба бурханай арбан найман холисолгүй номыешье олохо болоно; зарим нэгэн хүн хотын үйлэ нэгые байгуулхые сэдхэхбэл, «Найман гэгээнэй» судар - энээниие гурбанта уншаа наа, хэрэм бодхоохо, үүдэ гаргаха, худаг малтаха ба гуламта байгуулха, нюдүүр хээд, тээрмэ заһахада болохо; гуу сан хээд, малай хашаа заһабашье болохо; дороно, үрэнэ, үмэнэ, умарын⁹ ба муу гүйгшэ одон ба дайсан гээд, дошхон газарнууд ба табан зүйл газарай тэнгэринэр гээд, хүхэ луу ба сагаан барас гээд, улаан шаазгай ба хара мэлхэй гээд, зургаан хуурсагаар бүрхөөгөөд, үгүүлжэ болохогүй үйлэ бүхэниие таһалха, дошхон болон һайн мууе үйлэдэхэ, дүүрэн болон тэгшэ, мүнхэ болон нэгэндэ баримталха, һалаһан, элитэ ба бүтэнһэн гээд, хуряһан ба газарай эзэн гээд, хара ба шухала хара, тэнгэри ба луу гээд, ада шүдхэр бүгэдэ зайлан ошохо болоно!

Ажа түрэхые үйлэдэхэдэ ба ойрын замда гү, али хаанаш ошоходо болохо. «Найман гэгээниие» гурбанта уншабал, орон хээрэ хоюуланда гэмгүй түргэн эрьехэ болоод, хүбүүн, ашанар эсэгэ эхэдээ хүндэлэл ехэ ба баялиг, эдирхэг, һайн амгаланта болохо. Аглагта гү, али арьяатанай дунда ороо наа, луу болон арьяатанууд зайлан арилха юм. Хэлэн аман болон хинданда баригдабашье, түргэн тонилхо. Галай дотор оробошье, галда абтахагүй. Уһан соо оробошье, уһанда абтахагүй. Мэсэдэ ба дайсанда дабагдахагүй. Хорондол аманай эдеэн аршаан мэтэ болоод, хорондо дабагдахагүй.

Эсэгэ, эхэ юугээ хилэнсэгтэй гэжэ һэжэглээ наа, хүбүүн, үхин алииниыншье «Найман гэгээнэй» үзэг - энээниие хойноһоонь гурбанта уншаа хаань, эсэгэ эхэнь амалгүй тамаһаа тонилжо, үндэр изагуурта түрэхэ байна. «Найман гэгээнэй» судар- энээниие хаана оршоһондо найман бодисаданар ба эсэрүүн гээд, Хурмаста ба дүрбэн махаранза¹² болон тэнгэри, луу, ягша түрүүтэн элдэб зүйл тахилаар шэмэжэ тахимай. Ном судар-энээниие уншаад, дэлгэрэнгы номлобол, тэгүүншэлэн ерэгшын¹³ бэеые мүн гэжэ үзэмэй.

Нюдөөрөө элдэб дүрсые илгах; мүн баһа дүрсэ хогоосон¹⁴ байха; хогоосоншые дүрсэ болохо. Шэхээрээ элдэб зүйлэй дуу соносохо болохо; мүн баһа дууншые хогоосон байха; хогоосоншые дуун болохо. Хамараараа элдэб зүйлэй үнэрые мэдэрхэ болохо; мүн баһа үнэршые хогоосон байха; хогоосоншые үнэр болохо. Хэлээрээ элдэб зүйл амта илгах болохо; мүн баһа амтаншые хогоосон байха; хогоосоншые амтан болохо. Бэээрээ элдэб зүйл хүрэлсэгдэгөөе илгах болохо; мүн хүрэлсэгдэгөөншые хогоосон байха; хогоосоншые хүрэлсэгдэгөөн болохо. Бэлгэ бэлиг хадаа хогоосон байха, хогоосон шанаршые бэлгэ бэлиг болохо.

Тэндэһээ Илажа түгэс нүгшэһэн түрибэлгүй бодисада иигэжэ айлдабай: хүнэй нэгэ наһанда түрөөд, үхэхэһөө бэрхэ юумэ үгы аад лэ, түрэхэ сагтаа үдэр хунгангүй түрэхэ; үхэхын сагташые үдэр хунгалтагүй үхэбэл, үхэхэнэй хойно үхэгшэдэй буяниие үйлэдэхын сагта сагай хайн, мууе хунгалгүй үхэгшэдэй буяниие үйлэдэбэл, олон гэм гараад, үе таһарха ба үхэл ядаралда орохо, тиигээд хэлэн аман олон болодог. Энэ юунэй тула болоном гэжэ айлдахахада, Илажа түгэс нүгшэһэн зарлиг болоһон юм: амитан үхэгшэдые гарган үйлэдэхын тула асууһан машина хайн байха. Бүхы огторгой газар хоёр хадаа үлзйтэй; наран һара хоёр болбол хайн ба гэгээн; хүмүүнэй хаан бодисаданар хадаа машада асархы, нигүүлэсхы ехэ, амитан бүхэниие ганса хүбүүн мэтэ тэгшэ үзөөд, ороной хайн номые үзүүлхэдэ, (хүнүүд-Ред) нүгэлтэ тэнгэри, мангус, бэрид бүгэдые дуудажа тахиһанда, ада шүдхэрэй зүйлнүүд хүмүүнэй хайн эдээнэй амтаар ташаяагаад, хүнүүдтэ элдэб зүйл зоболон боломой. Дээдэ номдо этигэмжэлэнгүй, ада шүдхэрэй номые амин голоороо тахижа, гурбан улаани дарыгаар эдигшэдтэ этигэмжэлэн, буруу үзэжэ эдлэхээр үе таһарха ба үхэхэ ядаралда орожо, элдэб зүйл гэм гарамай.

Хүбүүн, үхинэй гарахын сагта «Найман гэгээниие» гурбанта уншаа наа, хүбүүн нарайлха хялбар (байха-Ред.), сэдхэл шулуун бэлгэтэй түгэлдэр хянари түрүүтэндэ үнгээ булялгангүй, гэнтын хорлоолоор үхэхэгүй. Сагтаа хүрэжэ үхэбэшые, «Найман гэгээниие» гурбанта уншбал, хойтодоо хорлолой нэгэ зүйлшые гарахагүй!

Үдэр бүгэдэ буянта мүн. Гүйгшэ одон бүгэдэ хайн мүн. Дайни дарагшад бүгэдэ һубарил бариба. Бурхан бүгэдэ ехэ риди¹⁵ хубилгаантай. Үхэгшэдэй үйлэ үйлэдэхэдэ, эд таваар юунэй ушарһан ба хэзээ шадаһан сагта «Найман гэгээниие» гурбанта

уншажа, үхэгшэдэй үйлые үйлэдэбэл, үхэгшэд үндэр изагуурта түрэхэ; хүбүүн, ашанар болон садануудшые баялиг эдирхэг болохо. Булашые дороно, үмэнэ, үрэнэ, умара (зүгүүдээр-Ред.) асуужа шэнжэлхэ хэрэггүй юм. Али амар газарта ба хүмүүнэй хаана баясахада, тэнгэринэршые тэрээндэ баясаха. Энэ номые гурбанта уншаад, булашые тэндээ бусаагаа наа, хэзээдэшье гэмгүй байха. Үүдэн гээшэ баяжаад, хүнүүд хадаа дэлгэрэн үлзытэ бололой!

Тэрэ сагта Илажа түгэс нүгшэһэн шүлэглэл эдээгээр номлоһон юм: нарайлһан үдэр маша буянтай; үхэлэй үдэр ухаата хайн; үхэһэн, амидын тула энээниие уншаа наа, ехэ буян олохо боломой; үзэг энээниие уншаад, үхэгшэдэй үйлые үйлэдөө наа, мянган жэл хүрэтэр баялиг, эдирхэг болохо; тэрэ сагта жиирэй олон амитан долоон түмэн долоон мянган тоото болбол сэдхэл гэтэлжэ, сэдхэл амараад, номой нюдэн тооһогүй гэдэгые олоод эдлэбэй. Баһа худа болон үйлэдэхэдөө, урид тохёолдохые Илажа түгэс нүгшэһэнһөө хүн асуунгүй, хожом үдэрые хунгажа, хая худа болоо наа, худа бололсоһоной хойно баялиг ба шадалтан үсөөн, үгырэл, ядаралда орогшод олон байдаг; буруу үзэлтэйдэ адли, юунэй тула тус бүри болоном?

Илажа түгэс нүгшэһэн эгээлэй олондо номлон соёрхо; тэндэһээ Илажа түгэс нүгшэһэн зарлиг болоһон юм: огторгой хадаа эсэгэ, газар гээшэ эхэ; нара болбол эрэ, наран хадаа эмэ; огторгой газар хоёр ушараа наа, жэмэс бүгэдэ ургаха; наран нара хоёрой үдэр бүри эрьехэдэ, дүрбэн саг, найман үе элитэ үзэгдэхэ; гал уһан хоёрой суглараа наа, ургаха юумэ саг соогоо гараха; эрэ эмэ хоёрой зохилдон ушараа наа, хүбүүн ашанар сэсэн болон түрэхэ. Буяни эдлээд, хүнэй бэеые олохо гээшэ хюмһан дээрэ тооһоной тогтоһонтой адли болоно; нүгэл эдлээд, бэрид ба адагуусан гээд, амитан тамада олоороо түрэхэ болохонь газар дэлхэйтэй адли олон байха. Худа болохын саг гээд, хүбүүнэй нарайлхын сагта «Найман гэгээниие» гурбанта уншаа наа, тэрээнэй буянай үндэһэн нэгээр нэгые үүсхэжэ, үриин заяан хадаа үндэртэн, хүн гээшэ эдирхэг болоод, хүбүүн ашанар туһатай, сэсэн болон, хүндэлэл ехэтэй, хайн согтой түгэсэхэ болоно. Тэндэһээ эдэ бодисаданар болоһоной нэрэдэ, дээрэгүй бодисада ба буянай садан бодисада; асуура арюун нюдэтэ бодисада ба уулын саг бодисада; ехэ абаралта бодисада ба хүрдын хаан бодисада; хирэ арилһан бодисада ба зохилдог найруулагша бодисадатай наймуулан түгэс нүгшэһэндөө айлдахан юм: бидэнэр эртэ үнгэрһэн Бурхан-Ила-

жа түгэс нүгшэдшэдһөө соносоһон тарниин зүрхэниие үгүүлжэ хэлэбэл, адистидлан соёрхо: ум аа гаа нии; на гаа нии; лаа бии лаа; манда лаа, манда лаае суухаа. Илажа түгэс нүгшэһэнэй зарлиг гээд, нюуса тарни - энээнһээ сухариха ба дабаха нэгэн бии болоо хаа, толгой долоон анги хахараад, бэеын гэшүүд түлэгдэхэ болохо. Баһа түрибэлгүй бодисада Илажа түгэс нүгшэһэндэ иигэжэ айладхаһан юм: Энэ үзэг ямар хадаа «Найман гэгээн» гэгдэһэн юм. Илажа түгэс нүгшэһэн бэе болоһон юм: ГЭГЭЭН гэгдэһэниинь хадаа ЗҮН БЭЛИГ болоно; НАЙМАН гэгдэһэниинь хадаа ИЛГАБ-ДРИИЕ ИЛГАХА бэлэй: ехэ хүльгэнэй судар үйлэ үйлэдэхын голые гэгээрүүлэн мэдээд, тиин мэдэхын шалтагаан нухэсэл нэгээр нэгэн хогоосон тула үзэг ном болоод байхадаа, нэрэнь «Найман гэгээнэй» үзэг гэгдэдэг болоо: нүдэн дүрсые тиин мэдэхэ мүн; шэхэн дууе тиин мэдэхэ мүн; хамар үнэрые тиин мэдэхэ мүн; хэлэн амтые тиин мэдэхэ мүн; бэе хүрэлсэгдээни тиин мэдэхэ мүн; сэдхэл илгал илгахые тиин мэдэхэ мүн; урида зургааниие мэдээд, барилдаһаниие мэдэхэ гээшэ ангида буса бүгэдэ, хотоло¹⁷ шүтээнэй тиин мэдэлтэй найман болоно.

Найман тиин мэдэлэ үндэһэн болон бодо гээшэ хогоосон ба амарлингы мүн болоно; тэрэниие зорижо, нүдэнэй тиин мэдэл гээшэ үзэгдэлэй бодисада болоо; шэхэнэй тиин мэдэл гээшэ дуу дуугарахын бодисада болоо; хамар хадаа элдэб үнэр илгахын бодисада болоо; хэлэн хадаа амтые мэдэхын бодисада болоо; бэе гээшэ зөөлэн шэрүүниие илгагша, тиин гэгээрүүлэн зохёогшо болоо; тиин гэгээрүүлэн зохёогшо хадаа эрьен арюун тиин гэгээрүүлэн зохёогшо гээд, толи мэтын гэгээрүүлэн зохёогшо ба гэрэл тиин гэгээрүүлэн зохёогшо гээд, сэдхэл хэлбэрилгүйдэ үнэхөөр мэдэхэ болоо; сэдхэл хадаа тиин зорилгын түб болоо. Хотоло шүтээнэй тиин мэдэл бэлигэй ехэ нирваан ба бурханай ном болоо. Нэрэнь хадаа хогоосоной сэн гэгдэхэ болоо. Зарим нэгэ хүн шэнэ гэр бариха гү, али шэнэ гэртэ орожо, үлзы хутагые хүсөө хаа, «Найман гэгээниие» гурбанта уншабал, үлзытэ болохо. Найман гэгээниие үзэгтэ бэшэһэн гү, али уншаһан гү, али аманай уншалга болгоо хаа, буянай цогчин¹⁸ саглашагүйтэй түгэсэхэ болоно. Энэ номые номлоһон сагта эхэ аяга тахимлиг¹⁹ гээд, убаша ба убсанса гээд, зургаан түмэн зургаан мянган хүн нубарилгүй тогтоол олобо. Газаршые зургаан зүйлөөр хүдэлбэ. Тоолошогүй тэнгэри, луу ба асуури гээд, гарууди ба хянари гээд, муураха ба ягшас гээд, хүн ба хүн бэшэ түрүүтэн номой арюун нюдые олобо,

бодисадын номые үйлэдэбэ. Жиирэй амитан найман түмэн нэгэн мянгаар дайни дараһанай үрые олобо. Илажа түгэс нүгшэһэн иигэжэ зарлиг болоһондо, дээрэгүй бодисада түрүүтэн бүгэдөөрөө Илажа түгэс нүгшэгшын зарлиг болоһондо даган баясалжа, элитэ магтаба!

Хутагта «Найман гэгээн» гэгдэхэ ехэ хүлгэн судар түгэсэбэ; буян болог!!!

ТҮГЭСХЭЛЭЙ ҮГЭ: илгагдahan Бурханай найн зарлиг «Найман гэгээн» гэгдэхэ судар - энээниие Анаагай хиидтэ үгэлыгын эзэн Гэлэг найн сэдхэлээр хэбтэ хиилэһэн буян үгүүбэр бүхы амитанай амар жаргалан дэлгэрхын уг шалтагаан болохо болтогой!

ҮГЫН ТАЙЛБАРИ:

¹Намо - мүргэнэм, этигэнэм гэхэн удхатай ланза (санскрит үгэ). Эдэ гурбан үгүүлэл хадаа «Бурханда этигэнэм! Номдо этигэнэм! Бурсан хуврагуудта этигэнэм!» - гэхэн «Этигэл» соо хэлэгдэдэг тарни болоно.

²Илажа түгэс нүгшэһэн - энэ сансарта эрьежэ түрэхээ болиһон гэхэн удхатай. Шэгэ-Мүни-Бурхан багша тушаа хэлэгдэдэг эпитет. (Хуушан монголоор «Илажуу тэгүс нүгчигсэн» гэдэг).

³Мангус - үльгэр номдо хэлэгдэдэг хүн дүрсэтэ аймшагтай амитан.

⁴Альгаяа хабсаржа (алгабээн хабсуржуу)- наманшалжа.

⁵Шагшаабад - гажа буруу үйлэ ябадалые сээрлэжэ, сэдхэлэй боожые бариха ханаа сахилга.

⁶Хэшээнгүтэн - (хичиеэнгүйтэн - хууш.монгол) - нягта нямбай, дүрим гурим сахидаг зон.

⁷тонилхо - хахасан зайлаха.

⁸Идам - сахюусан.

⁹Дороно, үрэнэ, үмэнэ, эмүнэ - хууш. монг.), умара - зүүн, баруун, урда, хойто зүүд.

¹⁰Гариг - ондоо юртэмсэ.

¹¹Хиндан - хаалта, шорон, түрмэ.

¹²Махаранза - шажанай ёһоной үйлэ сахигша ехэ хаан.

¹³Тэгүүншэлэн ерэгшэ - Бурхан багшые хэлэнэ.

¹⁴Хогоосон - хооһон, үгы.

¹⁵Риди - шэди, хубилгаан

¹⁶Асуура - шажанай ёһондо эхэ болоһон зургаан зүйл амита-

най нэгэн, тэнгэринүүдтэй тэмсэдэг тэнгэрийн нэрэ, асари томо амитан.

¹⁷ Хотоло - баран.

¹⁸ Цогчин - шажанай ёһоной зальбарал уншалга голлоһон хурал.

¹⁹ Аяга тахимлиг - шажанай ёһоной гэлэн санаартан.

«Найман гэгээниие» гү, али бурханай али нэгэ судар хуушан монголоор уншажа байхада, «эд таваар» гэхэн холбоо үгэ дайралдадаг. «Таваар» гээшэ ород хэлэндэ хэрэглэгдэдэг «товар» гэхэн үгэ болоно. Теэд ород үгэ бурханай номууд соо яагаад оробо гээшэб гэхэн асуудал гараха ёһотой. Гэхэ зуура «товар» гээшэмнай ород үгэ бэшэ байһан байна. Энэ хадаа монгол, түүрэг хэлэнүүдһээ ород хэлэндэ абтаһан үгэ юм. Эртэ урдандаа элдэб эд бараа (таваар) тээһэн тэмээн хамбын эзэд, харуулшад хадаа «тавааршад» гэгдэдэг байгаа. Нэгэнэй тоодо таваарша болодог хааб даа. Иигээд хараад үзэхэдэ, «товарищ» гэжэ ород үгэ баһал монгол гарбалтай болошоно бэшэ гү? Зүгөөр хүнэй мэргэжэл, ажал харуулһан үгэ бүрилдүүлдэг -ш- суффикс ород хэлэндэ ороходоо -щ болошоһон байна.

Хуушан монголһоо Ц. ДОНДОГОЙ мүнөөнэй хэлэндэ оруулжа, тайлбариень бэшэбэ.

ПОЭДЭЙ, ЖУРНАЛИСТЫН ЗОХЁОХЫ АЖАЛ ЯБУУЛГА ТУХАЙ

«АШАТА ЭХЫНГЭЭ АЛТАН НАЙХАН ХҮШӨӨ...»

1987 ондо бэшэгдэһэн “Эхэ тухай хоёрдохи поэмэ” хадаа Цырен-дулма Дондогойн хуби заяанда ехэ удхатай байгаа. Нэшхэлэйнгээ урда ехэ шанга эрилтэ табижа, этигэл, найдалтайгаар энэ зохёолдоо зорин ороһыень эдэ мүнүүд гэршэлнэ:

Шааяма дуунайм шабхаруушье аалам?

Шамбайхан наһыем бусаахашье аалам?

Үндэртэ намаяа үргэхэшье аалам?

Үрмэдүүл соогуур бүдэргэхэшье аалам?

(Шулуунуудай тарни. 1989, н.14).

“Бэхынгээ гуурһандаа хаташоо үды” сагта, бэлигээ туршалсажа, энэ зохёолойнгоо үндэртэ үргөө наань, эхынгээ ашые харюулһан алтан найхан хүшөө болгон бодхоохо байһанаа мэдүүлнэ.

Философско ехэ гүнзэгы удха шанартай байхаһаа гадна энэ зохёолынь үргэн дэлисэтэй, баян ульгам хэлэтэй, байгуулгаараашье ехэ һонирхолтой юм. Эндэ поэдэй эхын дүрэ бүри тодорхой тодоор, ажабайдалай хүлгөөн соо харуулагданхай. Поэмын хэб соо жэнхэни буряад арадай ёһо заншал, буян, нүгэл тухай ойлгосо, байгаалитай, хизааргүй ехэ юртэмсэ дэлхэйтэй хүнэй нягта холбоотой байһанай гайхамшагта гэршэнүүд тухай бодолнууд угалза мэтэ шэмэглэнэ.

Энэ поэмые уншаһан хүнэй гайхал, һонирхол заабол үүсхэдэг ушар үйлэ дээрэ тогтоё. Дайнай үедэ поэдэй эхэ дүрбэн эрэшүүлтэй хамта Яруунаһаа Эрхүү хото хүрэтэр фронтдо эльгээгдэхэ эмнигүүдые хүргэлсэһэн тухай хөөрэгдэнэ. Иимэл хатуу зоригтой, шанга зүрхэтэй, шадалтай эхэнэр байгаал даа.

Энээнһээ гадна Сэндэмэ Цыдыповна хуушан монгол, лата, ород хэлэ шуудалһан, монголоор нэрээ бэшэдэг һэн. Үдэшэ үглөөнийнь басагандаа “Молон тойной эхэ тухай, мохоо хубарагай шэди тухай” хөөрөжэ үгэдэг бэлэй. Хэды ехээр ажалдаа эсэбэшье, үдэшэндөө үльгэр домог хүүхэндээ хөөрөһэнийнь поэт болохо саашанхи хуби заяандань ехээр нүлөөлөө бэшэ гү?! Гадна жэгтэй һонин абари зангын үхибүүнэй һанаанда бүхы һанандань хадуугдаа.

- ...Энэшни шандаган дуулана, -

- Эжы намда ойлгуулба.
- Юун гэжэ дууланаб?
- Саһан тухай дуулана,
Саһанай хайлахада голхорно.
-Хада руу харьялжа,
Хашараг, буруугай
ундан болохошнил.
Бү-бү-бүү, бү-бү-бүү...
Бү хайлыш, саһан, -
Гэжэ хэлээд, эжымни
Гэнтэ шангаар энеэгээ һэн.

Тэрэ холын хабарай үдэшэһөө басаган алаг туунай, ямаанай, ямаршые амитанай абьяень анхардаг болоо һэн. Тиигэжэ ерээдүй поэт Эхэ байгаалия, хамаг ан, амитаниие анхаран шагнадаг, хайрлан хэшээдэг болоо бэшэ гү?

Эхынгээл хургаалаар, наһа бараһанайнь һүүлдэ, эсэгээ эхэржэ ябаа. «Эсэгэдээ бэшэг» (1966) соогоо үбгэрһэн эсэгийнгээ бэеын элүүр энхые мэдэжэ, хубсаһанайнь дулаанда һанаагаа зобоно. «Эсэгээ үргөөрэй даа!» гэжэ эхынгээ захиһан захяе ходо һанана ха юм даа.

Энэрхы һайхан сэдхэлтэй эхынгээ хургаал шэнгээһэн басаганайнь һайн һанаатай, уужам сагаан сэдхэлтэй байһые эдэ зохёолнууд дахин дахин гэршэлнэ.

Эхэ тухай хоёр поэмэ соогоо Цырендулма Дондогой хайрата эжыгээ дурсахадаа, дайнай үеын, дайнай һүүлээрхи хүндэ сагай бүхы эхэнэрнүүдэй хуби заяанда, ажалай баатаршалгада зорюулһан нангин һайхан зохёол-хүшөө бодхоогоо гээд һанагдана. «Буряад үнэнэй» эдэбхитэй хүдөө бэшэгшэ Э.Ц.Бальжинимаев 1983 ондо хэблэн гаргаһан «Сагаймнай хуудаһан» гэжэ ном соогоо Ц.Дондогойн «Эхэ тухай поэмэ» зохёолые шэнжэлһэн иимэ һанамжа элирхэйлнэ: «...Юрын буряад эхэнэрэй үри бээе үргэжэ, өөдэнь болголго, тэрэнэй эсэшэ сусашагүй ажал хүдэлмэри зохёол соо харуулагдана. Энээнэй ашаар поэмын герой Сэндэмэ өөрынгөө үеын эхэнэрнүүдэй образ – тип боложо тодоршоо. Юундэб гэхэдэ, поэтессэ 1941-1945 онуудай дайнай хүрөөтэ жэлнүүдтэ Яруунын аймагай Молотовой нэрэмжэтэ колхозой эмэгтэй ажалшадай хэһэн ажалай баатаршалгы тэрэ зандань харуулжа шадаа. Тиимэ тула дайнай үедэхи буряад эхэнэр тобойсо гаража ерэе» (Бальжинимаев, 1983, н.116).

«Эхэ тухай поэмэ» соохи мүнүүдые уншая:

Энэ дэлхэйдэ үгтэһэн наһанайнгаа
Эгээл һүүлшын сагай ерэхэдэ,
Эжымни дүрэ нюдэндэм харагдаад,
Энеэбхилхэ аабза гэжэ
Этигэдэгби!

(Дондогой, 2002, н.48).

Эхэ басаган хоёрой хоорондохи зүрхэ сэдхэлэй дулаахан, энхэрэл дүүрэн харилсаан энэ наһандаа дүүрээгүй, буряад хэлэнэй байгаа сагта, поэдэй номууды уншаха зоной байгаал наа, дахин дахин энээхэн мүнүүдые сэдхэлээ хүмэрюулэн уншахал...

«...Самсаал хурса нэлмэмни сансарта буужа ерэхэ»

XX зуун жэлэй хоёрдохи хахадта, буряад литературы эршэтэйгээр налбаран хүгжэхэ үедэ, поэдүүд үндэһэн арадайнгаа гайхамшагта түүхэдэ, үльгэр домогуудта саг үргэлжэ хандадаг һэн. Н.Дамдинов, Д.Жалсараев, Ц.Д.Дондокова, Л.Тапхаев, Ш.Байминов, Ц.Дондогой, Г.Раднаева болон бусад поэдүүд арадай аман зохёолой дундаршагүй булагһаа хүртэжэ, эпическэ ехэ бүтээл-поэмэнүүдые бэшэдэг байгаа. Буряад үльгэр домогууды уран зохёолой аргаар буйлуулжа, шэнэ удха, шэнэ ами оруулжа бэшэхэдээ, үльгэрэй, түүхэтэ домогуудай баатарнууды литературна герой болгон хүгжөөһөн гээшэ. «Бабжа баатар» гэхэн үльгэрэй удхаар Ц. Дондогой «Бабжын нэлмэ» гэжэ баллада-поэмэ 1978 ондо бэшээ һэн. Поэмынгээ эхиндэ поэт уншагшадтаа уридшалан мэдүүлнэ:

Домог гээ наа – домог,
Үнэншые гээ наа – үнэн.
(Дондогой, 2002, н.64).

Бабжа баатарай нэлмэ хадаа поэмын гол дүрэ-символ болоно. Дундада зуун жэлнүүдэй зэбсэг Ц.Дондогойн поэмэ соо шэдитэ зэбсэг болон харуулагдана. Нэлмын яагаад бүтэһэн тухай хөөрэхэдөө, хүнэй мүнделһэнтэй жэшэн зураглана:

Хара тортог болошоһон
Хадын агы нүхэн соо
Дархан хүнэй шэдеэр
Дабтагдаһан нэлмэ.
Бурмата халуун хяһа,

Булагай хүйтэн уһан –
Булад нэлмын эхэ, эсэгэ.
(н.64).

Бабжа баатарай нэлмэ харатан дайсадта үхэл асардаг хаа, түрэл арадтаа эрхэ сүлөө үршөөдэг шэдитэ зэбсэг гэжэ харуулагдана. «Бута сооһоо /Бусаһан исалан гараһан/ булай олон шоргоолзондол,/ Бултадаа жада, нэлмэ далайгаад,/ Мана татуулан ерэнһэн/ Манжын хаанай сэрэгэй» урдаһаа түрэл арад зоноо хамгаалхаяа Бабжа баатар дүүнэртэйгээ хамта бодоһон байна. Дайсадтай хайра гамгүйгөөр тулалдаһыень харуулхадаа, үльгэр соохи баатарнуудай хаба шадалые зурагладаг арга дүрэнүүдые хэрэглэнэ:

Ой хүбшэ руу шургаад,
Отолжо ябаһан мэтэ,
Сабша сабшаһаар сабшажа,
Самсаал гаргаһан мэтэ.
Нэгэл далаймсаарнь нэлмээ,
Нэбшысэ дайсад унана.
(н.65-66).

Бабжын нэлмэ хадаа урда сагые мүнөөнэй сагтай холбоһон дүрэ хүлдэ - символ болоно. Үбгэрһэн хойноо баатар нэгэтэ агнуурида хүбшэдэ гарахадаа, бултаниие гайхуулан, адар томо дайшалхы нэлмээе абаһан байна. Хатаниинь даажа ядан, булад нэлмыень асаржа үгэхэдөө. «Тамнай хандагайн тархиие/ Таһалха гээгүй аабзат нэлмээрээ?» гэжэ хадхан нагад хэлээд, баатарай хёлогонон харахада, хэлээ хазаба ха.

Тэрэ холын үе саг бүри мүнөө үнгэржэ байһан үйлэ мэтэ үнэншэмэ тодоор мэдэрэгдэхэ юм. Энэл даа, элитэ поэдэй уран бэлиг!

Агнууриһаа бусахадаа, баатар нэгэшье ан гүрөөл асарбагүй. «Түрэл урилхаар болоһон аад, /Тэдэниие хороогоод яахамниб?/ Үгтэнһэн наһаа эдлэжэ, /Үдэжэ дэлхэйдээ ябаг лэ» гэжэ Бабжа хэлээд, баяртайгаар сайлана.

Үбгэрхэ наһые намарай сагтай сасуулан, хүндэ үүлэнһээ жэжэ-хэн бороогой шэдэрхэдэ, хүнэй сэдхэлдэ жэгтэй уйтай болодог гэжэ поэт адаглан шэртэнэ. Үбгэрһэн Бабжа баатар аяга сайгаа барангүй, хурхиршана. нэлмыень үгылһэн хүнүүд хоорондоо шэбэнэлдэн, мартаа, гээгээ гэлсэнэ.

нэлмэ тухай асуухадань, иигэжэ харюусаба:

Таанадай олохоор бэшээр

Тахижа нюугаад ерээб.
Ороной тэнгэрийн эзэдтэ
Ошожо хадагалуулаад ерээб.
(н.68).

Тиихэдээ Бабжын нэлмэ тэнгэрийн эзэдтэ хадагаламжада бай-
хадаа, шэдитэ, нангин зэбсэг болоно. Юртэмсын байра байдалые,
зан заршамые зүблэн тогтоохо, сахин хамгаалха эди шэдитэй, гай-
хамшаг нэлмэ:

Сагаан, хара хоёрой
Саглашагүй тэмсэл шангадаха –
Самсаал хурса нэлмэмни
Сансарта буужа ерэхэ.

Тэнгэрийнхэ бууһан энэ нэлмэ Юртэмсын гол хүсэн боложо, зам-
би түбинүүдэй хоорондохи захагүй зай, хизааргүй үе сагые нэтэ
отолон, үнэн зүб эрхэ засаг тогтоохо юм гэжэ поэт онсолно:

Сагай баатар тэрэниие
Саб шүүрэнхэн бэээрээ,
Хара ехэ хүсые
Хамха сохин дараха.

(н.69).

Иимэ гэрээд үгээе, захяа-тангаригаа арад зондоо дамжуулһан
баатар тагаалал болоно. Тэнгэрийнхэ энэ нэлмын заяагдаһан уша-
рые поэт «мүшэнэй хэлтэрхэй шэнги мүнгэн хуйтай» гэжэ поэмын
эхин 2-дохи бадагта онсолно.

«Газар-хүлэгэй жэгшэтэр, /Галаар «наададаг» үедэ/ Бабжын
нэлмэ тухай/ Байд гээд лэ бодоном» гэхэн үгэнүүдээр баллада-
поэмээ дүүргэнэ. Энэ зохёолоо Ц.Дондогой юундэ «баллада-по-
эмэ» гээд нэрлэнхэн тухай тогтоё. Баллада хадаа анхан баруун
Европын поэзидэ бии болоһон. Дундада зуун жэлнүүдэй үльгэр
домогуудта, түүхэтэ үйлэ хэрэгүүдтэ хабаатай ямар нэгэ гайха-
ма жэгтэй ушар тухай хөөрэнхэн шүлэглэмэл зохёолые баллада
гэдэг. Ц.Дондогой энэ зохёолойнгоо Бабжа баатарай нэлмэтэй
холбоотой шэдитэ ушар тухай хөөрэнхэн хадань баллада гээд
нэрлэнхэниинь зүйтэй.

Юрын шүлэгтэ орходоо хэмжээгээрээ ехэ, 7 бадагһаа
бүридэнхэн, үльгэр домогой маягаар гол герой Бабжа баатарые
зураглаһан ушарһаа, мүн тэрэнэй баатарлиг үйлэ хэрэгүүд тухай
домоглон хөөрэнхэн сюжеттэй хадань энэ зохёолые эпическэ по-
эмэ гээд нэрлэнэбди.

«Үлгэн дэлхэй эхэмни, үндэр тэнгэри эсэгэмни...»

Ц.Дондогойн сэдхэлэй байдал, эхэ хүнэй баяр, уйдхар, жаргал амсаханиие гэршэлхэн эпическэ бүтээлын «Һүнийн поэмэ» (1977-1982, 2002) болоно. 1976-1977 онуудта бэшэгдэһэн «Альбина тухай шүлэгүүдэй» үргэлжэлэл гэхэдэ болохо.

Энэ поэмэнь 1984 ондо Бурядай номой хэблэлээр «Эхэнэрэй үрээл» гэхэн нэрэтэй гараһан юм. Поэдэй өөрын дурсалгаар, «Һүнийн поэмэ» гэхэн гаршагынь тэрэ үеын коммунист партиин хургаалай шугамда тааранагүй гэгдээд, мүн бусадшые, тэрэ тоодо шажан мүргэлэй элдэб асуудалнуудһаа зайсаха хүсэлтэй, хэлгэгдээ һэн. 2002 ондо «Энээхэн ногоон дэлхэй дээрэ» гэжэ ном гаргахдаа, Ц.Дондогой поэмэээ түрүүшын нэрээрнь хэблээ бэлэй.

Альбинын ехээр үбдөөд, мэдээгүй хэбтэхэдэ, поэдэй сэдхэлэй гүн сооһоо иимэ мүнүүд мүндэлөө:

Юундэ үдэр дунда һүни ерээб?

Юундэ нэгэшые мүшэн үгыб?

Орой дээрэмнай лүнхыһэн огторгой

Орой хогоосон гү – холборхой?

...Зуушые һүхирэ –

Зуг татажа,

Зогсохогүй эрьелдэгшэ Газар халташые!..

(Ц.Дондогой, 2002, н.37).

Эхын сүхэрэл зоболониие, тохёолдоод байһан хүндэ ушарые байгаалиин сошордомо үзэгдэлнүүд зураглана: газаа гэнтэ харанхы болошоно, һалхин улина, модод сошоно. Хаб харанхы сонхоор гэтэжэ, гэртэ орохоёо һэдэнэ; хаб хара, эбэртэй шүдхэрнүүд харагдахал гэнэ. Үриее абархын тула эхэ тахилгын бэшэ, сэдхэлэй тарни шэбшэжэ эхилнэ:

Аминайм залгалаа – хүүгэн дээрэм

Аягүй хүндөөр амилан,

Харанхы һүни, бү жэгэндээрэ,

Хаяа доогуурни гулгиран тонило!

...Манан хүшэгые нэтэлэн,

Мандыш, Наран,

Мандалта юртэмсые нэбтэлэн!

...Харанхы һүни, дэгдэ,

Халюун дэлхэйһээ дэгдэ!..

(Ц.Дондогой, 2002, н.38).

Эртээр наһа бараһан хайрата эжыгээ ханаандаа оруулан, Эхэ газарайнгаа үбэртэ нойрсожо байһан эжынь хүнэнхэн «эрьежэ дахин түрөөд, энэ басагамни болоо гэжэ этигэхэ дурамни яатараа хүрэнэб?» гэжэ асууна. Тиигээд Эхэ дэлхэйдээ хандажа, шэбшэнэ:

...Элинсэгүүдэйм яһые,
Эжыхэнэйм яһые
Үбэртэлһэн эхэ-дэлхэй
Энээхэн бүрбэгэрхэн үриием
Эдэгээ, эдэгээ!
Үргэн ехэ нюрган дээрэш
Үлбэр үхибүүд олон гү?
Эдэгээгыш бараниинь, эдэгээгыш,
Эхэнүүд жаргалаа олог лэ!”
(н.40).

Шэдитэ энэ тарниин хүсэнһөө юм гү, гансал харан гэхэдэнь, үхибүүн «...дэмырхээ болёод гэнтэхэн, / Аминиинь доро орожо, / Амгалан нойрто абташаба». Үбшэн үхибүүнэй дэргэдэ болоһон сагаан, харын тэмсэл сагаанайнь илалтаар түгэсэнэ.

Хүнгэн болоод сэдхэлдээ, газашаа гаража, Үлгэн дэлхэйдээ зальбаржа, зүрхөөрөө энхэрэн, газарай нюрууе эльбэнэ. Хүн түрэлтэндэ хандажа, түрэнхэн Эхэ – дэлхэйгээ абаран аршалхые поэт урыална:

Эхынгээ амиие абарһандал,
Энхэрмэ үриее абарһандал,
Энэ дэлхэйгээ абарыш,
Энхэрэн бөөмэйлэн абыш!
Хүн, намай дуулаа гүш?
Хүн нэрэшнэ... дууһаа гү?!!
(н.43).

Эдэ мурнуудые бэшэнхэнэй һүүлээр 20 жэл үнгэрхэдэ, 2002 ондо хайран Альбинаяа гэнтэ алдажархиһан эхын зүрхэн соо юун боложо байһыень хэн мэдэхэб?!

Үндэр тэнгэрийн
Үүлэнэй саагуур шургажа,
Үгы болошохо шэдитэй бэшэл хадаа
Үлгэн дэлхэйнгээ нюруу дээхэнүүр
Хүндөөр һалирнам,
Хүбүүгээ хүтэлөөд,
Ямар ехэ нүгэлтэй байһандаа,

Ямархан үйлын үрээр
Ябанабиб, хүүгээ алдаад?
(н.44).

«Оршолоной хогоосон соогуур/ Орондог шарбажа ябахыем,/ Огторгойн бурхад, табяа нэн гүт, / Ойлгуулыт намда!» гэжэ гашуудалдаа дарагдахан эхын үгэнүүдтэ Хүхэ мүнхэ тэнгэриһээ иимэ харюу дуулдана:

Шаналжа басагаа байнгүй,
Буян найса хэлши –
Буян, буян!
Аляа хөөрхэн басаганайнгаа
Алтан хүнэһые төөрюулжэ,
Гурбан муу заяанай нэгэн руу
Гударуулха гээ гүш?!!»
(н.44).

Үлгэн дэлхэй эхэ, үндэр тэнгэри эсэгые нангин гэршэнэр болго-
жо, поэт поэмынгээ түгэсхэлдэ мэдүүлнэ:

Арбан табанай дүйсэн үдэр
Альгандал сэбэр гарагта
Аминтаяа басагам хахасаал –
Арюухан хандамаанар хүнэһыень
Абаашаһан байха дээшэнь.
Арьяа Баала – ом ма ни бад мэ хум!!!
(н.44).

Абаралша Бурханай тарни сэдхэлдээ тахяад, зоболонто энэ сансарта хүмүүн түрэлэй жаргалые хүсэд амсаагүйшые наа, манай үндэр эгэшэ, Буряадаймнай ехэ Поэт Цырендулма Цыреновна Дондогой хүзэг бишэрэл дүүрэн «Хогоосон» гэжэ шүлэг энэл үедэ бэшэнэ:

Хүхэ мүнхэ тэнгэри
Хүтэлшьегүй – хогоосон.
Хүнэй үри түрэбэшые,
Мүнхэ бэшэ – хогоосон.
...Үлгэн дэлхэй гэгдэбэшые,
Үнэн бэшэ – хогоосон.
Үримни боложо ерэбэшые,
Мүнхэ бэшэ – хогоосон.
(Ц.Дондогой, 2002, н.36).

«Энээхэн ногоон дэлхэй дээрэ» гэжэ номынгоо оролто соо бүхы

наһандаа сэхэ зантай байханаа алдангүй, сэдхэл хүмэрюүлмэ үгэнүүдые хэлэнэ:

«Басаган тухайгаа бэшэхэдээ, би нэгшье юумэ гоёогоогүйб, байһан юумые байһан соонь бэшээб. «Бурхан багшын бэе бүтээгээ наатнай, урда зүгтэ хүбүүн боложо түрэхэб», - гэжэ “Алтан набадаа” хэлэлһэн юм. Басаганайнгаа буяниие номуун ёһоор бүтээгээб даа. Буян болодог юм наань, өөрынь буянда нэмэри боложо, басагамни удаадахи түрэлдөө баһал хайхан ханаатай, хайн хүн боложо, жаргал эдлэжэ, дам саашадаа бурханай орондо түрэхэнь болтогой!

Тэндэ – бурханай орондо, магад, нагаса эжы нагаса аба хоёртоёо уулзаха аалам, хэн мэдэбэ...

Ом Дари Дүд Дари Дүри Суухаа!»

Туяна САМБЯЛОВА,

*Россиин Журналистнуудай холбооной гэшүүн,
хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат.*

ЕРЭЭДҮЙН ЕХЭ ЗАЯА ҮРШӨӨНЭН БЭЛЭЙ

Буряад уран зохёолдо, Буряадай сэтгүүлшэдэй зэргэдэ Рос-сиин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Буряадай арадай поэт, Я.Гашегай нэрэмжэтэ шангай лауреат, Хүндэлэлэй ордендо Цырендулма Цыреновна Дондогойн нэрэ элитэ нуураа эзэлэнхэй гээшэ. Зохёохы намтарынь өөрын онсо шэнжэтэй. Юуб гэбэл, нэгэшые уран зохёолшо, поэт дүшэ гаран жэл соо журнали-стын хүшэр ажалда хүдэлөөгүй, хоёр «агта мориной» жолоо нэгэ мүнэн бахим баряагүй байха юм.

Мэргэжэлтэ ажални уран зохёол мүн гээд гэртээ нэгэшые үдэр нуугаагүй, «Буряад үнэн» сониндо үнэн сэхээр ажаллажа байгаа. Иимэ ехэ ашаае дааж, тэнсүүриенё оложо, тэсэбэриёе хорижо ябаха гээшэ шанга хүсэл зоригтой хүнэй шэнжэ шанар гээшэ ааб даа.

Ц.Дондогой гэнэн гар табилгатай элдэб очерк, зураглалнуу-дыень уншахада, зохёолшын, журналистын граждан, гуманис харааһаа бэшэгдэнэн тула сэнгынэ сэгнэшэгүй, образно хэлэн, найруулгань, удхынэ тобойн гаргалга өөрын яб гэмэ хэлбэри маяг-тай байдаг. Уран зохёолой публицистикэ - иимэ жанрые ялас гэмэ-эр ургалаад, олон арбаад жэлнүүдтэ дабшажал ябаа, сэтгүүлшын замаар. Хэлэнэй баялиг, удха найруулгын аргуудые шэнжэлхэ хүсэлтэй эрдэмтэдтэ зай захагүй жэшээнүүд сасаатайл, газетын хуудануудта.

Авторайнэ нэрэ хэзээдэшье хүрөөтэйгөөр, омогтойгоор дуул-дадаг, үргэн Буряадтаа үни галабай мэдээжэ - Цырендулма Дон-догой ха юм.

Гэхэ зуура, бүхы уран зохёошодтол адли Цырендулма Цыре-новна уран шүлэгүүдээл түбхын түрүүндэ табидаг, үринэрөө хо-лын замда мордохуулһан эхэ мэтэ мэдэрэлдэ абтан, «Пегасые» яаж ургалһанаа өөр янзаар тайлбарилдаг байгаа бээ.

Эгэшэ нүхэрэймнай намтар эгээлэй юрэнхы бэшэ юм. 1932 ондо Яруунын аймагай Нархата нууринда алтан дэлхэйдэ түрөө һэн. Багаханданэ Эгэтын-Адагта ажаһуудаг Дондок Аюшеевич Сэндэма Цыдыповна хоёр үргэжэ абаһан бэлэй.

- Үргэжэ абаһан Дондок абамни түрэнэн эсэгым зээ байһан юм. Аха дүү айлнууд хоорондоо ходо харилсаатай байгаа. Түрэнэн, үргэнэн эжынэрни хожулан налархай нам зантай байһан, Эгэ-тын-Адагта эхин класста, тиин ахалагша классуудта Нархатада

- түрэнэн түрэлхидтөө байгаад нуурааб, - гэжэ Цырендулма Цыреновнагай хөөрэхэдэнь, эзэлүүдгүй һонирхон, иимэ асуудал табибаб.

- Монголын суута дуушан танай дүтын түрэлэй гэжэ мэдэнэб. Али талаһаатнай түрэл болоноб?

- Пүрэвдорж хадаа минии түрэнэн эжын ахын хүбүүн гээшэ.

Хубилган шэнэдхэлгын үедэ ойн баярайнь болоходо, Монгол ошожо, хүндэлэн ёһолжо ерээ нэмди. Габьяань аргагүй ехэ.

Монголой искусствын һалбарида ори ганса Хүдэлмэрийн Баатар (Герой Труда) мүн шуу. Пүрэвдорж багаһаа зоболон тама үзэжэ үндыһэн. Эсэгэнь хамалганда абтаа. Гэрһээ туулгаад гарахадань, бишыхан Пүрэвдорж хормойһоонь шагтагалдаад, орилоод лэ үлэһэн... һүр һүлдэ дээгүүр хүн байгаал даа, Пүрэвдоржымнай, дуушанай одон наһан соонь хүтэлөө гээшэ.

Цырендулма Цыреновнагай иигэжэ хөөрэхэдэнь, өөрыень үргэнэн одон ямар байгаа гээшэб гэжэ ханагдаа нэн. Ухаа ороһон саһаа хойшо ходол холын заямха гүүртэнүүдтэ байгаа. Эжы абань хубай мал харадаг нэн. Хадын Үбэр, Үдын урда бэе - иимэ газарнуудта ори ганса гэр байха. Наадаха нүхэдшьегүй. Эжэл болошоһон Гооди, Шаариг, Байха нохойнуудтаяал наадаха. Оршон байгаали хэды үзэмжэтэй, үзэсхэлэн бэлэй... Үдэ гол шадарайнгаа баялигы мүнөөшье нүдэндөө хараһандал, хангалдань ханажа ядаһандал болодог. Улаа ягаанаар соробхиһон гал мэтэ тэрэнгийн, сагаан сэсэгүүдээ сасан дэлгээнэн мойһоной, шэлдэг эшэтэ шэнһэдэй, уяхан сагаан мүшэртэй хуһадай, үшөөһэнэй, уляаһанай, долоогонын, тэхын шээгэй оршон дүхэриг соо өөдөө болоходоо, түрэлхиин һонор сэдхэлынь байгаалиин хөөрөөе байгаа наһандаа ханажа ябахаарнь соносон байдаг нэн шуу. Үглөөгүүр мойһоной сэсэгэй задархые, үдэшэлэн тээ үнжэгэн дэльбээе хумиилган, «унтаандаа» бэлдэхыень адаглахадаа, ямар бэ даа нэгэ үзэгдөөгүй шэдитэй танилсажа байхадал гэдэг нэн.

- Байгаалие ажаглажа һураһан гээшэмни - эжын һургуули мүн. Гараха наранай хүрээтээд байбалынь, хүйтэрхэнь, орохо наран олондоо һайн гэдэг бэлэй. Хаа-яань наранай орохо тээшээ хоёр-гурба боложо туяардагы хэлэдэг нэн бээ. Шубуу шонхорой, амитанай абяа илгаруулан соносохы оролдохоб. Шандаганай «бөөлөөншье», тоншуулай заримдаа «хийд», нүгөө заримдаа «пирд» гэхэншүү дуугархы, турлаагай «кар-кар», «гуаг-гуаг» гэхэншүү хоёр ондоогоор абяа гарахыень шагнахаб, хэзээдээ, ямар удхатай хаб гэжэ бодом-

жолхоб. Дайнай үедэ тибһэ малтажа эдихэбди. Хулганаануудтай үрдилдэн шахуу гэхээр. Намартаа үрэнэ амтатай гээшэнь... Бага зэргэ талха үбэнүүлээд, хүн соо шанахабди. Үдын урда бээдэ таряа таридаг байгаа, хоолос түүгшэ нэмди. Мал адууһанайшые абариие адаглахаб. «Мал адагуусандал...» - гээд, хэн нэгые зэмэлхэ гэбэл, сасуулдаг гээшэ. Харин даншые адаг амитад бэшэл, эдэмнай. Артелиин түбтэ клуб баригдахань гээд, 40 сарай нэгэ мүнэн үүсэлэгдэхэдэнь, юун болоо гээшэ нэм... Үхэр малнай хөөрсэгэнэлдөөд, сошордон мөөрэхэниий хэлэшэгүй. Ехэл айдаһатай байгаа. Харин 1945 ондо нэгэ бандидай шамбай гэгшын гунжыемнай (үрөөһэн эбэрын хорог - унаһан аад, эдэгэнэн) шэрэжэ абаашахаяа нэдэхэдэнь, тэрэмнай мулта хүрөөд, бургаанан сооһоо айдаһатай сошордомоор мөөрөөд гүйжэ гараа. «Абарыт, алахань лэ!» - гэнэндэл, хойшоо эрьен харан гүйгөө нэн. Энэ үедэ абамнай дайнда хандарһан юумые заһалсаха албанда мордохон байгаа юм. Эжы - малдаа, абгай - һадригай уһан тээрмэдэ ошоһон байба. Абгай ерэн сасуу тэргээс мулталаад, эжыдэ гүйлгэн ошожо дуулгаа.

Саг аймшагтай - нэгэ толгойн түлөө түрмэдэ орохоор байгаа. Энэ үеэр Үдэ үерлэнхэй - яалтайб? Угайдхадаа, Холхоодой халтар гэжэ моримнай хашан, шэрхи...

Эжын мориндоо дүтэлөөд, иигэжэ хэлэһыень мартадаггүйб:

«Морин эрдэни ха юмши даа, дэлһэндээ, һүүлдээшые шагтагалжа, намаяа гаргыш даа». Үнэхөөрөөшые, дэлһэнһээн хам бажуулдаад, гарашоо нэн.

Контородо ошожо мэдүүлээ: «Малыемнай бандит хүтэлөө. Харуулшаниие үгэгты». Холхоо Раднаа харуулшантай суг малаа туужа, нүгөө эрьедэ гаргаа, бүрин бүтэн үлөөгөө нэн. Нохойнууд аһан шадалаараа тамараа. Тугалнуудаа онгосодо ашаад зөөгөө. Эжымнии иимэл эрэлхэг зоригтой хүн байһан юм. Эмниг моридые хургадаг байгаа, - гээд Цырендулма Цыреновна Сэндэма Цыдыповна эжы тухайгаа дурсан хөөрэдэг нэн.

Гүүртэдэ байхадаа, бишыхан Цырендулма үзэгтэ өөрөө һураһан байгаа гэхэ. Үзэг бэшэг мэдэхэгүйшүүлые хургаха зорилгоор комсомол басагад ерэдэг нэн ха. 1935-36 онуудта хуушан латаар, 1938-39 онуудта ород алфавидта хураа. «Нэгэл мэдэхэдэмнай, басагамнай уншадаг болошоод байгаа юмэл», - гэжэ баабайнь ороһон зондо хөөрэхэ зуураа, колхозой түб ошоходоо, буряад дээрэ оршуулагдаһан «Гулливэр», мүн «Каштанка» тухай ном асарһан ха. Хэды ехээр хужарлаа, һонирхоо гээшэ нэм.

Арба найса гараад ябатараа, тон ехээр үбдэжэ, арай торо-солдожо, амиды үлэһэн юм. Цукерман гэжэ еврей врач аргалаад, үбшыень таннягүй. «Ивалгын дасанай шэрээтэ Жамьяновай нютагтамнай морилходонь, нагаса эжы залажа асараа. Ута хорьмоһониинь нюдыень хушанхай, ехэл һонирхожо адаглаа һэм. «Хулынь хабдартай, үбшэниинь өөдөө хөөрөөгүй, доошоо буугаа хадаа һайн. Ямаанай арһаар орёогты гээд адислаа, жагты табья. 42 градус хүрэтэр халууржа мэдээ табижа байгаа хаб. Харин ямаанай арһанда орёолгоходоо, одоошье һэг гэжэ, удаан нойрсожо, эдэгэхэ тээшээ болоо һэм, - гээд, хүндэ ушаралта сагыё дурдаа бэлэй.

1946 ондо гэртэхиинийн Шэтэ руу нүүжэ, Забайкалийн түмэр замай 3-дахи отделениин 7-дохи околотогто ажаллахаар зууршалагдаһан юм. Нарһатада түрэнэн эхэдээ байгаад, долоон класс дүүргээ һэн.

Цырендулма Цыреновнагай бага наһанайн хаһа мүнөө хүрэтэр ямар нэгэн нюуса нөөсэ баялигтал сэдхэлыень жэгнэн, сэнтэй һайхан мэдэрэл түрүүлдэг лэ. Магад, нютагайн Буурал баабай, Буурал хатан эжы, Сагаан үбгэн бишыхан хүүхэнээ хөөршөөн адаглажа, ерээдүйн Ехэ заяа үршөөһэн байгаа аалам?

Цырендулма Цыреновна Дондогой хэзээдэшыё зохёолнуудтаа һонин лэ арга олодог байгаа. Ушар иимэһээ намтарайн үргэлжэлэл - «Өөрөө би хөөрэхэб...» гэхэн 2000 ондо «Буряад үнэн» сониндо гараһан дурсалга-хөөрөөгөөрн үргэлжэлүүлэе.

ӨӨРӨӨ БИ ХӨӨРЭХЭБ...

Һүүлэй үедэ ехэшыё «тоогдохойё» болинтоһон, зүгөөр совет засагай жэлнүүдтэ нэрэн һүгэдэлэй мэдэрэл түрүүлдэг байһан элитэ ехэ поэт В.В.Маяковский нэгэ поэмэ соогоо иигэжэ шангаар мэдүүлһэн байдаг: «Өөрөө би хөөрэхэб - өөр тухайдаа, үе саг тухайдаа...»

Үнэхөөрөөшыё, өөрынгөө зохёолнуудыё, ямар шүлэгэй ямар ушараар бэшэгдэһыё өөрһөөш ондоо хэн һайнаар мэдэхэб?

Тиимэһээ агуу поэдэй эрмэлзэлэй «шүлһэ халдаһан» хүн хадаа өөрынгөө зохёохы зам тухай өөрөө хөөрэхэ гээ хүм.

Анха түрүүшынгээ шүлэгийг би 3-дахи класста бэшээ нэм. Зүгөөр тэрэмни ондоо поэдүүдые тон лэ нажааһан, дуураһан «зөөри» болошоо нэн гэжэ ханадагби. Тиигээд лэ шүүмжэлһэн үгэ багшаһаа дуулахадаа, тэрэ «шүлэгөө» шуу татаад, нэе орогүй хажархёо бэлэйб.

Хоёрдохёо «ордоһолходоо», Яруунын аймагай Нархатын дунда нургуулиин зургаадахи класста нуража ябааб. Зарим нурагшад нүүлшын хэшээлһээ зугадашахал даа. Тэдэниие хяа шүүмжэлһэн «Хэн гээшэб?» гэжэ шүлэг бэшээ нэн хаб. Тэрэнэйнгээ нүүлшын мурнуудыг ханадагби:

Тархяа үбдэншүү болоод,
Табадахи-зургаадахи урорһоо
Талиижа арилдаг хэн гээшэб?

Хамта нурадаг нүхэдни тэрэ шүлэгийг уншаад, нөөл олзуурхажа, классайнгаа хүтэлбэрилэгшэ, буряад хэлэнэй багша Клавдия Николаевна Романовада үгэжэрхибэ. Багша тэрэниием классайнгаа журнал соо хабшуулжархиба. Ондоо классуудта ошоходоо:

- Минии класста шүлэг бэшэдэг басаган бии, - гэжэ багшамнай һайрхаа юм хаш даа. Тиигээд аха классуудай басагад минии хажуугаар гарахадаа:

- Поэт! Поэт! - гэжэ байжа, гараа тархидаа хүргэн аашалалдаха. Үхибүүн ябахадаа, олонхи ушарта досоохиш уйтахан, юрын шог багтаахагүйшэг лэ байдаг гээшэ ааб даа.

Тиигэжэ баһал шүлэг бэшэхээ болишобоб. Энэмнай 1947-1948 онуудай нуралсалай жэл. Бүлынгөө байдалай шалтагаар нуралсални нэгэ жэлээр таһалдаба. Тэрэ үедэ гэртэхимни Шэтын областиин Могзон станци шадар ажаһуугаа.

1949-1950 онуудай нуралсалай жэлдэ Нархатынгаа нургуулида дахин бии болоод, одоошье шүлэгтэ хананхатайгаар хандадаг, «Буряад-Монголой үнэндэ» эльгээдэг болоо нэм. Нургуулиин директорээр Григорий Иванович Бадашкеев хүдэлдэг нэн, нуралсалай жэлэй дүүрэн хойно дүрбэн буряад басагадые - Рыгзенова Бальжинимые (Светлана Бунеевагай эхэ), Данзанова Бальжидые, Эрдынеева Цырендулмые, намайе - кабинеттэ дуудажа оруулаад, Улаан-Үдын педучилищида орохыемнай дурадхаа нэн. Ушарын гэхэдэ, эхин нургуулида, эхин классуудта мэргэжэлтэ багшанар дуталдадаг байһан байшоо. Тиигээд республикын нургуулинуудта Гэгээрэлэй министерствын зүгһөө тусхай даабари үгтөө нэн ха. Бидэн булта зүбшөөлөө үгэжэ, үглөөдэр документнуудээ асаржа, дирек-

тортэ тушааха болобобди. Бинь гэнэн юм аад лэ, документнүүдээ мэдүүлгэтэйгээр үглөөдэрын асаржа, директортэ үгэхэдэм:

- Бэрхэш! Үргэн ехэ харгы урдашни нээгдэхэ даа. Найн ябахаш!
- гэжэ Григорий Ивановичай хэлэһэн үгэнүүд мүнөө нанаанһаам гарадаггүй. Найниие шабидаа хүсэжэ, үнэн сэдхэлһээ хэлэһэн үгэнүүдын наһанайм харгы нээн сэбэрлэжэ үгэһэн байгаа ха гэжэ сэдхэдэгби.

Харин нүгөө гурбамни педучилищида ерээгүй, оролгын шалгалтые бинь гансаарханаа, танигдаагүй зонтой хамта тушааха баатай болоо хэм...

Улаан-Үдын педучилищида ороод, Ранжуровой гудамжын 10-дахи дугаарай нэгэ дабхар гэртэ хамтын байра оршохо (мүнөө тэрэ нууридань БГУ-гай 2-дохи корпус байдаг). Нютаг нютагһаа сугларһан арбаад басагад нэгэ таһалгада байрлахабди. Шашаг шууяатайнуудшые наа, номоо үзэдэг хэмди даа.

Тэрэ үеын педучилищи ерээдүйн багшанарта нилээн ехэ мэдэсэ үгэдэг, олон юумэндэ хургадаг, үндэр мэргэжэлтэй хургагшад тэндэ ажалладаг юм хэн. Ород, буряад хэлэнүүдээр, математи-каар болон бусад предметүүдээр тэндэл би найн бэлэдхэл абажа гараһанби. Гадна уран зураг, хүгжэм, сэбэр бэшэлгэ, дуун гэхэ зэргын нэмэлтэ хэшээлнүүд гоё найханиие ойлгохо мэдэрэлтэй болгоо.

Би ноото гэзшые шудалжа, хүгжэмдэ дурлашоод лэ, хамта байрладаг басагадаа хашараадаг лэ байһан хаб даа. «Калинка», «Сулико», «Неополитанская песенка» (П.И.Чайковскийн «Хун шу-бууд» гэжэ баледһээ) мэтые үдэр хүнигүй шахуу мандолина дээрэ пиршагануулхаш. Үгы наа, басагадай унтаһан хойно хүниндөө шүлэг бэшэжэ, үргэһөө хамшаахаш даа.

Улаан-Үдэ ерэхэн хойноо ормоглоһон нэгэ «зохёолоо» газетэдэ эльгээбэб. Удангүй нэгэ бэшэг ерэбэ. Конвертыень задалхадам, республикын залуу уран сохёолшодой, эхилэн бэшэгшэдэй III конференцидэ хабаадахые уриһан урилга байжа, би яатараяа баярлаа гээшэ хэнбиб! Энэ ушар 1950 оной октябрийн хорёодоор тохёолдоо хэн.

Конференцишые болоо, элидхэлнүүд, ахамад сохёолшодой хургаал үгэнүүд шагнагдаа. Залуу бэшэгшэд Цэрэн Дандаров, Гэлэгма Доржиева (мүнөө Бадмаева) гэгшэд минии түрэл хургуулиһаа ерээ.

Нарай нялха зон гэжэ тэрэ үедэ маниие голонгүй, үндэр эрил-

тын ёһо гуримаар, ехэшүүлтэй тон адляар шүлэгүүдыемнай шүүмжэлһэн аха нүхэдтөө мүнөө хүрэтэр баярладагби. Хөөрхынүүд, залуунуудта даа гэжэ тархииемнай эльбэһэн, өөгшөөһэн байгаа хаань, хэн мэдэбэ, залимнай унтаршаха һэн аалам? Мүнөө ажаглахадам, залуу зохёолшодто эрилтэ нилээдгүй нула болонхой агша. Номтой болоодүй хүнүүдые Россин Уран зохёолшодой холбооной гэшүүд болгожо абадаг ушар энээниие гэршэлнэ бэшэ гү? 10 гаран номтой болошон аад, СССР-эй уран зохёолшодой холбооной гэшүүн боложо ядаһан хүнүүд бидэнэй дунда байгаа! Цырен-Дондок Хамаев, Георгий Дашабылов, эдэ мүнүүдэй автор гэхэ мэтэ.

СССР-эй Уран зохёолшодой холбооной гэшүүндэ намайе дурадхаха асуудалай гарахада, Намжил Гармаевич Балдано, Цырен-Дулма Дондовна, Алексей Данилович Бадаев дурадхамжа бэшэһэн юм. Тезд минии саарһанууд ямаршьеб шалтагаанаар Москвада олон жэлдэ хэбтэшоо. Нэгэтэ Буряадай Уран зохёолшодой холбоонһоо намайе дуудаба. Ошохом, С.Л.Баруздинтай уулзалга боложо байба. «Дружба народов» журналай ахамад редактор С.А.Баруздин СССР-эй Уран зохёолшодой холбооной правлениин гэшүүн байгаа. Би тэрэниеншье мэдэхэ бэшэ хадаа уулзалгын һүүлээр хажуудань ошобоб. Тэрэм Н.Г.Балданотой дуугаралсажа нуугаа. Ахатанһаа зүбшөөл нураад, би Баруздинда хандажа, шүлэгүүдээ «Буряад үнэндэ» үгэхыень эрибэб. Намжил Гармаевич намайе Баруздинтай танилсуулаад: «Үнөөхи хэрэгшни юун боложо байгшаб?» - гэжэ буряадаар асууба. «Тэндээл хэбтэдэг бэшэ гү?» - гэбэб.

Тиихэдэм: «Слушай, Сережа-ай!» - гэжэ эсэгэ мэтэ дулааханар тэрээндэ хандаад, минии хэрэгээр һонирхохыень дурадхаа һэн.

Тиигэжэ хэрэгни түргэдхэгдэжэ, 1980 оной март соо РСФСР-эй Уран зохёолшодой холбооной секретариатай зүблөөн дээрэ СССР-эй Уран зохёолшодой холбооной гэшүүндэ абтаһан түүхэтэй хүм...

Манай үедэ шүлэг соогоо, зохёол соогоо үзэгэй алдуу гаргаха гү, али үгынгөө нуури байрые олгуулхагүй ушар обёорогдоо наа, ЧП гэжэ тоологдохо байгаал даа. Тиимэһээ түрэлхи хэлээ найнаар мэдэхэ, ород, буряад грамматикые эрхимээр шудалха гэжэ аһан оролдодог байһамнай ойлгосотой.

Зарлагдаһан конференциин хүдэлмэрээ дүүргэһэн хойно «Бу-

ряд-Монголой үнэн» сониной соёлой таһагыг дааж байһан Д-Ж. Гунзынов (энэ хүн «Нютагаймни хүнүүд» гэжэ нэрэтэй расказуудай согсолбори тэрэ жэлдэ гаргуулһан юм. Мүн баһа Дамба Жалсарав, Цыдып Цыремпилов, Цыденжап Жимбиев гэгшэд түрүүшынгээ номуудыг гаргуулһан байгаа) намайе редакцияда дуудаад:

- Нэгэ шүлэгөө асара, - гэбэ.

- Теэд битнай оро бодогүй шүүмжэлүүлээ гээшэ бээб даа, - гэбэб.

- Хамаагүй! Тэрээндэ бү дарагда. Ургахаш! – гэжэ ёлогор хара нүдөөрөө урдаһаам хараад, халта ёборгоншогоор хэлээ һэн. Тэрэ үеын залуушуул үе сагайнгаа үри хүүгэд һэн бээбди. Тиимэл хаддаа Сталин, парти, комсомол, Волго-Донной агууехэ барилга тухай шүлэглэдэг байгаа бээбди. Тиигээд Сталин тухай шүлэгөө абаад ерээб. Халта 1-2 үгэ заһаад, тэрэ шүлэгийг Д-Ж.Гунзынов «Уран зохёолой хуудананда» табяа бэлэй. Тэрэ хуудан залуушуулай III конференциин дүн боложо үгөө.

- Би парти тухай, Ленин тухай нэгэшье шүлэг бэшээгүй хүм! - гэжэ манай дүүтэн Булат Жанчипов үбсүүгээ тоншодог агша, Бурядай Тютчев гэжэ Николай Дамдиновой нэгэ элидхэл соогоо хэлэһые ходо дурдаха. Зүб лэ даа. Булат шэнгээр байгаалие зураглаха поэт хомор аабза.

Гэбэшье статья, очеркнудыг бэшэжэ асараад, гаршаггүйгөөр машинкадуулаад байхадаш, тоогүй олон гаршагуудыг хэн бэлэглээ бэлэй гэхэш. Үнгэрхэдөө, «Үлгэн дэлхэйн алтан булан» гэжэ поэмээ дүүргэлтэгүйгөөр, гаршаггүйгөөр асараад байхадаш, энээндээ һайн түгэсхэл хэ гэжэ түгэсхэл бэшүүлээд, гаршагыешни хэн заажа үгөө һэм гэжэ урдаһаань һөөргэдэхэш. Шанга түгэсхэлгүйгөөр, мэргэн гаршаггүйгөөр ямаршье ормоглол һайн зохёол болодоггүй юм!..

Зүб даа. Мэндэ ябахаддаа, мэээрхэлдэхэ гээшэ баһал жаргал гү даа? Иигэжэл охин дундаа мэээрхэлдэжэ, уран шүлэг тухай арсалдажа ябаһан олон нүхэдни баран һаншагаа сайжа, зариманинь мүнөө һүүдэртэ орошоод, сэдхэлдэмни дурасхаал боложо үлэнхэй даа. Табилуулан үнгэрһэн 50 жэлыг һөөргэнь эбхэхэ аргатай гээшэ һаа, һонин бэлэй...

Үри бэеынгээ хүл дээрээ ягдайса зогсоод, һарюу-мурюугаар түрүүшынгээ алхам хэхэдэ, эхэ хүн яатарай баярладаг бэ?! Тэрээн шэнгээр түрүүшынгээ шүлэгэй барлагдахад гү, али түрүүшынгээ номой корректурыг уншахаддаа, тираж болгогдон хэблэгдэхэдэнь,

автор хүн «магнайнгаа ганта» баярладаг. Тиймэ баярнуудай нэгэн хадаа 1950 оной октябрийн хорёодоор намда үзэгдэнэ гэшэ. «Уран зохёолой хуудаһые» гартаа баряад байһамни үсэгэлдэр мэтэ эли байгша.

Хожомын БГПИ-гэй түүхэ хэлэ бэшэгэй факультедэй ород болон буряад филологийн таһагта (энэ таһаг анха түрүүшынхэ 1955 ондо - бидэнэй ороһон жэлдэ эмхидхэгдээ: тэрэ үеын бурфак литфак (буряад хургуулида ород хэлэ, литература зааха багшанарые бэлдэдэг байгаа) хоёр таһаг нэгэдхэгдэнэ байна. Энэ таһагта 5 жэл соо нурахадаа, ород хэлээр практическа хэшээл жэл бүри хэгдэдэг байгаа. Тиигэжэ педучилищида олоһон мэдэсээ улам гүнзэгырүүлхэ арга олдоо, хуушан монгол бэшэг, хари хэлэ, хуушан славян хэлэ, түүхэтэ грамматика (историческая грамматика) мэтын һонин предметүүдые бараниенэ үзэгдөө. Һонин багшанар лекци уншаха. Жэшээнэ, «Люблион» гэжэ нэршэшэнэ (хожомой студентнэр «Ехэ Юс», хүбүүнэ «Бага Юс» гэжэ нэрлэнэ байгша) Упхоновые хэнтэй жэшэхээр бэлэй? «Лекцидэмни энеэжэ һуунат, шалгалтада ерэхэдэ, уйлахал аабзат!» - гэжэ зарим хүбүүд, басагадые зандаг, хэлэнэнэ абажа һаладаг Савинов багшые дурдахаар. «Я вам поставлю пять, но не за ваши знания, а за вашу сообразительность», - гээд, шалгалта дээрэ минии хорые тэрэ малтанан юм.

Гэбшье өөрынгөө эрдэм мэдэсые мүлхэ гэжэ эсэшгүйгөөр ажаллаһандаа, 5 жэлые миин хосоргонгүй гараһандаа, «өөрынгөө тархие эльбэхэ дурамни» мүнөө хүрэшэнэ.

Ахамад уран зохёолшод анхарал хандуулдаг һэн даа. Педучилищи дүүргээд байхадам, Буряадай Уран зохёолшодой холбоон намайе Москвагай Литинститудта эльгээнэ юм. Иннокентий Алексеевич Ким (анханайнэ обог - Абгалдаев, мүнөө наһа баранхай) Буряадай Уран зохёолшодой холбооной харюусалгата секретарь байгаа.

«Пушкин байгаал ааб даа, тэрэш хуушараа!» - гэжэ томо томо үгэнүүдые хэлэдэг, Америкэ, Энэдхэг, Хитад мэтын гүрэнүүдтэ загранкомандировкодо байһан, бээдээ этигэнги. «Би гениб» гэжэ мэдүүлхэше зоригтой багжагар хүбүүдтэй, «Зачем простою форилкуу, спирт подавай» гэхэ шадалтай һамгадтай хамта оролтын шалгалта баригдаа. Ород хэлээр, литератураар шалгалта барихадаа, сочинени бэшэхэдэ, тэдэнһээ дутуугүй, зариманһаань үлүү байгдаа һэн. Педучилищида заалгаһан багшанарайм аша һэн ааб даа! ..

Арадай ажахын, эрдэм соёлой бүхы халбаринуудта ажал хэрэгтэ оролсожо, «хүндэлэндэ хүлөө шэхэдэг» Н.С. Хрущевой «ашаар» би очно таһагта орохо эрхэгүй хүнүүдэй нэгэн байшооб. Юуб гэхэдэ, һаял дунда эрдэм олоһон «шара амата ангаахайнуудай» нэгэн байһан байгааб. Тиигэжэ заочно таһагай студент болоод, Буряад орондоо бусаха бологдоо. Тэрэ үеымни дурасхаал болоһон Литературна институтдай зачётка-дэбтэрхэн мүнөө архив-тамни байха.

Тиигээд лэ хойто жэлынь БГПИ-дэ саарһаяа тушаажа, дээрэ дурдагдаһан таһагта ороо гээшэб.

- Ши оршуулга хэ, Сергей Михалковой «Дядя Степа» гэшые оршуула! - гэжэ түрэнэн аха мэтэ хүндэтэйгөөр минии һанадаг Цырен-Базар Бадмаев нэгэтэ дурадхаад, би тэрэ зохёол оршуулаа болооб. БГПИ дүүргэхэ жэлдэмни - 1960 ондо «Степа ахаймни» ном боложо гараһан юм.

Аха нүхэдэйм оролдолгоор шүлэгүүдэйм түрүүшын ном хэблэлэй түсэбтэ оруулагдаад, 1962 ондо «Буряад басаганай дуунууд» гэжэ нэрэтэйгээр хэблэгдээ.

Саашань тоолобол, 1966 ондо «Эхэ тухай поэмэ» хэблэгдээ һэн. БГПИ-гэй IV курс дүүргэнэн жэлдэм - 1959 оной августын 16-да хайрата эжымни наһа бараад, хүндэхэн сохилто намда бууһан юм. Эжымни амиды мэтээр зүүдэндэмни үзэгдөөд халахаяа болиходонь, 1961 оной хабар - Иисэнгын нургуулида ажаллажа байхадаа, ород хэлэ заадаг хүн аад, шабинарайнгаа дэбтэрнүүдые шалгахашье болёод, үдэр хүнигүй һуужа, энэ поэмэ бэшэхэдээ, досоом зааха онгорхой гараһан юм...

Саашань «Эсэгэдээ бэшэг» (1969), «Эдир наһандаа айлшал-баб» (туужа, рассууд, 1971), «Паатааханай зурагууд» (1972), «Песнь о матери» (1973), «Уянгын дэбтэр» (1975), «Лёнхобын дэльбэнүүд» (1978), «Эхэнэрэй үреэл» (1984), «Шулуудай тарни» (1990), «Эрезн марьяан дэбтэр» (1997) гэнэн номууд һубариха. Гадна оршуулга ехээр хэгдэнэн байна даа. Самуил Яковлевич Маршагай «Матархай үйлсын мартамхай» гэнэн согсолбори 1983 ондо хэблэгдээ. «Рассеянный с улицы Бассейной» гэшые иимээр оршуулһан байнаб. Мүн А.С.Пушкинай «Коломногоди гэрхэн», В.Шекспирэй «Гамлет», Чингиз Айтматовай «Бордоһото үртөө» (зүжэг болгогдоһон зохёолын) мэтые нэрлэжэ болоно. Леся Украинкын, Анна Ахматовагай, Пабло Нерудын, Поль Элюарай болон бусад олон поэдүүдэй шүлэгүүд, А.Твардовскиин, М.Булгаковай

рассказууд оршуулагдахан байна. Олохон монгол поэдүүдэй, тэрэ тоодо Д.Нацагдоржийн, Ц.Дамдинсүрэнэй, Р.Чойномой шүлэгүүд, Үбэр-Монголой арадуудай үлгэрнүүд буряадшалагдаа. Зүгөөр олон оршуулганууд газетын хуудануудаар сасагдаад, мүнөө олдохонь бэрхэтэй. Шүүмжэлхы нюдөөр өөрыгөө хаража хэлэбэл, өөрынгөө хэһэн ажалда тоомжогүй гэхэ гү, хайхарсагүй хүн байшоо хаб даа.

Тиигээдшые удаан саг соо өөрын хайн байрагүй ябаһан ушар муу нүлөө үзүүлһэн гээшэ. Байратай болоодшые байхадаа, ажалтай тусхай таһалга гэжэ намда байгаагүй, мүнөөшые үгы юм. Тиимэһээ мүнөө хүрэтэр кухнийн стол хүни болоходо, ажалаймни «талмай» болодог гээшэ. Тиигээд лэ ехэ Абжаагай хэлэдэгтэл, эн-дэни «шүлэн бусалха, шүлэг ... гасалха...».

Тамын амитад тамадаа жаргалтай гээшэдэл, сансарын хүн хадаа Газарайнгаа эрьесэдэ дашууран, мүнхэ наһатай юумэдэл худхажа хуймажа ябагдана гээшэл даа, яахабши. Хэһэн бүтээһэн юумэшые иргайхан. Хэдэн жэлдэ нургуулида багшалааб гэжэ замбуурхаһаа бэшэ тээ «Буряад үнэндэ» 30 гаран жэлдэ ажаллахадаа, тоогүй олон очерк, зураглал, корреспонденти, мэдээсэл гэхэ мэтэнүүд бэшэгдээ, «садахые мэдэхэгүй газетын оёоргүй хото руу» шэдэгдээл юм бээ. Хэды олон хүнэй түлөө элдэб материалай бэшэгдэһые хэлэхэ гүш? Одоо буян болодог юм хаань, буян болоно ааб даа. Муугаар нали-боли ажаллажа ябааб гэжэ хэлэхэгүйб, хүнэйшые түлөө бэшэхэдээ, өөрынхидөө тон адляар, заримдаа магад үлүү хайнаар бэшэхэ гэжэ оролдохош. Тиимэһээл нэшхэлни ходоодоо сэбэр байдаг!

Үнэн нэшхэлһээ хүдэлһыем үндэрөөр сэгнэжэ, үргэжэ намайгаа шаданан түрэл коллективтээ баяртайб. Хүнэй оролдосо зүдхэмжые обёорхо гээшэ манай коллективэй онсо шэнжэ юм даа. Гэхэ зуура «би-би» гэжэ үбсүүгээ тоншонгүй, урдахи ажалаа хайнаар бүтээхэ гээшэ хүн бүхэнэй нангин уялга юм ааб даа. «Би тиимэ юумэ хэбэб, иимэ үүсхэл гаргабаб, тэрэниием хэншые обёорбогүй» гэжэ гэншэхэ гэгэхэ ябадалда дурагүйб, намда нэрэ соло олгогты гэжэ хүндэржэ үзөөгүйб, ерэхэл юумэн коллективэй аша үргэмжөөр лэ ерээ гэжэ үшөө дахин онсолноб!

Ехэ Абжаа - Цырен-Дулма Дондоковна Буряадай Уран зохёолшодой холбооной правленидэ налан хандангүй дурадхал оруулжа, арадай поэт гэхэн нэрэ намда олгуулаа нэн. «Хаяыт, яахатнайб!» гэхэдэ, болёогүй юм...

Томо поэдые дууряжа, өөр тухайдаа би өөрөө хөөрэхэм гэжэ мэдүүлжэрхёод, тэрээндээ хүрэбэ гүб, али үгы гү – би мэдэнэгүйб. Али юрын лэ хоймог худхааш гэжэ уншагшад зэмэлхэшые аалам. Ямаршые хаань, ормоглоһоноо эндэ дэлгэбэб даа...

Гал гуламтань бадарһаар

... Үнэн дээрээ Ц.Ц.Дондогой өөр тухайгаа магтуулан хэлүүлхэ, бэшүүлхэ огто дурагүй байһан юм. Энэнь совет үеын заншалай мур сараа бэшэ, юрэл саанаһаа, сэдхэлэй гүнһөө соморой онсо мэдэрэлтэй һэн ха. Нэгэтэ түрэнэн үдэртэнь гээд, «Бурядай журналист» гэнэн ханын сониндо магтаалай үргэлтэй амаршалга гаргаһанайнгаа түлөө аман донгодолгодо хүртөө һэмди. Харин «Өөрөө би хөөрэхэб» тухайгаа иигэжэ хэлээ бэлэй: «Нютагайм нэгэ хүн ажаглалта хээ. Юундэ өөрөө өөр тухайгаа бэшээ юмши. Дүүрэн нүхэд, албатад байна ха юм». «Өөрһөөм ондоо хэн өөрыем, намтарайм шатануудые, мэдэрэл һэшхэлыем мэдэхэ, ойлгохо гээшэб. Үбсүүгээ шаажа, орден, медаль габьяагайм түлөө үгөө һэн, харыт, иимэ үндэр зэргэнүүдые олохол ёһоороо олооб гэжэ наахараагүй ха юмбиб. Юрэл байдалаа яб байса хөөрөөб».

Нэгэтэ «Буряад үнэндэ» һаял ажаллажа эхилжэ байхадаа, Улаан-Үдын виадугаар гараад, ажаһуудаг гэр тээшэнь Партизанская үйлсөөр ошожо ябаад, иигэжэ хэлээ бэлэй: «Галя, ши бидэ хоёрой пенсидэ гаратар «Буряад үнэн» байхал ёһоороо байха юм...» Аяар дүшэн жэлэй саана «Буряад үнэн» ябан-ошон шахардуушаг байдалда орохо гэнэн уридшалан мэдэрэл тиихэ үедэ сэдхэлынь тамалдаг байгаал даа. Теэдшые газетэдэ горитой мүршые бэшэжэ үрдеэгүй намда - «шарахан хушуутай» дальбараада пенсидэ хүрэтэрөө хүдэлхэш» гэнэндэнь мүнөө болотороо гайхан татажа ябадагби. Нилээн олон зон «Үнэнэй» даамайшые, олонхи ушарта дэншээ долгитойшые, солгеон бурьялаа байдалда дадажа ядаад, үүдыень хаб-яб хаагаад ябашадаг байһан юм. Нэгэтэ редакциин коридор соо Цырендулма Цыреновна намайе тогтоогоод: «Ши эдэ зубрнууд, мамонтнууд соо дээрээ ортоногүйш, мүхөөгөө үгтэнэгүйш. Бэрхэш!» гээд, «шаантагыем» үргөөгшэ һэн. Иимэрхүү үзэгдэлнүүд, дурсаха болоо хаа, олон ааб даа.

«Буряад үнэнэй» редакцияда мүнөө Цырендулма Цыреновнае багшамнай, һурган хүмүүжүүлэгшэмнай гэжэ хүндэлдэг зон соо «Буряад үнэнэй» мүнөөнэй редактор Т.В.Самбялова, мэдээжэ

журналист Б.Д.Орбодоева, мүн эдэ мүнүүдэй автор болоноб-ди. Эдэ хоёр басагаднай поэдэй дурасхаалда Яруунада болоһон яруу найрагай найндэртэ хабаадахадаа, яруунынхидай эдэбхиие найшааж, найхашааж, сэдхэл дүүрэн ерэнэн юм.

Хубисхалта хорёод онуудта байгуулагдаһан сониноймнай гал гуламтань бадарһаар гээшэл. Энэл гуламтые булюу хүгжэсэтэйгөөр хэргээн дэгжээлсэһэн хүнүүдэй нэгэн - Буряадай солото поэт, хори хатануудай нэгэн Ц.Ц.Дондогойн нэрэ олон үеын зоной сэдхэлдэ гэрэл туяа мэтэ ошотон байхань болтогой!

Галина БАЗАРЖАПОВА-ДАШЕЕВА,
“Байгал” сэтгүүлэй редактор.

«ШАМБАЛЫН ШАРА СЭСЭГҮҮД СОО ШҮЛЭГӨӨ БЭШЫТ ДАА»

Буряадай бэлигтэ поэт, Россиин Уран зохёолшодой холбооной гэшүүн, Буряадай болон Россин Федерацийн соёлой габьяата хүдэлмэрилэгшэ, Буряадай арадай поэт, «Буряад үнэнэй» соёлой таһагыг даагшаар, «Морин хуур» журналай редактораар олон удаан жэлнүүдтэ ажаллаһан арадайнгаа урда габьяа ехэтэй Цырендулма Цыреновна ДОНДОГОЙН дурасхаалда

Танаа үгылнэб...

Танаа үгылнэб,
Танайнгаа миһэрэл һананаб,
Түһөө шарайетнай
Түрэлһөөл дүтэ дурсанаб.
Удхатайхан үгэтнай
Ухаандам һайсал хадуугдаа,
Урин даамай харасатнай,
Удаан досоом харагдаа.

Танаа үгылнэм...
Зулаа бадарганам,
Отошо Бурхандаа мүргэнэм.
Үндэр нэрыетнай
Уншалгада оруулнам.
Одоол минии сэнтэй
Олон жэлдэ омогорходог
Одо мүшэн байгаат!
Танайнгаа нэшхэл заяае
Нютаг дээрээ сахихаб.
Танайнгаа зулые
Таһалдангүй бадаргахаб.
Танайнгаа хэлэлһэн домогыг
Тэрэ дороо һанахаб.
Танайнгаа хөөрэлһэн түүхыг
Түргэн бушуу нэргээхэб.

«Газетэмнай арьяатан мэтэ
Бэшээд лэ ама руунь шэдэхэдэш,
Залгижархёод лэ,
Дахин амаа ангайха» -
Иигэжэ Та энеэгээд,
Стол дээрэ байһан
Обоо онги саарһа
Саашань болгон этэрээд,
Углуудахана һуугаад,
Үдэшэ, үглөө гэнгүй,
Үдэр, һүни тоолонгүй,
Үглөөнэй эдэз барингүй,
Толгойгоо үргэнгүй
«Үнэн» сониндоо бэшээт!
Үнэн сэхые илгаруулан,
Уншагшадаа урмашуулаат!
Орон дэлхэйгээ магтан
Одоол гоёор бэшээт!
Хэһэн ажалтнай
Хэблэлдэ гараал даа.
Олон ном, шүлэгүүд,
Арадай ухаанда үлөөл даа!
Оршуулгатнай даасатай,
Одоол эрдэм бэлигтэй,
Ольготойхон шанартай.
Хамаг юмэ мэдэхэ,
Ямарш асуудалда харюутай,
Яб гэмэ ухаатай,
Ёһо, гурим заншалтай,
Сэгнэшэгүй талаантай
Уран зохёолшо байгаат!
Үндэр нэрэдэ хүртөөлта,
Уян сэдхэлтэй ябаалта.
Орден, медалыар шагнагдаат -
Оройдоошье зангаа
хубилаагүйт.
Үнөөхил зандаа хүхюутэй,
Энеэбхилһэн, зугаатай.

Танаа һананаб...
Түүрүүн уулзаһанаа дурсанаб.
Талаантай арадай дуушан
тухай -
Буда-Ханда Дашиева тухай

Радио-дамжуулга бэшээ
болоод,
Саарһа, гуурһа зуураад,
Оншыень оложо ядаад,
Һайса тамаа үзөөд,
Буряадаар бэшэжэ бирахагүй
аад лэ,
Арайнһаа бээрхүү аад лэ,
Нүхэдтөө ушараа хөөрэбэб,
Яршаглан шашабаб.
«Буряад үнэнэй» редакци
Дондогойдол ошолши.
Ухаан бэлиг хурсатай,
Урагшаа һанаатай,
Сэбэр, сэхэ зантай
Олондо туһалдаг гэлсэдэг» -
Гэһэн хөөрөө шагнабаб.
Айжа байжа ерэбэб,
Аалиханаар асуубаб:
«Орожо болохо гү?» - гээд,
Үг-маг гэнэм,
Хүлөө һэлгэнэм,
Хүлэршэбэшье хэбэртэйб,
Хоолойгоо заһанам,
Ханяагаад абанам,
Дутуу, ядуу дуугарнам -
Ерэнэн ушараа ойлгуулнам.
Намае хайрлан, мийэрээд,
Согтой нюдөөр хараад:
«Асагты даа, наашань» - гээд,
Абажа анхаран уншаад:
«Яһала һайнаар бэшээлта»
- гэжэ

Ядаһан намайе хүхээбэл.
Бэшээ болоһон юумыем,
Бушуухан заһаад үгэбэл.
Болоо үгы юумыень,
Болбосоруулаад үгэбэл.
Тэгшэлүүлһэн дамжуулгам
Алтан жасада абтаа!
Тантай танилсаһандаа
Аһан ехээр баярлааб,
Олохон жэлэй хугасаа соо
Омогорхон ябааб!

Түрүүшээр редакци ерэһыем
Түүхэ шэнгээр хөөрөөт.
- Аалиханаар тоншоод,
Хүрин булган малгай дор,
Хоёр нюдэн харагдаад,
- «Здрасьте» - гэжэ айһаар,
«Одироод ерээт», - гээд,
Намай наадан гасаалан
Ханхинаса энеэхэдэтнай,
Шог, зугаа татахадатнай,
Ташаганаса баһал энеэлсээб!
Хожомынь ходо телефоноор:
«Намдаа одироод ерыт!» -
гэлсээд,
Энеэдэ, наадан бологшо һэн.
Танай томоотой заншал
Тогтоо минии сэдхэлдэ,
Танайнгаа ябаадүй байхада,

Таняагүй юумэээ һураагүйб.
Танайнгаа мэндэ һуухада,
Тамалһан ушараа хэлээгүйб,
«Бэшэгты, би туһалхаб» -
гэхэдэтнай,
Бага-сага бэшэһэн болоод,
Һонёо буураад хаяаб.
Танайнгаа тэсэбэри абаагүйб,

Захяаетнай дүүргээгүйб,
Тоомгүй залхуу байгааб,
Танайнгаа хэлэ дуулаагүйб.
Бэлигтэй тантай
Бурхан намай уулзуулаа -
Ойлгоогүйб...
«Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө» –
гээд,

Үдэшэ болоһон хойно
Үнгэрһэн поездые эрьюулнэм,
Намар болоһон хойно
Наранай элшэ хүлээнэм.
Наһанай ябахада
Нарбайса гүйнэм.
Энээниие ойлгуулха гэжэ
Иимэ холо ябашоо гүт?
Бусалта үгы харгыгаар
Ошохо гэжэ мэдээгүйб,
Танаа алдахаб

гэжэ һанаагүйб.

Хододоол мүнхэ байха гэн
Танаа баясуулжа үрдеэгүйб,
Тандаа бэлэгшье баряагүйб,
Танаа хүндэлөөшьегүйб.
Гуурһантнай хурса һэн даа.
Шадамарыетнай абажа
үрдеэгүйб,
Шабитнай боложо шадаагүйб,
Танаа урмашуулаагүйб.
Сэдьхэлтнай сэхэ һэн даа -
Сэбэрыень нажааһууб.
Ухаантнай гүнзэги һэн даа -
Удхыень ойлгоһууб.

Танаа үгылнэб.
Танаа һананаб,
Танаа дурсанаб,
Тэрэ дороо уярнаб.

«Минии «мама» Цыреновна»,
гэжэ байжа аашалхаб.
Тиигээд «Үнэнэй» басагадай
«Танай ганса «мама» бэшэл,
Манай «тоже мамал» гээд,
Буляалдан байхада,
Ямар гоё байгааб даа!
Өөрым эжые һануулһан
Урин зөөлэн харасатнай,
Хаанаб һайхан һанаантнай,
Сэхэ сагаан сэдхэлтнай?
Хаанаб хурса ухаантнай,
Һэшхэл үндэр заяатнай?
Хаанаб бэлиг талаантнай,
Мүнгэн хонхо энеэдэнтнай?
Бүхы һаһанай ажалтнай,
Габьяата алдар солотнай?
Бишье ганса үншэрөөгүйб,
Олохон лэ хүн үгылөө.
Танайнгаа байхада,
Нюдээе һатан энеэлдээбди,
Танайнгаа бурхандаа
мордоходо,
Нюдээе дүүрэн уһатаабди.
Олон асуудал һурааб,
Гунигтайгаар шаналааб,
Юундэ хаяад ошообта'?
Гэншэн байжа бархирааб,
Хабарай дулаан һэбшээн
Хасарайм нёлоһо хатаана,
Цырендулма абгайм
Сэсэн харюу шэхэндэм,
Шэбэнэнхэндэл болоно:
«Эрдэм, соёл, шажандаа,
Үнэн зүрхөө үгөөб даа,
Түшэг һаһанайм эрмэлзэл -
Түрэл «Буряад үнэндөө»,
«Дүхэриг», «Морин хуур»
хоёртоо,

Түрэнэн тоонто нютагтаа
Энэл сэдхэлэйм ольһон
Ажалша буряад арадтаа,
Омог, дорюун нүхэдтөө,
Түби сагаан дэлхэйдээ.
Томоотойхон шабинартаа
Талаан, бэлиг хүсөөб,
Түүхэтэ буряад хэлэээ
Түүдэг мэтээр бадаргааб даа,

Будда бурхан шажанаа
Бэрхэтэй сагта магтааб даа!
Үндэнэн монгол угсаатанаа
Үргэн дэмжэн бэшээб даа!
Яруунын ногоон талаар
Яаран, ниидэн элеэб даа.
Эгэтын-Адагай дээхэнүүр,
Элин халин жаргааб даа,
Түрэл тоонтоёо эрьеэб даа,
Түрэлхидөө харааб даа.
Эжы, абаяа ханааб даа!
«Энээхэн наһанайм жаргал»
Иигээд лэ дүүрээ даа.
Хүбүүн басаган хоёроо
Хайрлан хойноһоонь
яарааб даа.

Эгээл холын мүшэндэ
Элин ниидэн дэгдээб даа,
Тэнгэрийн ялагар одондо
Тэгүүлэн хүрэн ошооб даа.
Эжышни боложо үрдеэгүйб,
Эльгэлэн бү зобоорой.
Басагамни болоогүйш,
Бү бархираарай!
Намайгаа найханаар
ханаарай!»

Танаа үгылнэб,
Танаа хананаб,
Тулга мүрөө алданаб,

Энэрхы эхын сэдхэлые
Эгээл ехээр хайрланаб.
Урид яаран ябаат даа,
Намдаа найдаха
байгаат даа.

Танаа хайрлахал нэм,
Тандаа этигэхэл нэм,
Танаа ямбалхал нэм,
Танаа үргэхэл нэм!

«Энээхэн ногоон дэлхэйн»
Эрезн зоболон мартаат,
Суха - Баадиин орондоо
Сэхэ хүрэн ошоот даа,
Сансарын гашуудал
Гансата мартаат,
Сэнхир арюун агаараар
Сэнгэн ябыт даа.
Шамбалын шара сэсэгүүд соо
Шүлэгөө бэшйт даа!

Танаа үгылнэм...

Дулгар ДАМДИНОВА,
дуу, хүгжэмэй багша.

**Буряад арадай яруу найруулагшад Цырен-Дулма
Дондоковагай, Цырендулма Дондогойн гэрэлтэ дурасхаалда**

Сэдьхэлэйнгээ дулаагаар арадаа жэгнэхэ,
Сэнтэй бодол эльгэндээ эблүүлнэлтэ.
Сээжын гүнһөө ажабайдалаа хэмжэхэ,
Сэбэр шуһанай урасхал эбхэрүүлээлтэ.

Монгол-Буряадай гүн түүхые
Манан сооһоо толоруулан харууланхайт.
Шүлэгшэн ябаха гайхамшаг үүргые
Шүдэрлэгдөөгүй мүнүүдээр холо руу табилууланхайт.

Цырен-Дулма Дондокова - эгэшэ,
Цырендулма Дондогой - дүү басаган
Адлихан иимэ нэрэ обогүүдтнай
Аяар хэзээб даа, алдараар дэнзэлэгдэнэн.

Алдар соло миинтэ хүрэдэггүй,
Анхаралтай шагнахада, үндэр хүтэл.
Арадай түүхын дэбтэр юрэ түрэдэггүй,
Арюун бодолоор сэдьхэхэ шүтэл.

Ажабайдалай үдэр бүриин юрьезе
Ажаглан бэшэхэнь хүндэ ашаан.
Зүндөө хүрөөгүй энэ үйлэ хубиие
Зүүдэн соогоошые номнохонь дабаан.

Найдалай дүлөөр соробхилһон шүлэгүүд
Найжын сэдьхэлээр арадаа энхэрэнхэй.
Наһанайтнай годирүү харгы замууд
Набша сэсэгүүдээр надхажа эхилэнхэй.

Залуу үетэн Таанадайнгаа дэбтэрнүүдые
Заяанай номнол болгон абана,
Залиршагүй гэрэлтэй захяата үгэнүүдые
Замдаа сэгнэжэ үндэрнүүдые дабана.

Дулгар ДОРЖИЕВА.

ГАРШАГ

I. Оролто үгэ	3
Елизавета Балданмаксарова «Цырендулма Дондогойн поэзи тухай».....	4
II. «Баринаб дуугаа, Буряадни»	
«Эхэ тухай» номһоо. Буряадай номой хэблэл, 1966.....	10
«Эсэгэдээ бэшэг» номһоо. Буряадай номой хэблэл, 1969.....	31
«Уянгын дэбтэр» номһоо. Буряадай номой хэблэл, Улаан-Үдэ, 1975.....	66
«Лёнхобын дэльбэнүүд» номһоо. Буряадай номой хэблэл, Улаан-Үдэ, 1978.....	86
«Эхэнэрэй үреэл» номһоо. Буряадай номой хэблэл, 1984	101
«Эрезэн марьяан дэбтэр» номһоо. Буряадай номой хэблэл, 1997.....	129
«Шулуунуудай тарни» номһоо. Буряадай номой хэблэл, 1989..	153
«Энээхэн ногоон дэлхэй дээрэ» номһоо. «Буряад үнэн», 2002.	160
Зулгы хайрата эгэшэ - Цыжип Базаровна Нимаевада.....	175
III. Оршуулганууд	
Александр Пушкин «Коломнодохи гэрхэн».....	176
Александр Блок «Арбан хоёр».....	187
IV. Ц.Ц.Дондогойн шажан мүргэл тухай бүтээлнүүдһээ:	
Далай ламын магтаал.....	197
Оройн шэмэг Зонхобо.....	198
Агуухэ хубилгаан.....	206
Милын дуулал.....	212
Ямандагын хубилгаан.....	215
Үйлын үри тухай.....	218
Эсэгэ эхын аша харюулха ёһо оршобо.....	223
Заяанаймнай шүтөөн Зандан Жуу.....	226
Найман гэгээн (оршуулга).....	232

V. Поэдэй, журналистын зохёохы ажал ябуулга тухай

Туяна Самбялова «Ашата эхынгээ алтан найхан хүшөө...».....	239
Галина Базаржапова-Дашеева «Ерээдүйн ехэ заяа үршөөһэн бэлэй» (Ц.Ц.Дондогойн «Өөрөө би хөөрэхэб» гэнэн статья эндэ оруулагданхай)	248
Дулгар Дамдинова «Шамбалын шара сэсэгүүд соо шүлэгөө бэшйт даа».....	261
Дулгар Доржиева «Буряад арадай яруу найруулагшадай дурасхаалда».....	269

Литературно-художественное издание

ШАМБАЛЫН СЭСЭГҮҮД

Цырендулма Цыреновна ДОНДОГОЙН дурасхаалда

Согсолон бүридхэгшэд:

Ч.Ц. Гуруев, уран зохёолшо, *Россиин Федерациин*
габьяата артист;

Г.Х. Базаржапова-Дашеева, *Буряадай арадай поэт*,
Россиин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрлэгшэ;

Т.В. Самбялова, *хэлэ бэшэгэй эрдэмэй кандидат*,
Россиин Федерациин соёлой габьяата хүдэлмэрлэгшэ

Харюусалгата редакторнууд:

Г.Х. Дашеева, Т.В. Самбялова,
Д.Б. Гуродармаева, Д.В. Цыбикова

Дизайн: **А.О. Батомункуев**
Верстка: **А.Ж. Бубеев**

ГАУ РБ «Издательский дом «Буряад үнэн»
670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23.

Изготовлено PrintLETO.ru
+7 (495) 728-20-39
Подписано в печать 12.12.2013 г.
Усл.печ.л. 17,0+0,5 цв.вкл. Уч.-изд.л. 15,5
Тираж 1 000 экз. Формат 60 x 90 / 16
Печать цифровая. Бумага офсетная 80 г/м2
Заказ №
Москва, 2013 г.

ISBN 978-5-905958-04-5

9 785905 958045

*Элдин замбиин мүнхэ огторгой
Энэл сэнхиртээ мандаха болтогой!
Элдин замби, элдин замби
Эгүүриини тайбанай хүсэн алин бэ?
Эхэ Газарнай, тарниием шагна.
Эб найрамдалаа хэтэдэнь гагна!
Эзэрхэхэ хүсэн ошон ошоной!
Энхэ тайбан мүнхэ оршоной!*

**Улаан-Үдэ хото
2013 он**

ISBN 978-5-905958-04-5

9 785905 958045